

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

232

NİSAN

2013

**Yılmaz Aysan
ile Söyleşi:
Afişe Çıkmak**
Aydan Çelik

Kamusal Tarih

Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Buket Kitapçı Bayrı, Deniz Ünsal ve Koray Durak'ın katkılarıyla Vangelis Kechriotis editörlüğünde derlenen dosyada; arkeoloji, şehircilik, sinema, müzecilik ve tarih eğitimi konuları, siyasetin tarih üzerinde kurduğu hegemonya bağlamında, "kamusal tarih" teması çerçevesinde ele alınıyor. Sayfa 68-93

**Karaköy Borsa
Hanı, Taksim Kışlası
ve Talimhane**
Lorans Tanatar Baruh

Reşit Halid Karay'ın 1910'da
Yayınlanan Hikâyesi:
Dede Hasan'ın Vicdanı
Selçuk Gürsoy

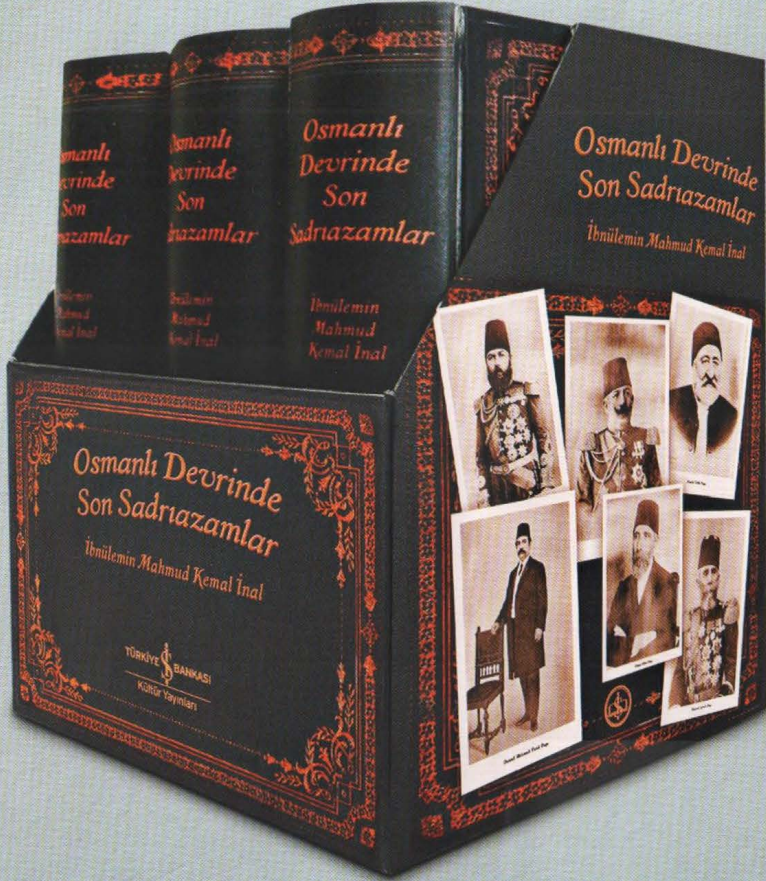
1911-16 Arasında
**Türk Yurdu Dergisinde
Türk Milli
Kimliğinin İnşası**
Ümit Kurt

YILMAZ AYSAN'IN TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-51
9 781300 702551

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN VAZGEÇİLMEZ BİR KAYNAK

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Mehmed Emin Âli Paşa'dan başlayarak, Osmanlı devletinin son 37 sadriazamının mesleki yaşamlarını özetlediği Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına dair en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Maarif Vekâleti tarafından 1940-1953 yılları arasında toplam 14 cüz halinde yayımlanmış ve uzun süredir baskısı tükenmiş bu kıymetli eserin tıpkıbasımını, 3 cilt halinde okuyucumuzla yeniden buluşturduğumuz için mutluyuz.

Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar
İbnülemin Mahmud Kemal İnal

2428 sayfa, 3 ciltli, kutulu, 140 TL

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddobostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43
Ankara - Yenisehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • İzmir - Karşıyaka,
Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı,
Tel: (0222) 220 49 13 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

Samsun kitabevimiz
açıldı.

TÜRKİYE \$ BANKASI
Kültür Yayınları

Anadolu'nun Mirası Aygaz Kitaplığı'nda

ANADOLU'DA 'İNSAN GÖRÜNTÜLERİ

Klasik
Çağ
Öncesi

Önder Bilgi

AYGAZ

Tarih ve kültürüyle bulunduğu coğrafyanın zenginliklerini gelecek nesillere aktarmayı görev bilen Aygaz, kitaplığına yeni bir eser daha ekledi. Sadberk Hanım Müzesi'nden alabileceğiniz, Prof. Dr. Önder Bilgi tarafından kaleme alınan "Klasik Çağ Öncesi Anadolu'da İnsan Görüntüleri" adlı yeni kitap, Aygaz Kitaplığı'nın 12'nci kitabı.

<http://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr>

MERHABALAR

232. sayıda dosya konumuz Kamusal Tarih, dosya editörü Vangelis Kechriotis. Dosyadaki makaleler akademik yıl boyunca Tarih Vakfı'nın düzenlediği ve Perşembe günleri yapılan sunumların bir kısmının yazıya dökülmüş hali. Makalelerin tarihsel kaynaklara inerek yeni bir bilgi ve buna bağlı yeni yorumlar ortaya koymak iddiası yok. Bu bakımdan 2013 Ocak sayımızda yayınladığımız "Bizans'tan Türkiye'ye Kalan Miras" dosyasına benziyor. Ocak dosyamız ağırlıklı olarak Bizans'tan günümüze kalanlarla ve bu mirasın her gün daha da kötüye giden vaziyetinin altını çiziyordu. Ancak Bizans mirasının kötüye giden durumu sadece Türk hükümetlerinin Türk-İslam kültüründen olmayan eserleri boş vermesiyle açıklanamaz ya da açıklanamazdı. Yakın zamana kadar büyük camiler gibi belli başlı yapılar bir yana Türk-İslam eserleri de çok parlak durumda değildi. Ancak son yıllarda belirgin bir değişim var. Devletin mali imkânlarının genişlemesiyle beraber camilerin, çeşmelerin, Osmanlı konaklarının restore edilip -anlayış eleştirilse bile- korumaya alındığını görüyoruz, buna karşılık Türkiye'deki gayrimüslim mirasın genişleyen imkânlardan ayrı şekilde faydalandığını söylemek mümkün değil. Yararlanmak bir yana Arap Camii'ndeki fresklerin kapatılması, İznik Ayasofyası'nın tekrar camiye çevrilmesi, Trabzon Ayasofyası'nın da aynı yolda olması bu imkânların sık sık gayrimüslim mirasın aleyhine kullanıldığını gösteriyor. Öte yandan Koray Durak yazısında 12 Eylül 1980 sonrasında tarih kitaplarında Bizans'a ayrılan yerin nasıl minimize edildiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor. Şimdi muhtemelen 1980 sonrası temelleri atılan kültür politikalarının sonuçlarıyla yüz yüzeyiz. 1980'in üzerinden 33 yıl geçti, resmi paradigma ciddi şekilde erozyona uğradı. Araba camılarında rastlanan Atatürk profili ile Osmanlı arması arasındaki mücadele birincisinin aleyhine sonuçlanacakmış gibi gözüküyor. Ama içinde bulunduğumuz durumu sadece 1980 darbesiyle açıklayamayız. Ahmet Ersoy'un yazısında ele aldığı 1940'larda yıkılmış olan Topçu Kışlası'nın şehrin göbeğinde yer alan bir yeşil alanın yok edilerek AVM olarak tekrar inşa edilmesi kimseyi şaşırtmayacak. Benzer bir proje temelleri Üsküdar-Kuzguncuk arasındaki parkta bulunan Serasker Hüseyin Avni Paşa Konağı için de hazırlanıyor. Böylece toprağın derininde bulunan Osmanlı mirası tekrar ayağa dikiliyor, inşa ediliyor. Bana göre elinizde tuttuğunuz dergideki dosya, tarihin siyaset tarafından örneklerini verdiğin şekilde araçsallaştırılmasını sorguluyor.

Mayıs'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akış

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

10 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA MURAT GÜVENÇ'LE KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ DÜŞÜNMEK

Berkay Küçükbaşlar

14 ORIENT INSTITUT'TA TAKSİM SEMİNERİ TAKSİM MEYDANI'NDA SİYASİ İMGELERİ TARTIŞMAK

Emin Emingil

16 İFEA'DA EDHEM ELDİM SEMİNERİ İNOVASYON, ÖYKÜNÜM, KURUNTU? SANAT, ARKEOLOJİ VE OSMAN HAMDİ BEY

Aylin de Tapia

18 İSTANBUL'A BİR KÜLTÜR MERKEZİ DAHA GARİBALDİ BİNASI

Berat Seçkin Demirok

24 AFİŞE ÇIKMAK: 1963-1980 SOLUN GÖRSEL SERÜVENİ VE YILMAZ AYSAN'LA SÖYLEŞİ

Söyleşi: Aydan Çelik

30 İSTANBUL EMLAK ŞİRKET-İ OSMANİYESİ'NİN YATIRIMLARI: KARAKÖY BORSA HANI, TAKSİM KIŞLASI VE TALİMHANE

Lorans Tanatar Baruh

36 REFİK HALİD KARAY'IN 1910'DA İSTİRAK DERGİSİNDE YAYINLANAN HİKÂYESİ DEDE HASAN'IN VİCDANI

Selçuk Gürsoy

46 1911-16 ARASI DÖNEMDE TÜRK YURDU DERGİSİNDE TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN İNŞASI

Ümit Kurt

52 MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM TOPLUMLARDA NAMUS SEBEPLİ ŞİDDETİN TARİHSEL KÖKLERİ

Ayşe Tekdal Fildiş

60 "KIRMIZI ÇATKILI KADINLAR"IN TARİHİ İLERİCİ KADINLAR DERNEĞİ (İKD)

Şeyda Talu

66-93

DOSYA: KAMUSAL TARİH

68 TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİ VE SİYASET

Edhem Eldem

72 TOPÇULAR KIŞLASI VE BİR KİTLESEL TÜKETİM ARACI OLARAK TARİH

Ahmet Ersoy

77 TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜRDE BİZANS METAFORU

Buket Kıtıapçı Bayrı

84 İSTANBUL'UN YENİDEN FETHİ: PANORAMA 1453 TARİH MÜZESİ'NİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Deniz Önsal

90 GÜNÜMÜZ LİSE TARİH KİTAPLARINDA BİZANS KÜLTÜRÜNÜN TEMSİLİ BİZANS'IN ADI YOK

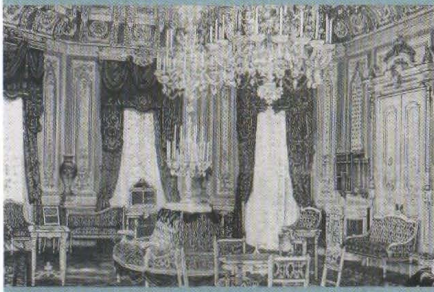
Koray Durak

94 SALOME'NİN DANSI, VAFTİZCİ YAHYA'NIN BAŞININ KESİLMESİ, HIRODES'İN ZİYAFETİ

Hazırlayan: Zerrin İren Boynudetik

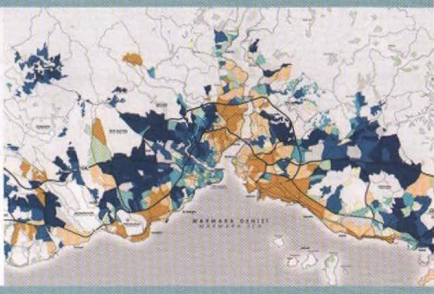
04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem bu ay, Kaiser II. Wilhelm'in ziyareti esnasında İstanbul'da bulunan Jules Nicolas Théodore Cahu'nun İstanbul, Yıldız Sarayı ve Abdülhamid izlenimlerini konu ediniyor.

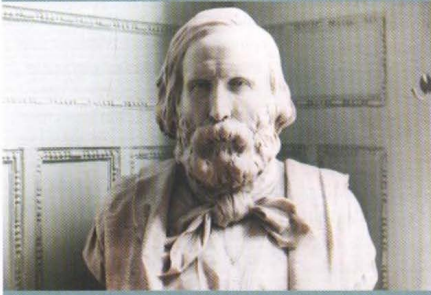
I2 MURAT GÜVENÇ'LE KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ DÜŞÜNMEK

Berkay Küçükbaşlar, Perşembe Konuşmaları kapsamında 14 Mart'ta gerçekleştirilen seminerde Güvenç'in kentsel dönüşüme dair sunduğu kuramsal ve tarihsel analizin önemli noktalarını öne çıkarıyor.

I8 İSTANBUL'A BİR KÜLTÜR MERKEZİ: GARIBALDI BİNASI

Berat Seçkin Demirok, 1885'ten beri İstiklal Caddesi Deva Çıkmaşı'nda bulunan ve kültür merkezi olarak yeniden İstanbullulara hizmet vermeye hazırlanan Garibaldi Binası'nda bina sorumlusuyla yaptığı söyleşiyi aktarıyor.

52 NAMUS SEBEPLİ ŞİDDETİN TARİHSEL KÖKLERİ

Ayşe Tekdal Fildiş, oldukça geniş bir coğrafyayı ele aldığı yazısında Müslüman ve gayrimüslim toplumlarda kadına şiddetin niteliğini ve namus cinayetlerinin tarihini irdeliyor.

94 AVRUPA RESİM TARİHİ

Zerrin İren Boynudelik, 'İncil'de geçen ünlü sahnelerden biri olan ve Salome'nin Dansı, Hirodes'in Ziyaşeti ya da Vahtizci Yahya'nın Kafasının Kesilmesi gibi değişik isimlerle adlandırılan sahneyi Benozzo Gozzoli'nin çiziminden aktarıyor ve ayrıntılı bir analiz sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 232, Nisan 2013

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Zindankapı, Değirmen
Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Aikan, Adil Bakıyaz, Murat Beige, Fatmaçıl Berktaş, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurgün Gürbüz, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vargelis Kechriots, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafar Tıprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE **YAYIN YÖNETMENİ**
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Berkay Küçükbaşlar
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyyup Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp
İLETİŞİM
(0212) 51352 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr
BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT 1.
Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2013
DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK A BONE
BEDELİ
95,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

9 KASIM 1889

YILDIZ SARAYI

L'illustration dergisinin 9 Kasım 1889 tarihli ve 2437 numaralı bu sayısının kapağında yer alan gravür, 1889 Paris Dünya Sergisi'nin kapanışını ilan etmek için Eyfel Kulesi'nin tepesinden yapılan top atışını resmediyordu. Derginin iç sayfalarında ise dört sayfalık ve bol resimli bir bölüm, olduğu gibi Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretine ve bu vesileyle İstanbul'daki kalı-şı boyunca misafir edildiği Yıldız Sarayı'na ayrılmıştı.

Bu uzunca makalenin yazarı Jules Nicolas Théodore Cahu (1854-1928), Théo-Critt adıyla da bilinen genç-liğinde orduda süvari olarak görev yapmış, ardından da kendini kaleme adanmış, muhtelif romanların ya-nında gazete yazıları da yazmıştı. II. Abdulhamid'in nezdine Fransız hükümeti tarafından gönderildiği söylenen Cahu bu seyahatlerini 1890 yılında *Des Batignolles au Bos-p-hore* ve 1895 yılında *Vingt jours de Paris à Constantinople* isiminde iki kitapta yazmıştır.

1870 yılında Fransa karşısındaki ezici zaferlerinden beri Almanlara düşküyen Cahu bu yazısında Alman İmparatoru II. Wilhelm'e karşı duy-duklarını açıkça yazmasa da ondan

pek hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. II. Abdulhamid ise daha çok fakr ü zaruret içinde kıvranan bir impara-torluğun başındaki hükümdar olarak hem tenkit edilen, hem de ülkesi uğruna henüz bir şeyler yapabileceği ümit edilen bir kişi konumundadır. Bu anlamda İstanbul'un pisliği, çir-kinliği, sefaleti konusunda demedi-ğini bırakmayan Cahu'nun yazısının sonuna doğru padişahı çevresi ta-rafından aldatılan ve aslında istese tebasına hizmet edebilecek olan bir hükümdar olarak göstermeye çalışması, siyasi bir misyon taşıdığı konusundaki bilgileri teyit edecek türden bir davranıştır. Makalenin sonunda Almanya, Avusturya ve İngiltere'yi Osmanlılara düşman ilan etmesi de zımnen Fransa'nın farklı bir konumda olduğunu ifade etme-nin bir yolu olarak algılanmalıdır.

Cahu'nun yazısı alışılmış bir şekilde dönemin oryantalist kişilerini sıra-lamaktadır. Kentin fakirliği, sokak-ların loşluğu, Beyoğlu'nun taşralığı, kopekler, ahşap evler, zengin-fakir, güçlü-güçsüz uçurumu gibi temalar metinde yer alan çok sayıdaki küçük hatalarla birleşince tipik bir şekilde yüzeysel bir yazıyla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Bu anlamda

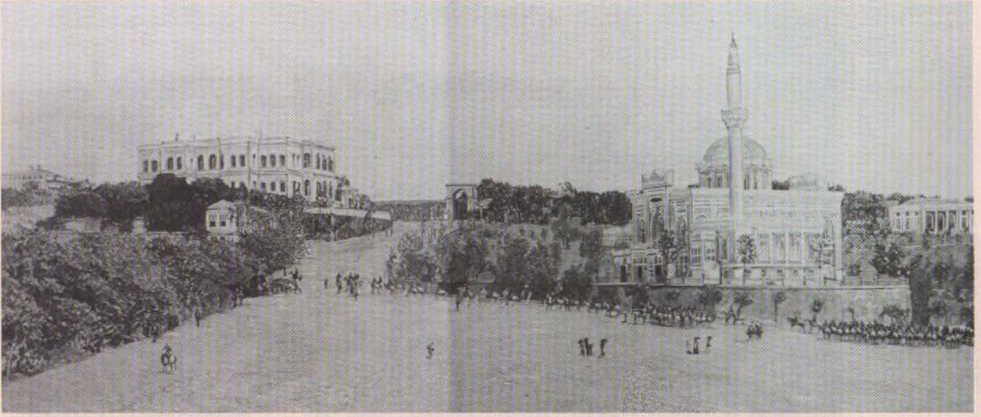
Almanya imparatoruyla imparatori-çesinin meşhur ziyaretinde misafir edildikleri Yıldız Sarayı'yla ilgili söyledikleri de aynı şekilde yüzeysel gözükmetedir. Ona mukabil yazıyı canlandırmak için kullanılan resim-lerin bunun tam tersine gayet ay-rıntılı ve net olması dikkat çekicidir. Tamamı dönemin meşhur fotoğraf atölyesi Abdullah Biraderler'den temin edildiği anlaşılan bu resimler, Yıldız Sarayı'nın genel görüntülerinin yanında, sarayın parkında yer alan müferit köşk ve kasırların bazı-larının imajları kullanılmıştır. Çadır, Talimhane ve Çağlayan köşklerinin dış cephelerinin yanında asıl dikkat çekmiş olan yapının Şale Köşkü olduğu anlaşılmaktadır. Wilhelm'in ziyareti için genişletildiği bilinen bu binanın dış cephesinden başka iç mekânlarından da görüntülerin kul-lanılmış olması ilgi çekicidir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da bu binanın metin ve resimlerde "*palais de réception*" adıyla anılmış olma-sıdır. "Kabul Sarayı" diye tercüme edilebilecek bu tabirin aslında bu bi-naya verilen "Merâsim Sarayı" adının tercümesi olduğu anlaşılmaktadır.

DİPNOTLAR

1 http://fr.wikipedia.org/wiki/Théodore_Cahu

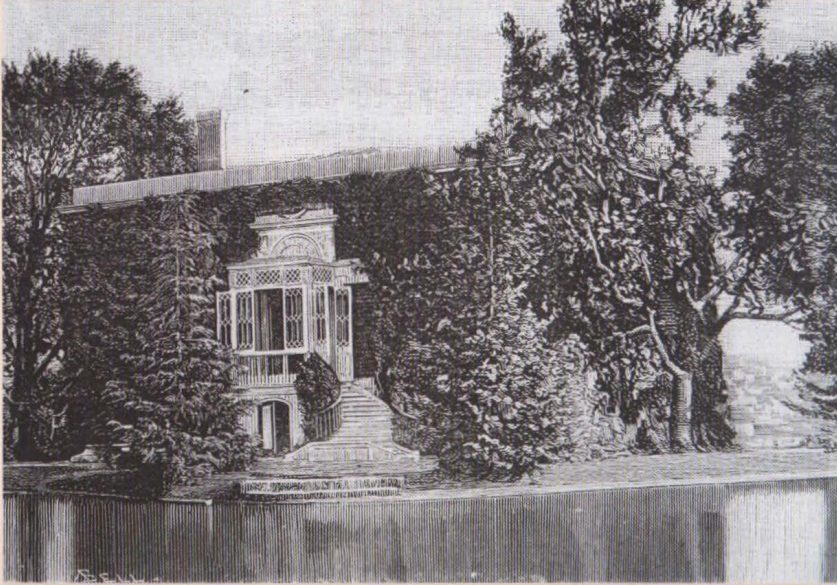
Yıldız Parkı'nda Merâsim Sarayı'nın genel görüntüsü.

**Yıldız Parkı'nda
padişahın sarayı
ve camii.**

Fotograflar: Abdullah
Biraderler, İstanbul.

Çadır Köşkü.

ALMANYA İMPARATORU VE İMPARATRİÇESİNİN İSTANBUL SEYAHATI

Hükümdarların en çok seyahat edeni, Almanya İmparatoru Avrupa'daki gezintilerine devam ediyor. Padişah ve nazırları geçenlerde kendisine İstanbul'u bizim Şark dünyası konusundaki hayallerimizin yakıştırdığı parlak görüntüsüyle gösterdiler. II. Wilhelm, güllerin, mersinlerin, salkımların neredeyse ebedi çiçeklerinin köklerini sularına daldırdıkları, asırlık selvilerle mermer

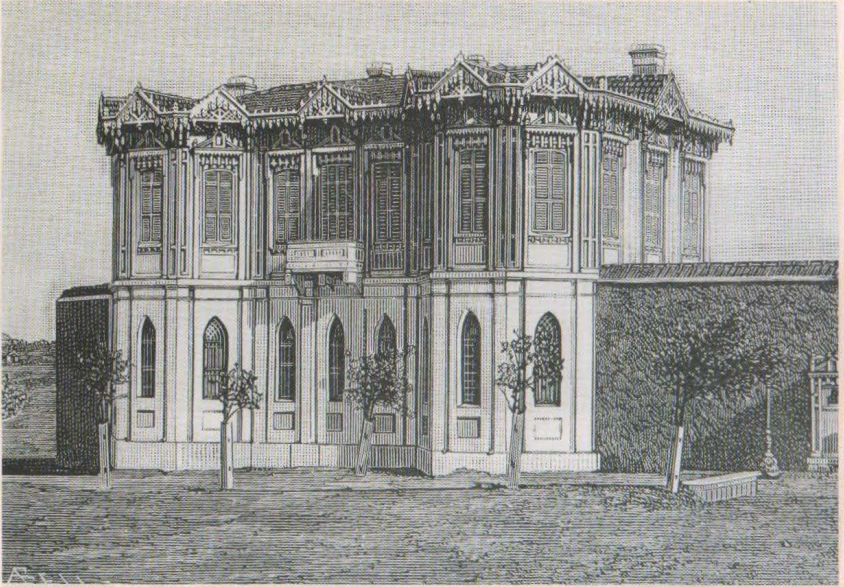
malikânelerin yüzüne yansıdığı Boğaz'ın kıyas kabul etmez panoramasını görüp hayran kaldı.

Fakat bu resmi görüntünün yanında bir de gerçekler var; hem zarif, hem şairan, hem muhteşem bu harikulade dekorun arkasında bir tür kâbus gizli. İncecik tülleri kaldırdığınız anda korkunç çıplaklıklardan, dehşetengiz bir fakirlikten, harabelerle hayvan dışkılarından oluşan çürümüş bir dünya, ancak bu ülkenin güzel güneşinin göze hoş gösterebileceği paçavralara hâlâ gururla bürünmüş olarak gözükür.

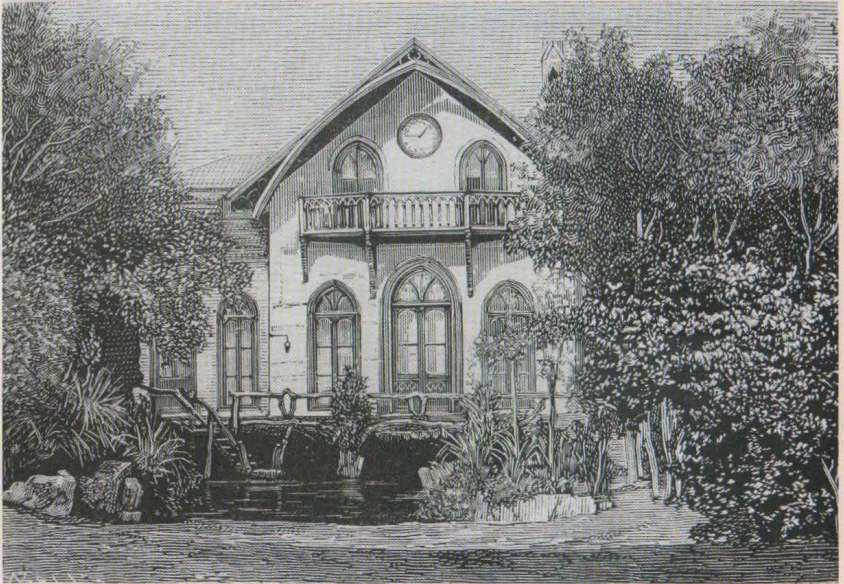
Rüyalarımızın İstanbul'u o kadar sık tasvir edildi ki, ilk önce resmi bağlantısı bulunmayan turistin görebileceği daha az bilinen İstanbul hakkında yüzeyel bir fikir vermek isterim.

Orient-Express ile akşam saatlerine İstanbul'a varıldığında, Avrupa kent olan Pera'ya çıkmak için bizim kaçak gece arabacılarımızın arabalarından bile daha kirli korkunç bir araba müsveddesine biniliyor. Sivri taşlarla döşeli sokaklar dolambaçlı ve karanlık. Arada sırada gerçekten birer patıkaya dönüşüyorlar. He şey

Tallimhane
Köşkü.

Çağlayan
Köşkü.

pis gözüküyor ve karanlığa mahkûm. Bir tek akşam yemeğinden sonra gezinti yapılan Pera Caddesi hafifçe yükseltilmiş ve boyunca küçük bir taşra kentine yetecek türden mağazalar sıralanmış. Yolcuların temizliğe, terbiyeye ve konfora kavuştukları tek yer olan Grand Hôtel işte bu

caddede bulunuyor. Bazen bu cadde o kadar daralıyor ki iki araba karşılıklı geçemiyor,

Kış aylarında açık olan ve sezon sonuna doğru ıflası keskinleşen Fransız Tiyatrosu dışında sadece bir Rum tiyatrosu, şaşıla bir şekilde kendileri-

ne "Lirik Konser" adını yakıştıran iki üç adet çalgılı gazino ve kabiliyetsiz akrobatların ve kötü sesli şarkıcıların sahneye çıktıkları ama sadece krupyelerin kazandığı bir tür rulet oynandığı Concordia adında bir yer bulunuyor. Bu neredeyse hukukî bir şekilde düzenlenmiş bir hırsızlık.

İstanbul'un geceleri bitmek bilmez. Zaman geçirmek için insanın tek yapabildiği gün boyunca gördüklerini hatırlayıp ertesi gün için plan yapmak. Ya da yüzlerce köpeğin birbirlerine bağırıp cevap vermelerine, sokaklarda kavga etmelerini inceleyip, güneşin batışından doğuşuna kadar sokaklarda ağır ağır yürüyen ve elindeki uzun demir uçlu değneği kaldırım taşlarında yankılanan perişan gece bekçisini takip edebilirsiniz. Türk polisi hırsızlara kaçmaları gerektiğini işte böyle anlatıyor.

Madeleine Bulvarı'ndan yola çıkıp, trene binip uyuya kalıp İstanbul'da Pera'nın Yahudi mahallesi Tophane'nin şekilsiz ve iğrenç sokaklarından uyanmak, herhalde insanın duyabileceği en garip hislerden biri olsa gerek.

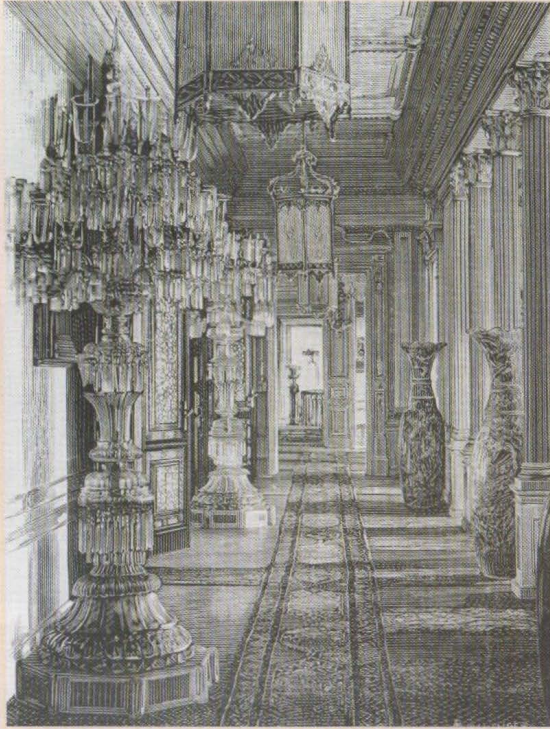
Ahşap evler sanki sizi ezmek istercesine birbirlerinin üzerine yığılmış duruyor. Küçük, dar, birinci kat zeminde halıfçe taşan, pencereleri tahta perdelerle örtülü bu evler sanki ancak bir denge mucizesi sonucu ya da birbirlerinden aldıkları destekle ayakta duruyor. Birbirinden ayrılan tahtaların arasından zehirli mantarlar ve otlar fıskırıyor; çatılar ise delik deşik.

Gökten bir damla yağdığı anda sokaklar leş gibi kokan simsiyah bir çamurla kaplanıp adeta bir lağıma dönüşüyor. Her kapının önünde hiçbir zaman süpürülmeyen her türden çöpler yığılı.

Bu evlerde, bu sokaklarda muazzam, sıkışmış ama epeyce hareketsiz bir nüfus yaşıyor. Kötü giyimli, kadınlı erkekli birkaç yaya gelip geçiyor; erkekler yarı Avrupalı, yarı Asyalı giyinmiş, kadınlar ise yaşmak denilen dev dikişsiz basmalara bürünmüş.

Pera'nın bütün mahallelerinde de durum aynı.

Meşhur Kapalıçarşı'nın ve Bab-ı Âlî'nin nezaretlerinin bulunduğu Haliç'in öbür yakasındaki ticaret şehri İstanbul'da ise durum aynen öyle. Boğaz'ın diğer yakasında Asya

Merasim Sarayı'nın büyük koridorundan görüntü.

Almanya imparatorunun ikamet ettiği sarayın dış görünüşü.

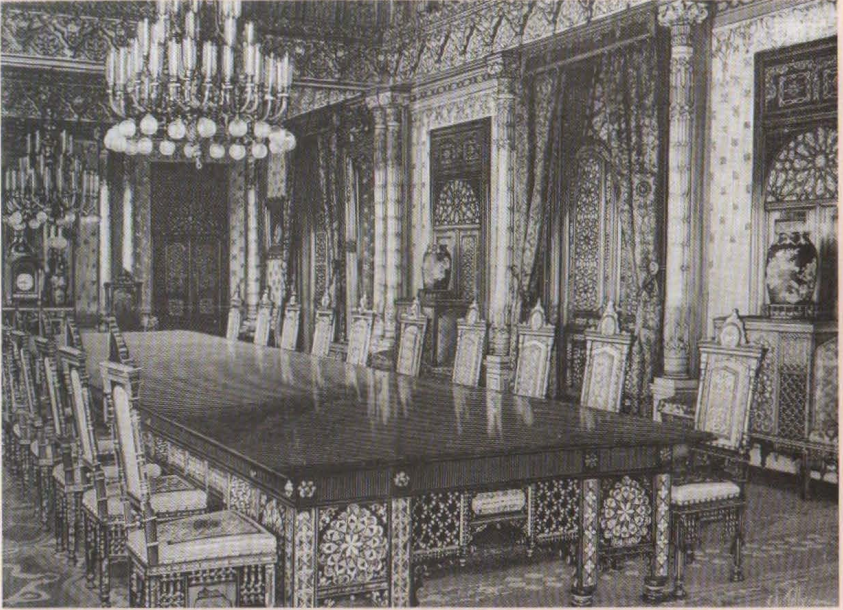

sahilinde, bütün "eski Türk"lerin gömülmek istedikleri kutsal kent Üsküdar'da durum daha da kötü. Bu korkunçluklardan kaçmak için ya uzaktan ya da yüksekte bakmak ge-

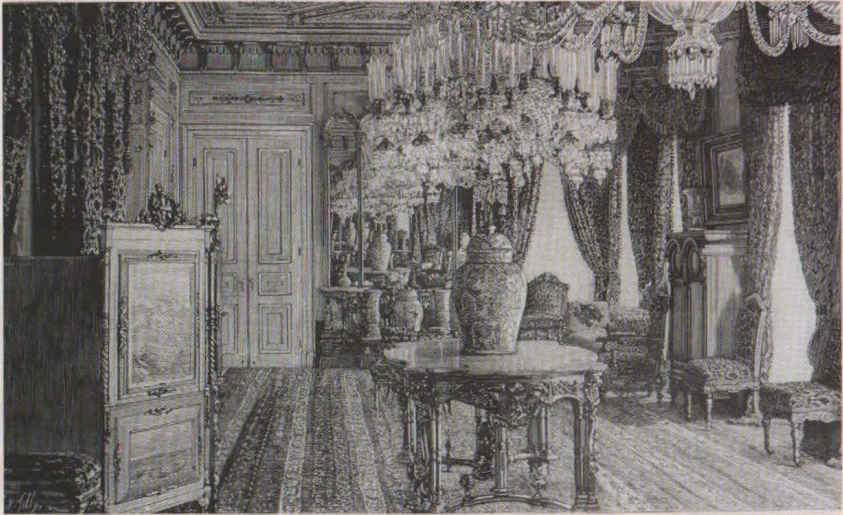
rekiyor. İşte o zaman ayrıntılar gözden kaçıp bütünüün sihrinin içinde kayboluyor. Perilli alayları ve mücevhher taçlarıyla hayal gücümüzde yanıp tutuşan, eski usul şark debdebe-

**Merasim
Sarayı'nın
yemek odası.**

Fotoğraf: Abdullah
Bıraderler,
İstanbul.

**Almanya imparatori-
çesinin kabul
salonu.**

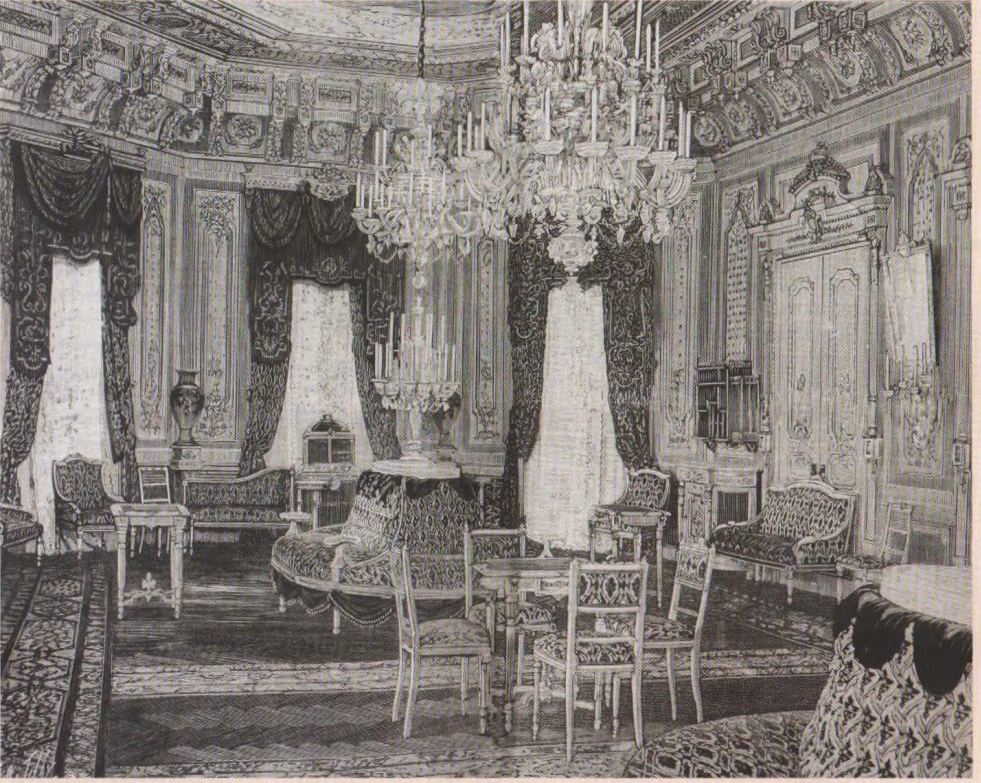
sinin muhteşem kalıntıları arasında Almanya imparatorunun geçenlerde ziyaret ettiği rüyaların İstanbul'u işte o zaman geri geliyor.

İstanbul'daki ikameti boyunca Yıldız Sarayı'nın kendisinde misafir edildi. Bu saray, Sultan II. Abdülhamid'in yaşadığı saraydır. fakat buna Avru-
pai manada saray demek yanlış olur.

Orada tepede, İstanbul'un dışında bulunan padişahın meskeni Yıldız Sarayı, bir saraydan çok bir kent niteliğinde. Yedi bini aşkın insan orada yaşıyor. Her gün sarayın duvarları aralanıp yeni arazileri yutuyor, her gün yeni bir inşaat başlıyor, birkaç gözdenin kapislerini tatmin etmek için, yeni memurları ağırlamak için ya da padişah hazretlerinin haftada

sadece bir gün, bir saat boyunca, Cuma Selamlığı'nda sarayın iki üç yüz metre dışında bulunan camiye gidip mecburi ibadetlerini yerine getirmek için terk ettiği bu kale benzerini daha da girilmez kılmak için milyonlar harcanyor.

İstanbul'a paçavralar hâkimse, Yıldız kentinde geçmişin güçlü padişah-

ların ihtişamını bulmak mümkün. Sarayın parkı, Talimhane, Çadır ya da Alman hükümdarların maiyetinin kaldığı Şale gibi köşklele bezenmiş. Alman misafirlerin daireleri Avrupalı tarzda döşenmiş. Verdiğimiz gayet ayrıntılı gravürlerde de görüldüğü gibi yemek odalarında ya da kabul salonlarında modern sedirler, Bacarat avizeler, Lyon ipeğinden ya da Gobelins üretimi kumaşlarla karşılaştılar. Tamamı en iyi Paris mağazalarından çıkmış mobilyalar. Ne var ki Hohenzollern yatıyla Hali'ce gelen II. Wilhelm'in ziyareti hayal kırıklığıyla başlamıştı, zira II. Abdülhamid onu karşılamaya gelmemişti.

Padişahın özel dairesinde bile Şark debdebeseinin yerini günümüzün modaları almış durumda. Bir tek kıyafetler bayram günleri için süslerini, yıldızlarını ve o özel görüntüleriyle harikulade zenginliklerini koruyarak şaşkına dönen turistlerin hayret

dolu bakışları önünde o korkunç fakırlığın padişahın, paşalarının ve bütün çevresinin ihtişamı önünde sessizce, tereddüt etmeden, tek bir isyan hareketi olmaksızın, saygılı ve itaatkar bir şekilde yere kapanışını sergiliyor.

Bu arada II. Abdülhamid'i savunmak için şunu hemen söyleyeyim ki sarayındaki lüksüz sarfiyattan kendisi tamamen sorumlu değil. Mütevazı zevk sahibi biri olarak muhakkak ki tebasının kaderini iyileştirmek gibi bir arzusu vardır. Seleflerinden çok daha fazla çalışıyor ve hayatta kalmak için Türkiye'nin modern medeniyet yoluna girmesi gerektiğini biliyor. Ne var ki onu aldatıyorlar, danışmanları ona yalan söylüyor ve içinde yaşadığı mütemadi korkuyu istismar ediyorlar.

Her Türk tebasının önünde yere kapanıp kendini aşağıladığı bu adam,

mütemadiyen öldürülme korkusuyla titriyor. Bundan dolayı da hiçbir zaman kendini etrafında binlerce asker olmadan ortada göstermiyor, sarayı düşmanın saldırı mesafesindeki bir kale gibi korunuyor, iki gece üst üste aynı dairede yatmıyor ve sadece emin bir aşçı tarafından hazırlanan yemekleri yiyor, ama o aşçı da hiç bilinmeyen ve devamlı değiştirilen başkaları tarafından takip edilen casuslar tarafından gözetleniyor.

İktidar ve ihtişamının arasında II. Abdülhamid muhakkak ki mutsuzdur. Buna üzülmek gerekir, zira Türkiye'de olup bitenden daha iyi haberdar olsa, bilinen zekası ve muhtelif vesilelerle göstermiş olduğu siyasi akliseliyle ülkesini Almanlar tarafından sömürülmek ve İngilizlerle Avusturyalılar tarafından parçalanmak yerine yeniden canlandırmayı başarabilirdi.

Théodore Chahu

İmparatorun dairesindeki kabul salonlarından biri.

Fotoğraf: Abdullah Braderler, İstanbul.

Araba Mübayaası Arzu Ediliyor

1 NİSAN 1913

İK DAM

Müdafaa-i Milliye'den:

Mevaki-i harbiyeden Peyderpey yürütmekte olan muhâcirin-i guzât-ı askeriyenin hastahanelere nakli emr-i mühimminde istimal olunmak üzere sayfiyelerde bulundurulmuş tenteli arabalara müşâbih [benzer] arabası olup fûrûht etmek arzusunda bulunan zevatın serian Müdafaa-i milliye mübâyâât komisyonuna müracaat etmeleri ilân olunur.

Şeker Fabrikaları Tesisî İçin

2 NİSAN 1913

İK DAM

Memalik-i Osmaniye'de şeker fabrikaları tesisi hakkında teşebbüsatta bulunmak üzere Ziraat Nezaretî'nce bazı fabrikalardan malumat istihsaline teşebbüs olduğu istihbar kılınmıştır.

Şükrü Paşa ve Bulgar Askeri

3 NİSAN 1913

İK DAM

Mir gazetesinden

Bulgar Miralayı Kinçef (?), istasyonda Şükrü Paşa'yı kemâl-i nezaketle isticbal eylemiştir. Gördüğü parlak isticbalden müteessir olan paşa-yı müşârunileyh Alman lisanıyla âtidedi sözleri söylemiştir: Bulgar askerinin kahramanlığı büyüktür. Benim mağlup edileceğime inanmıyorlardı. Fakat Bulgar askerinin cesareti beni mağlup etti. Ben bu cesarete karşı arz-ı ihtiram eylerim.

Edirne Ahvalı

Karşı gazetelerden okunduğuna göre Edirne'nin teslimi hakkında henüz Şükrü Paşa'dan merci-i aidine resmi rapor verilmiş değildir. Edirne'de tahrip edilen büyük ve küçük mebaninin miktarı (izo) ye balığ olmaktadır. Mebanî-i hususiye hasarzedilmiş ve yalnız birkaç banka hafifçe zarardile olmuştur. Edirne ve Sinekli arasındaki hat

tamamen tamir edildiğinden Sinekli'ye asker ve top nakline başlandığı dahi söylenmektedir.

Edirne Belediye Reisi

Bulgarcı gazetelerden:

Edirne Belediye Riyaseti'ne Bulgaristan Hükümeti tarafından Doktor Krekof tayin olunmuş ve işe mübaşeret eylemiştir.

İzmir'de Hukuk Mektebi

8 NİSAN 1913

İK DAM

Ahenk gazetesinden Şehrimizde Hukuk Mektebi tesisi lüzumundan birkaç defadır bahsediyoruz. Yalnız şu ciheti haber verelim ki bu lüzum ve mübremiyet bu kere Vali Paşa tarafından da takdir buyrulmuş, hatta bunun için Maarif Nezaretî'ne ihtimamı bazı mütâlaa dahi yazılmıştır. İttilâmıza nazaran vilayetin tahriratında Selanik'in düşman istilâsına maruz kalmasıyla ora hukuk müdâvimlerinden yüz kadar efendinin şehirmize, mülhakat-ı vilayete hicrete mecbur kaldıklarından ve malum efendilerden bir kısmının buraya muhaceret ettiklerinden ve esasen vilayetimizden gerek Selanik ve gerek İstanbul hukuklarına devam eden bir hayli efendi bulunduğundan, lâkin bunlardan bazılarının bir taraftan ahval-i harbiyeye diğer taraftan Selanik'in elden çıkmakla beraber İstanbul Darülfünunü'nün da muntazaman kışade bulunmaması hasebiyle Konya'ya kadar gitmeye lüzum gördüklerinden vilayetin bu mektebe şiddetle ihtiyacı olduğu ve hatta ilk önce yüz kadar talebe kaydolunduğu için Hazine Dava Vekili İbrahim Ethem Efendi tarafından İzmir'de bir dersane-i hukuk kışadı teşebbüsünde bulunulduğu hâlde buna o vakit nasılsa mezuniyet verilmediğinden, fakat bu sefer bu ihtiyac-ı ırfanın kat kat fazla olarak tezahür eylemesi mektebin her hâlde bu seneden itibaren vücuda getirilerek Selanik hukuk tahsisatının buraya havale buyrulması vücutundan bahs olunmuştur.

İzmir'de bir hukuk mektebinin açılması için Selanik ve İzmir hukuk talebesi tarafından dünkü gün Türk Ocağı'nda bir ictima akdedilmiş ve ictimaa elliden fazla genç hukuklular iştirak eylemiştir. Neticede lazım gelen yerlere müracaat etmek ve bu işi bitirmek üzere bir heyet intihab edilmiştir. İştirakimize göre bu heyet de Vali Paşa ile Maarif Müdürü Beyefendi'ye ve Baro Heyet-i Riyasetine müracaat ederek herhalde böyle bir mektebin kışadını talep etmişler ve muvafık cevaplar almışlardır. Memleketimizin eşraf ve mütefekkirlerine de müracaat ederek onların da yardımlarını isteyeceklerdir. Muvaffakiyetlerini temenni ederiz.

Ermeni Patriği'nin Ziyaretleri

10 NİSAN 1913

İK DAM

Ermeni Patriği Arşaroni Efendi refakatinde Patrikhane Kapı Kethüdası bulunduğu hâlde evvelki gün Dahiliye ve Adliye Nazırlarını ziyaret etmişti. Bu ziyaretler hakkında Ermenice gazeteler tafsilat-ı âtiyeyi 'i'tâ' ediyorlar; Şu son günlerde Van'dan Patrikhane'ye varıt olan mektuplarda şehir-i mezkûda vuku bulan birkaç cinayetin dolayı birçok Ermenilerin taht-ı tevkife alındıkları bildirilmiş olduğundan Patrik Efendi Van memur-in-i adliyesi tarafından ittihaz olunan takibattan dolayı şikâyet etmiştir. Kapamacıyan Efendi ile rüesadan Yakup Bey'in katilleri meselesinde zî-medhal olmak üzere tevkif olunanlardan maada 150- 200 kadar Ermeni'ye mahkemede isbat-ı vücut etmek üzere celpnameler gönderildiği hâlde bunlar mahkemenin bir tarafına emniyet edilmekleri cihetle vâdi-i firarda bulunuyorlar yahut hicret ediyorlar imiş. Dâhiliye Nazır Hacı Adil Bey Patrik Efendi'nin şikâyatına hak vermiş ve Van memur-in-i adliyesinin adalete muvafık harekâta bulunmadıklarını tasdik ederek bu sebeble zaten valinin azolunduğunu beyan ve birkaç güne kadar memur-in-i

mahalliyeye tebeddülât vuku bulacağını da vaad etmiştir. Patrik Efendi'nin Adliye Nazırı İbrahim Bey ile vuku bulan mülâkâtı esasında dahi Van'da icra kılınan bu tevkifat ve takibat meselesi mevzu-i bahs olmuştur. Adliye Nazırı dahi Patrik Efendi'nin şikâyatını muhik bulmuş ve mahalli müdde-i umumisinin yolsuz hareketleri hakkında zaten nezarete şikâyet varid olduğundan bahisle mümâileyhin azledileceğini ve memurin-i adliyece tensikat icra olunacağını beyan etmiştir.

Terbiye-i Hüsn Akademisi

15 NİSAN 1913

İKDAM

Beyoğlu Caddesi Kebir-i Anadolu Pasajı Aleon sokağında numara 7 Elektrik masajı – yüz boyaması – tırnak tedavisi Hıfz'ü's- sıhha Akademisi Paris ve Londra'dakilerine mümasil gayet müzeyyen surette tefriş edilmiş salonlarını ve bi'l-cümle müstahdemini ecnebi kadınlardan murekkep olup sıhhat ve hüsnlerine itinakâr olan hanımefendilerin hizmetine takdim eyler. Akademide hüsn-ü hıfz'ü's-sıhhaya müteallik kaffe-i müstahzarat ve echize-i mahsusa ile hut'ü't- vechiye'nin şekl-i asliyesini ircaâ lyüz şeklini eski haline döndürmeyesil hadim olan gençlik maskesi ve her nevi itriyat ve sabit ve mazarratsız saç boyaları fûrûht olunur. Bi'l-cümle mevad Akademi tarafından istihzar olunur. Bundan maada her yaş ve hâle ait her nevi istihzarât bulunur Akademî'nin bi'l-cümle müstahzârâtı Beyoğlu'nda Karlman Mağazası'nda dahi fûrûht olunur. Broşür ile katalogu talep ediniz. Fiyatı 5 kuruştur. Mahall-i tevzi: Terbiye-i hüsn Müessesesi, İtmat Kütüphanesi

Galata'da Bir Vaka

21 NİSAN 1913

İKDAM

Dün zevalı saat beş raddelerinde Galata'da Doğruyol'da Transval namındaki balozda Flemenk ve İspanya bahriye askerleri arasında

bir hadise zuhur etmiş ve epeyce müşkülât ile önu alınabilmiştir. Hadise İspanyol ve Flemenk marşlarının çalınıp çalınmaması meselesinden tevellüd etmiştir. İspanyol efrad-ı bahriyesi İspanyol marşının çalınmasını çalgıcılara emrettikleri hâlde Flemenkçiler Flemenk marşını çaldırmak istemişler. Ve bunun üzerine zaten sarhoş olan iki taraf birbirine girip dövüşmeye başlamışlardır. Bir müddet yumruklarla uğraştıktan sonra balozdaki iskemlelere sarılıp bunlarla birbirlerinin kafalarını, gözlerini yarmışlardır. Zabita memurları kavgacıları balozdan çıkarmış, fakat bunların epeyce gözleri kızmış olduğundan muharebe bir müddet de Galata caddesinde devam etmiştir. Dayak yiyenlerden başka her iki taraftan beş altı kişi mecrub olmuş, bunlar mensup oldukları gemilere teslim olunmuşlardır.

Kan Alanlar Hakkında Takibat

21 NİSAN 1913

İKDAM

Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdür-i Umumiyesi'nden: Öteden beri ahalimiz her bahar mevsiminde batıl bir itikad saikasıyla bilâ lüzum ve hatta sıhhatte mızır olmak üzere hacamat-ı kasd icrası ve sülûk tutulması gibi vasıtalarla berberlere, timarcılara ve bu misüllü eşhasa etibbanın reyîl hilâfına kan aldırmakta olduklarından bu yüzden birçok netayici-i müessife görülmektedir. Bu sebeble ba'de-mâ etibbanın müsaade ve tesviyesi olmadıkça kan aldırmağın mugayir-i sıhhat ve gayri caiz olduğundan alanlar hakkında takibat-ı kanuniye icra edileceği ilan olunur.

Paskalya

27 NİSAN 1913

İKDAM

Bugün Ortodoksların büyük Paskalyası olmak münasebetiyle gece şehrimizde bilumum Ortodoks, Ermeni Katolik ve Ermeni kiliseleri kuşad edilerek sabaha kadar icra-ı ayin edilmiştir.

Aya Triada Kilisesi Vakası

27 NİSAN 1913

İKDAM

Evvelki akşam zevalı saat yedi raddelerinde Taksim'de Aya Triada Kilisesi'ndeki tasvirin gezdirmesi meselesinden zuhura gelmiştir. Makedonya ahalisinden oldukları rivayet edilen Feridiye duvarcı esnafı kilise havalisinde gezdirmesi adet olan tasviri kendileri taşımak isterlerse de despot efendi tasvirlerin kilisede bulunan Hristiyan Osmanlı askiri tarafından gezdirmesini tensib ederek bu fikrinde ısrar etmiş ve bu sebeble kilisedeki cemaat arasında büyük bir münâzaa çıkmıştır. Biraz sonra tokat tokata, yumruk yumruğa kavgâ dahi başladığından kilise dışarısında devriyede bulunan polis memurları kiliseye girecek kavgacıları ayırmaya çalışmışlardır. Birkaç kişi tarafından polis efendilere de tecavüzatta bulunulduğu, hatta darp ve tahkir olundukları dahi haber verilmektedir. Telefonla verilen malumat üzerine Beyoğlu Polis Müdüriyeti'nden vaka mahalline polis ve jandarma sevkine teşebbüs olunmuş ise de kavgâ bertaraf olduğundan buna hacet kalmamış ve zabita memurlarını ifâ-yı vazife ettikleri sırada dövmeye, hakaret eylemeye cür'etleri anlaşılan Feridiye'de Duvarcı sokağında sakin Manastırlı duvarcı Vasil, Dimitri, Yani tutulup Divan-ı Harb-i Örfî'ye gönderilmişlerdir.

Araba Piyangosu

27 NİSAN 1913

İKDAM

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne iane olarak Göztepe'de Muhacirin Komisyonu azasından merhum Osman Paşa Haremî Hanımefendi tarafından hediye edilen maroken döşemeli altmış lira kıymetinde bir adet mücedded kupa araba cemiyet-i mezkûrenin Kadıköy Şubesi tarafından bu kere piyangoya vaz' edilip beher bilet on beş kuruş kıymetinde olarak Kadıköy Merkez Şubesiyle mahallât-i tâli komisyonlarında fûrûht edilmekte olduğu ve tarih-i keşide an- karib gazetelerle neşredileceği ilan olunur.

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA MURAT GÜVENÇ'LE KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ DÜŞÜNMEK

Perşembe Konuşmaları 14 Mart günü Beyoğlu Aynalı Geçit'te İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Murat Güvenç'i ağırladı. "Kentsel Dönüşümü Düşünmek: Toplumsal Historiografik Temsil-Anlatı Sorunları" başlıklı konuşmasında Güvenç, içinde bulunduğumuz kentsel dönüşüm iklimini, kavramın kökeniyle ve İstanbul'un kentleşme tarihiyle bağlantılı bir biçimde ele aldı.

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

Murat Güvenç sözlerine, dönüşüm kavramının aslında kent olgusunun içinde gömülü olduğunu, eğer kent denen şey dönüşmüyorsa onun adının zaten kent olamayacağını ifade ederek başladı. Öte yandan Güvenç'e göre bugün sözünü ettiğimiz büyük ölçekli "kentsel dönüşüm", normal koşullar altında gerçekleşen bir süreç değildir ve kentlerin tarihinde çok sık olmaz. Bu dönüşüm, kentin mekânsal çerçevesinin tümüyle yıkılarak yeniden kurulması anlamına gelmektedir. Kentleşme tarihi incelemelerinin

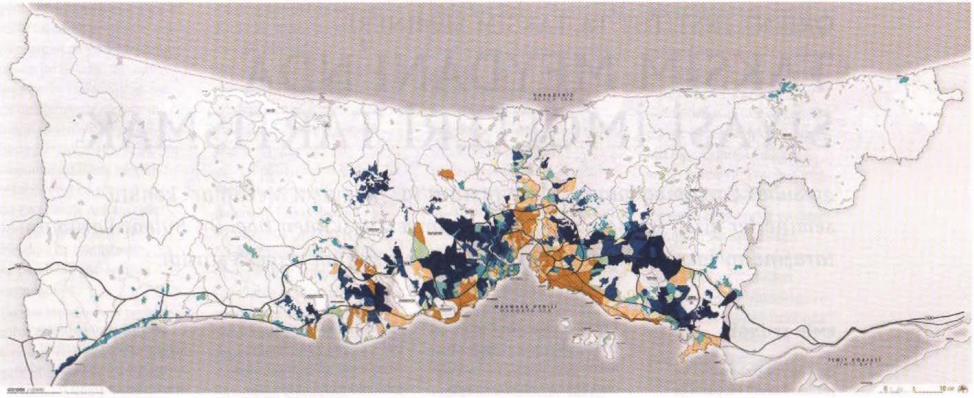
Prof. Dr.
Murat Güvenç.

temelde üç örgütlenme biçimi üzerinde durduğunu belirten Güvenç, bunların tarihsel izlekte sırasıyla (i) merkezde toplanmış, yoğun; (ii) yayılmış, ağ tipi hiyerarşik; ve (iii) dağılmış, iç içe geçmiş yapılar olduğunu ifade etti. İstanbul'un da bu süreçler üzerinde incelenilebileceğini söyleyen Güvenç, İstanbul'un dönüşümü denildiğinde Florya'dan Pendik'e ve Karadeniz'e uzanan bir alanın dönüşümü üzerinde durulması gerektiğini dile getirdi. Konuşmasına kapsamlı görsel örneklerle devam eden Güvenç, Levent, Kadıköy ve Yenikapı'nın 1946'dan 1966'ya aynı ölçekte değişen yapılarını, 1982'de genişlemekle birlikte mekânsal hiyerarşisi sürdürmüş olmalarını, 2012'de ise bu durumun tümüyle değiştiğini fotoğraflarla gösterdi. İstanbul'un son çök yıldır Avrupa'da en çok dönüşmüş ve gelecekte de

dönüşmeye eğilimli şehir olduğunu ifade eden Güvenç, kapıdaki kentsel dönüşümün ise kentin neredeyse % 60'ını ilgilendirecek bir mekânsal yeniden yapılanma anlamına geldiğinin altını çizdi. Konuşmasının önemli bir kısmını kavramsal altyapıya ayıran Güvenç, öncelikle "mekân kavramını nasıl kurguluyoruz?" sorusunun üzerinde durdu. Çağdaş Fransız mekân kuramcılarının Michel Lussault'un kavramsallaştırmasını kullanarak mekânın 4 farklı şekilde tanımlanabileceğini, her tanımın da bir anlatıya tekabül ettiğini belirten Güvenç, Antik Yunan filozoflarının formüle ettiği iki mekân tanımı olan *topos* ve *chora* kavramları üzerinde durdu. *Topos* mutlak, toplumsal süreçlerden bağımsız, yani noktalarla gösterilen, geometrik "mekân", *chora* ise toplumsal süreçlerle yoğrulmuş, simgeler

ve değerler içeren "yer" anlamındadır. Bu kavramların iki farklı mekân kuramının yol göstericileri olduğunu ve değişmeden günümüze kadar geldiğini dile getiren Güvenç, bu ayrım için temel sorunun, "Mekân üzerinde olan varlıklar konumlarıyla mı tanımlanır, yoksa bu konumlar da ilişkiler tarafından mı belirlenir?" sorusu olduğunu, yani bu yaklaşımlardan birinin tözcü, diğerinin ilişkiyel mekân tanımını olduğunu ifade etti. Bir diğer ayrımın ise mekândaki ilişkilerin nasıl ölçüleceği sorusu üzerinden yapılabileceğini söyleyen Güvenç, görüşlerden birinin mekânın bir noktasından bir noktaya çekilecek bir çizginin uzunluğunun değişmediğini, mutlak olduğunu kabul ettiğini; diğerinin ise mekânın üzerinde çalışan süreçlere bağlı, göreceli olduğunu ileri sürdüğünü belirtti. Yani Güvenç'e göre mekân sorusuna yaklaşımda

(i) mutlak konumsal, (ii) göreceli konumsal, (iii) mutlak ilişkisel ve (iv) göreceli ilişkisel mekân olmak üzere 4 tahayyül mümkündür. 1950'lere kadar hâkim olan paradigma içinde mutlak konumsal bir bakışın olduğunu ifade eden Güvenç, bunun aynı zamanda klasik tarih yazımı anlayışının mekânına tekabül ediyor olduğunu altını çizdi. Güvenç, bu anlayışa göre zamanın akıp giden bir şey olduğunu ve tarihin de bunun içinde olan bazı olaylardan ibaret olduğunu belirtirken, böyle bir anlayışın, noktaları bulundukları yer üzerinden anlamlandırma ve onları tekil kabul eden klasik coğrafya bakış açısı ile oldukça uyumlu olduğunu altını çizdi. Bu görüşe göre coğrafya yerlerin, yani noktaların kendi arasında kurduğu ilişkilerin bilimidir. Bu anlayışın zamanla değişmiş olduğunu ve pozitivizmin de

yükselişleriyle yeni bir bakış açısının geliştiğini ifade eden Güvenc, mekânın, üzerlerinde çalışan süreçlere göre farklı anlamlar kazandığı görece konumsal anlayışın 1950'li yıllardan itibaren hâkim olduğunu belirtti. Diğer yandan sanat, özellikle de edebiyat dünyasında öteden beri üzerinde durulan mekânın, ilişkiler üzerinden anlam kazanan, yani mutlak ama ilişkisel, yani "yaşanmış" mekân olduğu tespitinde bulunan Güvenc'e göre sanatçıların simgesel mekânları, kültürel mekân bu kategorizasyona bu şekilde dâhil edilebilir. Son maddenin ise mekânın görece ve ilişkiler tarafından şekillenen bir olgu olduğu algısından söz eden Güvenc, burada mekânın, ilişkileri çevreleyen bir kap değil, ama bu ilişkiler üzerinden şekillenen bir olgu konumunda olduğunu üzerinde durdu. Burada mekânın: teknoloji, bilim ve günlük hayat pratiklerinin üçlü etkileşimi üzerinden kurulduğunu; bu üçlü etkileşime "trialektik" adı verilebileceğini ifade eden Güvenc, bu etkileşimin hiçbir zaman aynı konuma gelmeden sürekli dönen bir yapıda bulunduğunu vurguladı. Bunun herhangi bir anının tarihte "moment" olarak adlandırıldığını söyleyen Güvenc, herhangi bir momentin de bu üçünün kurduğu gerilimi bir denge durumu olduğunu belirtti. İstanbul'a bakarken de bu teorik çerçeveyi kullanmanın

faydalı olacağını öne süren Güvenc, ilk olarak İstanbul'un coğrafi yapısının oluşturan doğal koşulları mutlak konumsal perspektiften anlattı. Diğer yandan, bu erişim zorluklarının aşılmasıyla yaşanan ve yaşanabilecek olan dönüşümün büyüklüğüne vurgu yapan Güvenc, Marmaray projesinin bitimiyle birlikte 14 tane boğaz köprüsünün yanı sıra durduğunda taşıyabileceği insan sayısı kadar büyük bir kapasiteye erişeceği örneğini verdi. Bir mekânın merkeze yakınlık/uzaklık ile farklı şekillerde değerlendirilmesinden bahseden Güvenc bunları görece konumsal bir bakış açısıyla dile getirdi. Gündemde olan tüm bu ulaştırma projelerinin hayata geçirilmesiyle birlikte mekânsal yaklaşımın artacağını, böylece bir yere gerçekte ödenen bedel ile potansiyel bedel arasındaki "rant makası"nın (rent gap) daha da belirginleşeceğinden söz eden Güvenc, bugün bu rant makasının açık olduğu alanların çekim merkezi olması durumunun bu bağlamda anlaşılması gerektiğini ifade etti. Bu çekim merkezleri Tarlabası veya Fikirtepe gibi büyük alanlara karşılık geldiğinden, bunların tekil girişimcilerin gücünün yetimeyeceği alanlar olduğunu ileri süren Güvenc, piyasa tarafından çözülemeyecek bu "sorun"un, Amerika'da "federal buldozer" olarak adlandırılan araç eliyle çözüldüğünü hatırlattı; gündemdeki kentsel

dönüşüme bu perspektiften bakılabileceğini belirtti. İstanbul'un mekânsal dönüşümünü ve büyümesini nüfus ve yerleşim verileriyle tarihsel olarak ortaya koyan Güvenc, 1990'dan bu yana İstanbul şehir merkezinde yaşayanların sayısının yaklaşık iki katına çıktığını, İstanbul'un aynı mekân üzerinde sıkışarak şiştiğini, İlhan Tekeli'nin deyimıyla "azmanlaştığını", dönüşmeden büyüdüğünü ifade etti. Güvenc'e göre bu nedenle bir yandan talep artışıyla birlikte kâr oranları, diğer yandan da altyapı olanaklarının gerektiği düzeyde gelişmemesi nedeniyle toplumsal maliyet artar; yani İstanbul'un kârını arsa sahipleri paylaşırsa, maliyetini, en üst gelir grubu da dâhil olmak üzere herkes günlük hayatından öder. Güvenc, diğer yandan mutlak ilişkisel bir bakışla da İstanbul'a bakılabileceğini, Nazım Hikmet, Orhan Pamuk, Ara Güler, Sermet Muhtar Alus, Burhan Felek, Murat Belge gibi isimlerden örnek vererek, onların İstanbul'un yaşanmış tarihini nasıl anlattığından bahsetti. Bu mekân anlayışı ve tarih yazımsal perspektife karşı dikkatli olunması gerektiğini belirten Güvenc, konuya nostaljinin yaklaşımın korumacı bir refleksle yol açabileceği gibi rovanjist bir tutumu da meşrulaştırma aracı olarak kullanılabileceğini öne sürdü. Güvenc, tüm bunların ötesinde, kenti bir coğrafya,

ilişkilerin üzerinde cereyan ettiği, bunların taşıyıcısı bir haritalama mekânı olarak değil, sosyal ilişkilerin şekillendiği, çok boyutlu bir oluşum olarak ele aldığını ifade etti. Böylece "yer" kavramı ile onun üzerindeki toplumsal tarih arasındaki farkın ortadan kalktığını, bu düşünce yoluyla mekânın ürettiği bir şey olduğu anlayışına varılabileceğine işaret etti. Güvenc, bu anlayışla yapılmış istihdam, göç gibi çeşitli verileri içeren bazı kapsamlı görselleştirme çalışmalarından örnekleri dinleyicilerle paylaşırken İstanbul'un mekânının sürekli dönüşümünü gözler önüne serdi. Diğer taraftan, eğitim, istihdamın sektörel dağılımı, şehir içinde hanelerin taşınma istatistikleri ve siyasi tercih istatistikleri gibi bazı değişkenlerdeki kararlılığı da bu haritalardan okunabileceğini vurguladı. Güncel projelerin gerçekleşmesi sonucunda ise İstanbul'un üretecek olan yeni mekânının ne denli büyük bir değişim anlamına geldiğini çeşitli güncel örneklerle vurgulayan Güvenc, bunun kentin toplumsal coğrafyası ve dış dünya ile kurduğu bağlantıları da dâhil olmak üzere tüm ilişkilerini değiştirecek yeni bir oluşum olduğunun altını çizdi ve yukarıda söz edilen sürekliliklerin de bu dönüşümle birlikte altüst olacağını sözlerine ekledi.

2008 verileriyle İstanbul'un eğitim profili. Koyu maviler eğitim düzeyi görece olarak düşük, sarılar ise eğitim düzeyi yüksek mahalleleri gösteriyor.

ORIENT INSTITUT'TA TAKSİM SEMİNERİ TAKSİM MEYDANI'NDA SİYASİ İMGELERİ TARTIŞMAK

27 Şubat Çarşamba günü, Orient Institut'ta, "Kamusal Mekânlar" konulu seminerler dizisi kapsamında, Bilkent Üniversitesi'nden Doç. Dr. Bülent Batuman tarafından Taksim Meydanı'nı konu alan bir sunum gerçekleştirildi.

EMİN EMİNGİL

Bugünlerde çoğumuzun bir şekilde Taksim Meydanı ile ilişkide olduğunu vurgulayan Doç. Dr. Bülent Batuman, Taksim'in kamusal alanlardan biri olmasına istinaden, Taksim'de olan bitenlerle ilgili karar verme sürecinde halkın ne kadar söz sahibi olduğu ve nasıl müdahil olunması gerektiğini sorguladı. Konuşmasını kamusal alan kavramına ilişkin olarak şekillendirdiğini söyleyen Batuman, kendisinin Taksim Meydanı tarihçisi olduğunu iddia etmediğini, daha ziyade kamusal alan kavramını Taksim Meydanı tarihi üzerinden anlamaya çalışan bir birey olduğunu düşündüğünün altını çizdi. Cumhuriyet tarihinde kamusal alan oluşumunun özelliklerini incelemek için meydanın kısa tarihsel analizini yapan

Batuman, amacının Taksim için öne sürülen güncel projelerin hakim neo-liberal İslamizm ile olan ilişkisini analiz etmeye yardımcı olacak bir yaklaşım geliştirmek olduğunu belirtti. Taksim Meydanı'nın oluşumunu iki evrede inceleyen Batuman, ilk evrede boş olan araziden bir meydana doğru doğal gelişimine devletin diktiği simgesel unsurların vesile olduğunu ve bu müdahalenin yeni ulus-devlet ile ilişkili olarak, vatandaşların modern günlük yaşamlarını ve onların politik birer özne haline gelmelerini sağlayan uygulamaları birleştiren modern bir kamusal alan yaratmayı amaçladığını söyledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Maksim ve Topçu Kışlası arasındaki alanın kötü bir kavşak oluşturduğunu hatırlatan Batuman, bu nedenle 1928'de Cumhuriyet Anıtı'nın dikilmesiyle başlayan

ilk evrenin kavşaktaki trafik akışını düzenlemeyi amaçlayan bilfiil dönüşüme şahit olduğundan söz etti. Öte yandan trafikin anıtın etrafından dolaşarak akmasına yönelik yol düzenlemesinin yapıldığını ve meydana bakan bina cephelerinin dairesel alanı vurgulamak amacıyla eğreltili biçimde yeniden inşa edildiğini söyledi. Taksim Meydanı'nın bu ilk evresinin, Ankara'daki Taşhan Meydanı'nın Hâkimiyet-i Milliye'ye, daha sonra da Ulus Meydanı'na dönüşümü ile karşılaştırılabileceğini belirten Batuman, Taşhan Meydanı'nın 1919'dan sonra Cumhuriyetçilerin gelişyle hızlı bir büyüme gösteren şehir merkezi olduğundan ve bu süreç içerisinde meydanın yalnızca nüfus ve trafik açısından değil, aynı zamanda siyasal sembolizmin uygulanması açısından

da geliştiğinden bahsetti. Şehir merkezinin İstiklâl Savaşı'nın odağı olmasından ötürü, hızlıca siyasi bir alana dönüştüğünü ve bu bağlamda yeni unsurlara ihtiyaç duyduğunu söyleyen Batuman, 1927'de dikilen Zafer Anıtı ve trafikin bu anıtın etrafında dolaşmasına yönelik düzenlemeler ile Taşhan Meydanı'nın Hâkimiyet-i Milliye'ye dönüşümünün Taksim'deki dönüşüme olan benzerliğine dikkat çekti. İlk meydanın da benzer süreçlerden geçtiğini vurgulayan Batuman, ikisinin de, kendilerini çevreleyen kentsel dinamizm ile belli bir gelişim gösterdiğini, iki meydanın da belli temsili bakış açılarına atıfta bulunmak için hükümetin bilinçli müdahalelerine maruz kaldığını ve ikisinden de yeni kurulan ulus-devleti yansıtan, aynı zamanda modern yaşamı koruyan çağdaş birer meydan oluşturma amacıyla düzenlendiğini söyledi.

İlerleyen yıllarda iki meydanın da yakın çevresinin eğri cephe yapılarla donatıldığını söylerken, bu binaların 1930'lu yıllarda inşa edilen Taksim'deki Kristal Gazinosu'nu ve Ulus'taki Sümerbank Genel Merkezi Binası'nı örnek veren Batuman, iki meydana da görülen durumun doğal ilerleyen bir kenetleşme süreci olduğunu ve gelen hükümetlerin siyasi tasvirler yerleştirmek suretiyle bu gelişime müdahale etmek istediğini belirtti. Bu durumu bir ulus devletin modernleşme ve uluslaşmaya yönelik projeler üstlenmesinin tipik bir sonucu olarak değerlendiren Batuman, ayrıca devletin gücünü sağlamlaştırdıktan sonra kamusal alanları

Taksim
Meydanı'nda
Deniz Harp
Okulu
öğrencileri.

yeniden düzenlemeye yönelik daha kapsamlı projelerle öne çıkmasının da tipik bir sonuç olduğunu belirtti. Batuman, bu sürecin Topçu Kışlası'nın ek binalarının yıkılması ve İnönü Gezişi'nin yapımı ile başlayan Taksim Meydanı'nın oluşumunun ikinci evresine tekabül ettiğini söyledi ve bu evrenin de Ankara'daki Tosbağa Yatağı'nın Kızılay Meydanı'na dönüşümü ile paralellik gösterdiğini vurguladı.

Taksim Meydanı'nın tarihini süreç içerisinde geçirdiği birkaç değişiklikten ve Taksim gazinoları ile meydana sosyal hayattan söz eden Batuman, devletin kamusal alanlara olan katkı ve katılımlarının yanı sıra bu alanda rol üstlenmek ve dâhil olmak isteyen halk, vakıf ve benzeri diğer unsurlardan bahsetti. 1950'lerde Taksim'in yeni ve daha heterojen bir karaktere büründüğünü söyleyen Batuman, dönemin gazete başlıklarından örnekler vererek Taksim'in bir nevi şehrin odak noktası olmasının yanında, siyasi ve diğer çeşitli faaliyetlerin merkezi halini aldığını belirtti.

Batuman, 1957'de Vatan Caddesi'nin yapımı ile birlikte geçit törenlerinin Taksim'den taşınmasından ve 1959'da Taksim Gezişi'ndeki tören alanının yerine yapılması önerilen ve "Balkanlar'ın en büyüğü" olacağı vaat edilen havuzdan da kısaca söz etti. 1960'larda Taksim'deki devletçi tasvirlerden kurtulmaya çalışıldığını söyleyen Batuman, darbeden sonra devletin meydana egemen olma çabasının kanıtı olarak "korkutucu ve aynı zamanda zeytin yaprakları ile huzur verici" olarak yorumladığı Süngü Heykeli'nden bahsetti.

Konuşmasında, milliyetçi, toplumsal ve İslamcı görüşlerin Taksim'deki siyasi imgelerine değinen Batuman, devlet destekli milliyetçi gösterilerin yanında, milliyetçi fikirli sivil gösterilerin de Taksim'i seçtiklerini söyledi ve bunun nedenini de Taksim'in diğer özellikleri dışında göstericilerin Beyoğlu'nda yaşayan gayrimüslimlere kendilerini gösterme, tanıma arzularına bağladığını belirtti.

Kıbrıs soruna da değinen Batuman, Kıbrıs sorunu ile ilgili gösterilerin başlarda, 1950'lerde, Beyazıt Meydanı'na başladığını ve oradan Taksim'e yürüdüklerini anlatırken, bunun kamusal alanlarda düzenlenen gösteriler açısından bir yenilik olduğunu vurguladı.

Batuman, Kıbrıs ile ilgili mitinglerinin, milliyetçi fikrin bir şekilde sol-milliyetçiliğe dönüşümü açısından ve 1960'larda sol kanadın öğrenci gençliğini emperyalist karşıtı sosyalizme dâhil olmasını teşvik edici politikasını desteklediği için önemli olduğunu altını çizdi.

Taksim Meydanı ile ilişkili ilerleyen yıllardaki gösterilerden söz eden Batuman, 1969'daki 6. Filo karşıtı yürüyüşten, 1970'teki büyük işçi grevinden ve ilki 1977'de olmak üzere dört yüz bin kişinin katıldığı, otuzdan fazla kişi öldüğü 1 Mayıs gösterilerinden bahsetti. Bir süre meydana gösterilerin yasaklandığını ve 2010'a kadar olan birkaç çatışmadan bahseden Batuman, 2009'da göstericilerin meydana girmeyi başardığını ve 2010'da yasağın kalktığını anlattı.

Batuman, İslamcı siyasi partilerin Taksim Meydanı gibi kamusal bir alanda rol üstlenmek istediğini ve bunun kamusal alanlarda İslami mimari unsurların yapımı ile mümkün olacağını belirtti. İslamcılığın kamusal alanlar bağlamında politik imgelerinden biri olan Ayasofya'yı yeniden camiye dönüştürme projesinden söz eden Batuman, çabalardan bir diğerinin ise 1955'lerde

başlayarak, Taksim'de Maksim'in arkasına bir cami yapılmasına yönelik bir öneri olduğunu söyledi. 1977'de dönemin kültür bakanının Anıtlar Yüksek Kurulu'na Taksim'de bir cami yapılması için müracaat ettiğini söyleyen Batuman, Kurul'un izin vermesine rağmen, mülkiyet hakları ile ilgili çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle projenin başlatılmadığını anlattı. 1983'te de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün projeyi yeniden canlandırmak istediğini, ancak talebin reddedildiğini anlatan Batuman, Taksim'e cami yapılması konusunun, Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanı seçildiği takdirde Taksim'e cami yaptıracağı vaadiyle 1994'te yeniden halkın gündemine taşındığını söyledi.

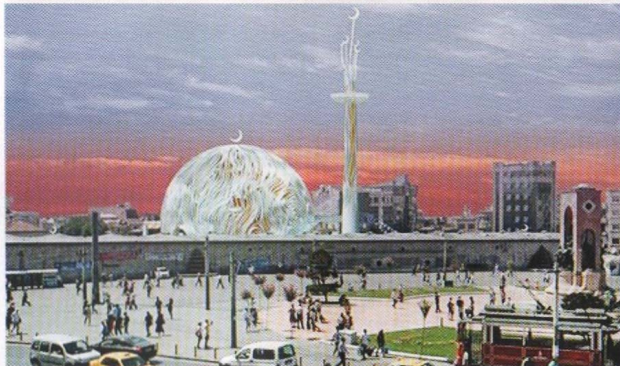
Batuman, Erdoğan'ın başkan seçilmesinden birkaç ay sonra caminin yapılması için Belediye İl Meclisi'ne yaptığı başvurunun reddedildiğini, buna karşılık Erdoğan'ın Taksim Gezişi'ne cami yapılması için önerdiği projenin de Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından reddedildiğini anlattı. Batuman, Taksim'de cami projesinin AK Parti hükümeti devrinde yeniden dâhil olmak üzere, Refah ve Fazilet partilerinin kapatılmaları sürecindeki politik çalkantılar boyunca gündemden düştüğünü söyledi.

AKP hükümetinin Taksim projesinin, Topçu Kışlası'nın yeniden inşası, "yayalaştırma" ve cami yapımı olmak üzere üç bileşeni olduğunu hatırlatan Batuman, Erdoğan'ın cami için

düşündüğü mimari üslubun Ahmet Vefik Alp'in tasarladığı modern tarzdan ziyade daha klasik tarzda mimarisi tercih ettiğini belirtti. Erdoğan'ın istediği mimari üsluba örnek olarak yine AKP projelerinden biri olan Çamlıca Camii'ni veren Batuman, Erdoğan'ın bir yandan başkanklık sistemi, Avrupa Birliği, kürtaj ve diğer meseleler ile ilgilirken bir yandan da mimarlar ile toplanıp projeyi gözden geçirerek kubbe yüksekliği ve minarelerin sayıları hakkında karar verecek kadar çok çalıştığını dikkat çekti.

Kamusal alanların siyasileştirilmesi kapsamında, hükümet ya da diğer hakim dinamikler tarafından kamusal alanlara nüfuz etme ve kamusal alanların benimsenmesi olmak üzere iki görüşten oluştuğuna işaret eden Batuman, bunlardan ilkinin, sosyal olanın siyasileştirilmesi, ikincisinin ise siyasi olanın siyasileştirilmesi olduğunu belirtti. Batuman, bu güncel projeler ile ideolojinin ve siyasi olanın siyasileştirilmesi ya da popülarleştirilmesini amaçlandığını söyledi.

Halkın Taksim Meydanı'na yönelik projelerin karar aşamalarında yer alamamasına rağmen meydana zihinsel, sosyal ve siyasi tasvirlerine bir şekilde müdahil olma arzusunun devam ettiğini belirten Batuman, Taksim Meydanı düzenlemelerine karşı yapılan gösterilerin bile bu meydanın hâlâ bir kamusal alan olduğuna işaret ettiğini söyleyerek konuşmasını tamamladı.

Dünya Mimarlık Zirvesi İnterarch 2012'de ödül alan Ahmet Vefik Alp'in "Taksim Cumhuriyet Camisi ve Dinler Müzesi" Projesi.

IFEA'DA EDHEM ELDEM SEMİNERİ

İNOVASYON, ÖYKÜNÜM, KURUNTU? SANAT, ARKEOLOJİ VE OSMAN HAMDİ BEY

14 Mart 2013 tarihinde IFEA ve Orient Institut tarafından düzenlenen "İslam Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar (14-19. yy.)" başlıklı seminerler dizisine konuk olan Prof. Dr. Edhem Eldem, "İnovasyon, Öykünüm, Kuruntu? Sanat, Arkeoloji ve Osman Hamdi Bey" başlığı adı altında bir konuşma yaptı. Edhem Eldem konuşmasında Osman Hamdi Bey'in şahsiyeti, resmi ve arkeoloji alanlarındaki faaliyetlerini inceledi.

Kur'an Okuyan Kız, Osman Hamdi Bey, 1880
Tuval/Yağlıboya.

AYLİN DE TAPIA

Edhem Eldem konuşmasının giriş bölümünde, Osman Hamdi Bey hakkında yapılan çalışmaları özetledi ve bu çalışmalardan ortaya çıkan "Osman Hamdi Bey kâhramanı" imajını şöyle açıkladı: Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde, Osman Hamdi Bey ucuz bir Oryantalist olarak eleştirilir ve kötü bir imajla hatırlanırdı. Diğer yandan Mustafa Cezar, 1971'de yayınlanan *Sanatta Batı'ya Açılış* kitabında

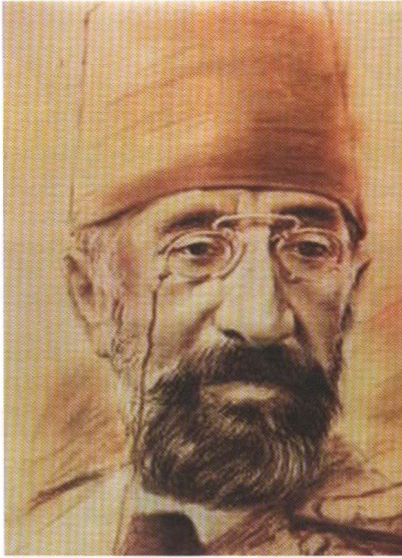
Osman Hamdi Bey'i bu kötü imajından kurtarıp ve onu bir Osmanlı kâhramanı olarak gösterir. Mustafa Cezar, Osman Hamdi Bey'i Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaşlaşma, aydınlanma ve medenileşme (Batılılaşma anlamında) yolunu açan bir öncü olarak gösterir. Bu pozitif bakış açısına göre Osman Hamdi Bey, ressam olarak Batılı Oryantalistlerden farklı bir yere sahiptir, Türk (yani Osmanlı) olduğundan dolayı onun çizmiş olduğu resimlerde hayali bir Doğu kavramı

bulunmaz, tersine onun resimlerini Osmanlı geçmişinin gerçeklerini gösterir. Örneğin bu resimlerde çıplak kadın görünmez. Buna ek olarak, onun resimlerini sadece olumlu ve de gerçek bir Türk geçmişi sahnelerdi. Aslında, Edhem Eldem'e göre, Mustafa Cezar bu pozitif bakışı ortaya koyan ilk kişi değildir. Osman Hamdi Bey ile aynı dönemde yaşamış olan ünlü sanat eleştirmeni Adolf Thalasso'ya göre de Osman Hamdi Bey'in diğer Oryantalistler arasında farklı bir yere sahip olması Türk

olmasından kaynaklanıyordu. Osman Hamdi Bey'in bu Türk bakış açısı onu Batılı Oryantalistlerden farklı kılar. Mustafa Cezar'dan sonra, 1990'larda, özellikle Wendy Shaw'un çalışmalarıyla, Osman Hamdi Bey'i Doğu'ya değer veren ve Oryantalist olmayan fakat Oryantalist üslubu Batı'ya karşı silah olarak kullanan bir ressam olduğu teorisini ortaya atar. Edhem Eldem 1990'larda yapılan bu yorumlara karşı, farklı bir bakış açısı ortaya koydu. Eldem'e göre Osman Hamdi Bey öncü bir kâhraman değil, daha çok "öykünücü" ve "taklitçi"dir ama öykünücü ve taklitçi kavramlarına burada olumsuz bir anlam yüklenmemelidir. Ayrıca 19. yüzyıldaki Batılılaşma çabasında olan Osmanlı İmparatorluğu'nda özü itibarıyla öncü olmak imkânsızdır çünkü Batı modeli çağdaşlaşma gereksesiyle taklit edilmesi gereken bir örnek olup, baskın bir şekilde Osmanlı dünyasında yayılır ve kendi kendine bir inovasyon olur. Bu yüzden Batı'yı taklit etme ve öykünüm isteği 19. yüzyıl Osmanlı elit ortamında bir inovasyon olarak düşünülmüdü. Fakat bunun daha çok bir hayal olduğu anlaşılır çünkü taklit sadece şekli taklit edilen şeyin özü olmadan gerçekleşir. Edhem Eldem bu teorisini Şevket Pamuk'un bağımlı büyüme (*dependent growth*) konseptinden yola çıkarak, "bağımlı inovasyon"

(dependent innovation) şeklinde formüle etti.

Konferansın ikinci yarısında Osman Hamdi Bey'in arkeolog kimliği tartışıldı. Osmanlı Devleti'nin arkeoloji ile ilgilenmesi 1840'larda başladı. Esasında bu ilgin Batılı arkeologların gelmesiyle tetiklenir (örneğin 1841'de Xanthos, 1842'de Khorsabad, 1843, Halikarnas kazıları). Batılı arkeologlar yurtdışına yoğun bir şekilde arkeolojik kalıntıları çıkarıyordu ve Osmanlı Devleti bunun farkındaydı. Örnek aldığı medeni Avrupa ülkelerinin yaptıkları gibi medenileşme süreci içerisinde olan Osmanlılar da arkeoloji ile ilgilenmeye başlayacaklardı. Bu ilginin neticesinde 1846 yılında kurulan İstanbul Arkeoloji Müzesi medenileşme için gerekli bir adım olmuştur. Hızlıca kurulmuş olmasından dolayı, Arkeoloji Müzesi'nin ilk koleksiyonunda (1870'lere kadar) hiçbir katalog veya tasnif yapılamamıştır. Ayrıca o dönemde arkeolojik parçalar askeri bir binanın iki odasında toplanmıştır. Bu yüzden bu ilk adımlar ne inovasyon, ne de öykünüm olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, Osman Hamdi Bey'inovator olarak görülmüştür çünkü arkeoloji dalında en önemli adımlar Osman Hamdi Bey'in İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürlüğüne atanmasıyla başladı. Osman Hamdi Bey'in arkeolojik faaliyetleri Avrupalılara karşı bir fetih olarak değerlendirilebilir

ve arkeolojik bir tecrübesi olmamasına rağmen oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Bunun nedeni Avrupalılar ile sadece taklit yönünde bir ilişki kurmamış, onlara karşı rekabet etme fırsatı da yakalamış olmasıydı. Örneğin, müze müdürlüğüne atandığı 1881 yılından itibaren İstanbul Arkeoloji Müzesi gerçek bir müze kimliği kazanmaya başlamıştır ve iki sene içinde Alman arkeologların elinde olan Nemrut Dağı'ndaki arkeolojik kazı geri alınmıştır (1883). Bunun sonucunda Osmanlı

Devleti topraklarındaki farklı bölgelerden gelen eserler İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde toplanmaya başlanmıştır. 1884'teki Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni bu bağlamda düşünmek gerekir. Önceki kanuna göre (1874) çok daha koruyucu ve münhasırdır. Bunun ilginç olan tarafı Yunanistan'da çıkartılan bir kanundan esinlenmiş olmasıdır. Yunan kanununda Yunanistan'da bulunan her şey Hellen ulusuna aittir şeklinde bir madde vardır. Osmanlı nizamnamesinde ise Osmanlı topraklarında bulunan

arkeolojik parçaların devlete ait olduğu yazılmıştır. Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü dönemi muazzam başarıları gibi görünse de, aynı zamanda bir başarısızlık öyküsüdür. Topkapı Sarayı'nın bahçesinde kurulmuş olan müze, bahçenin duvarlarının arkasında saklanmaya çalışıldığı hissini uyandırır. Daha öncesinde kurulmuş olan British Museum'dan ilham alınmasına rağmen İstanbul'daki müze British Museum gibi geniş bir meydanın önünde değil, gözlerden uzak bir noktada inşa edilmiştir ve böylece asil işlevi olan toplum ve ulusal geçmiş arasında kurması beklenen bağı kuramamıştır. Sonuç olarak, bir yandan Avrupa'daki toplumun medenileşme sürecinin kendi tarihini anlamaktan geçmesi ve bu projede arkeolojinin önemli bir yere sahip olduğu düşüncesi, Osmanlı dünyasında da uygulanmaya çalışılmıştır; ancak bu medenileşme projesi devletin duvarlarının ötesine geçememiştir ve toplumu dönüştürmeyi başaramamıştır.

Konuşma'nın Ses Kaydı İçin:

http://www.ifea-istanbul.net/index.php?option=com_k2&view=item&id=2928&profile=edhem-eldem-innovation-emulation-or-illusion?-art-archaeology-and-osman-hamdi-14-03-2013&lang-tr

Osman Hamdi Bey
(İstanbul 1842-
İstanbul 1910).

Nemrut kazısı buluntuları ve Osman Hamdi Bey.

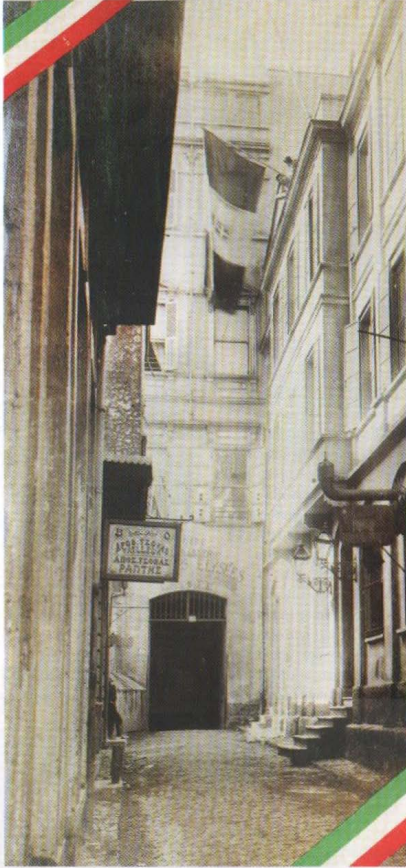
İSTANBUL'A BİR KÜLTÜR MERKEZİ DAHA GARİBALDİ BİNASI

Beyoğlu'nda bulunan eski İtalyan İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti binasının restorasyonu ve bir kültür merkezi olarak açılması gündemde. Bina sorumlusu Dr. Sedat Bornovalı.

Toplumsal Tarih dergisine binanın dününü, bugününü ve geleceğini anlattı.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Başlangıç olarak binanın geçmişte hangi amaçla kullanıldığından bahsedene Bornovalı, binanın 17 Mayıs 1863 tarihinde, Giuseppe Garibaldi'nin Roma yenilgisi sonrasında İstanbul'a gelen ve çoğunluğu Napollü Kırmızı Gömlekçiler'den oluşan siyasal sığınmacıların işbirliğiyle, 40 civarında İtalyan işçisi tarafından yapıldığını belirtti. Bornovalı binanın, bu grupların kendi aralarında yardımlaşmak amacıyla, vergiden muaf bir şekilde teşkil edilen sosyal sigorta ve hayır kurumu işlevlerine sahip İtalyan İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti binası olarak kullanıldığını belirtti. Giuseppe Garibaldi'nin 1 numaralı üyesi olduğu ve sığınmacılar tarafından ilk başkan seçildiği cemiyetin kurulduğu 1863 yılında henüz yerleşilmediğini vurgulayan Bornovalı, ilk zamanlarda Beyoğlu'nda farklı yerlerde toplanan cemiyetin, 1884 yılında binanın inşaatına başladığını, 1885 yılının Kasım ayında da iki katlı olarak inşaatı bitirdiğini ve binanın kullanılmaya başladığını sözlerine ekledi. Uçuşaşevin yıkımı sonrası dikilen binanın, ünlü mimar Alexander Vallauray başkanlığındaki bir imar komisyonu tarafından inşa edildiğini aktardı. İnşaatın bitiminden sonra, binanın büfesi ve tiyatrosu olan, sadece bir yardımlaşma kasasından ibaret olmayan bir yere dönüştüğünü belirten Bornovalı, geçmişte binanın tiyatro salonu gibi kısımlarından gelir elde edildiğini vurguladı. Binanın tarihinde Osmanlı Bankası'nın çalışanları için düzenlediği eskrim kursundan, Kızılay Derneği'nin balosuna kadar çeşitli etkinliklere ev sahipliğini yaptığını, Galatasaray Kulübü'nün de

bir dönem binanın kiracısı olduğunu ve Sahibinin Sesi gramofonlarının stüdyosunun da burada bulunduğunu belirtti. Diğer yandan Bornovalı, 1866 yılında İtalya-Prusya Savaşında cemiyetin, Garibaldi'nin isteği üzerine İtalya'nın 10.000 frank ve 45 gönüllü ile katkıda bulunduğunu da aktardı. 1908-09 yıllarında restorasyona tabi tutulan binaya, 1910 yılına doğru bir

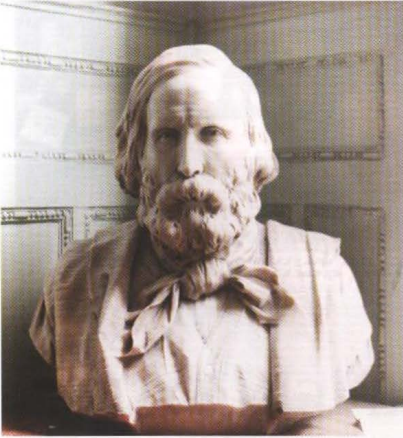
kat daha eklendiğini aktaran Bornovalı, 1910 sonrasında ise giriş katının bölünerek bir lokantaya kiraya verilmesi haricinde bir değişiklik olmadan bugüne kadar geldiğini ve bugün binanın çatı katı ve bodrum katı hariç 3 kattan oluştuğunu söyledi. Bornovalı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, yabancı tüzel kişiliklerin gayrimenkul edinme izni olmamasından ötürü

binanın 1930 yılına kadar güvenilirliğiyle tanınan Bayan Dussi adında bir hanımefendi üzerine kayıtlı olduğunu, ölümünden sonra ise Bayan Dussi'nin oğullarının vekaletname ile tapudan feragat ettiklerini ve İtalyan İşçi Yardımlaşma Cemiyeti'nin binaya tamamiyle sahip olduğunu aktardı.

Cemiyete zamanla burjuvaların da üye olduğunu belirten Bornovalı, kuruluş aşamasında sayısı 40 olan üyelerin, sonraki zamanlarda 500'ü bulunduğunu, üyeler arasında tornacı, elektrikçi, duvar ustası, terzi, banka memuru ve tünel istasyon şefi unvanlı kimselerin bulunduğunu, bununla birlikte Leonardo de Mango, Fausto Zonaro, Eduardo de Nari, Giulio Mongeri, aslen İtalyan olan Alexandre Vallauray gibi ünlü kimselerin de üyelerden olduğunu alını çizdi. Binanın kütüphanesinin de bulunduğunu ve cemiyetin bir okul da inşa ettirdiğini, okulun bugün Cezayir Lokantası'nın bulunduğu yerde, İtalyan Erkek Mektebi olarak açıldığını ve İtalyan Devleti'ne devredildiğini belirtti.

İtalyanların Trablusgarp'a saldırısıyla birlikte cemiyetin üye sayısında bir azalma olduğunu belirten Bornovalı, o dönemde cemiyet başkanı olan Eduardo de Nari gibi önemli kimselerin İstanbul'da kalabilirdiğini ve İtalyayla binadaki sürekliliğin bozulmadığını aktardı. Sonrasında ise İtalyan Kültür Merkezi'nin açılmasıyla canlılığını yitirmeye başlayan binanın, ilerleyen dönemde daha da durgunlaştığını belirten Bornovalı, Mussolini'nin derneğin onursal başkanı seçildiği dönemde sol kanadın cemiyetten ayrıldığını, Türkiye'deki Cumhuriyet yıllarında ise başkent olmayan İstanbul'un cazibesini yitirmesi

Casa Garibaldi/
Società Operaia.
20. yy başında
İstiklal Caddesi
Deva Çıkamaz.

dolayısıyla İtalyanların neredeyse tamamen cemiyetten ayırıldığını ve mevcut üye sayısının 20 kişi civarına düştüğünü aktardı. Cemiyetin 1989 yılında giriş katını bir lokantaya kiraya vererek geçimini sağladığını, lokantanın bir buçuk-iki sene öncesinde kapatıldığını ifade eden Bornovalı, bunun haricinde binanın üst salonunun şu anda Nişantaşı'nda bulunan Dirimart Galerisi'ne devredildiğini de belirtti. Cemiyet olarak son toplantının geçen Mayıs ayında 8 üye ile yapıldığını, binanın mümkün olan en az müdahaleyle restorasyonuna karar verildiğini, sadece tiyatro katına çıkabilmesi için asansör eklenmesini

söz konusu olduğunu, binanın İstanbul'un kültür hayatına kazandırılması yönünde bir karar alındığını ve ileride yönelik sponsor bulma görevinin 2012 yılında kendisine verildiğini belirten Bornovalı, Anıtlar Kurulu'nda rolöve ve restitüsyon onaylarının gerçekleştirildiğini ve restorasyon sırasının beklediğini, bu esnada bilgilendirme toplantıları gibi kültürel faaliyetlerde bulunmaya çalışıldığını belirtti. Kütüphanenin, gerekçesi bir belgeyle açıklayabilen araştırmacılara açık olduğunu aktaran Bornovalı, ileride bu durumun süreceğini ve ayrıca arşivin rahatlıkla başka yerlerde bulunabilen bazı kitaplar hariç, telif hakkı sorunu olmayan nadir kitaplar ile binaya

özel belgeleri içeren kısmı dijitalleştirme çalışmalarının sürdürüldüğünü, arşivin dijitalleşmiş kısmının internetten paylaşımına başlanacağını ve kullanıma açık olacağını kaydetti. Arşivle ilgili olarak ise farklı arşivlerle işbirliği içinde olduklarını sözlerine ekleyen Bornovalı, ayrıca binanın ileride şu an ismi belli olmayan bir kuruluşun sponsorluğunda kamusal alan şeklinde nitelendirilebilecek, çeşitli faaliyetlerin düzenleneceği bir kültür ve cazibe merkezi olarak tasarlandığını; bunların içinde konser, tiyatro gösterimi, sergi gibi etkinliklerin olabileceğini belirtti. Bornovalı, mevcut sponsorlarının TÜRSAB olduğunu ve şu sıralarda ziyaretçilerinin çoğunlukla gruplarıyla birlikte gelen

turist rehberleri olduğunu, rehberlerin özel iznle binayı gezdirebildiğini aktardı. Bunların yanı sıra, Pera Müzesi ve İtalyan Kültür Merkezi gibi kurumlarla ortak faaliyetler konusunda işbirliği yapmalarının söz konusu olabileceğini belirten Bornovalı, binadaki bir serginin konferansının İtalyan Kültür Merkezi'nde verilebileceği örneğini dile getirdi. Binanın yönetimini kendisine devreden İtalyan Başkonsolosluğu'nun binayı himaye ettiğini vurgulayan Bornovalı, kendilerine buranın şirket yapılması, butik otel dönüşümü gibi tekliflerin geldiğini fakat bunun aksine İstanbul'a hediye edilecek bir bina tasarladıklarını sözlerine ekledi.

Giuseppe Garibaldi (1802-1882). İtalyan İşçi Yardımlaşma Cemiyeti üyeleri tarafından, 1907 yılında yüzüncü doğum yıldönümü vesilesiyle yaptırılan büstü.

Heykeltıraş: Albino Candoni.

Binanın kütüphane ve çalışma salonu, araştırmacılara hizmet vermektedir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE "OSMANLI KÜRT BASINI" KONFERANSI

Son dönem Osmanlı dönemi basın tarihinin önemli parçası olan Kürt basın tarihinde özel bir yeri olan *Rojî Kurd* dergisinin yayımlanmasının 100. yılı vesilesiyle 16 Mart 2013 tarihinde bir konferans düzenlendi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü ile Kürdoloji Çalışmaları Grubu'nun organize ettiği konferansta, iki yıllık çalışması sonucunda Kürdoloji Çalışmaları Grubu tarafından Latin harflerine

çevrilerek tıpkıbasımıyla birlikte kitaplaştırılan *Rojî Kurd* dergisinin tanıtımı yapıldı. Yurt dışından akademisyen ve araştırmacıların da katıldığı konferansın açılış konuşmasını İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Kurucu Başkanı Prof. Dr. Mete Tunçay yaptı. Hamit Bozarslan, Bülent Bilmez, M. Malmisanı, Serhat Bozkurt, Sami Tan, Mesut Serfiraz, Tahir Baykuşak, Yener

Koç, Ronay Önen, Namık Kemal Dinç, Gülseren Duman ve Ayhan Işık'ın katılımıyla gerçekleştirilen konferans üç oturumda sürdürüldü. İlk oturumunda, *Rojî Kurd* dergisini ortaya çıkaran tarihi arka plan ile sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel bağlam tartışılırken; ikinci oturumda *Rojî Kurd* dergisinin "Hikayesi, Yazarları ve Dil"; üçüncü ve son oturumda ise *Rojî Kurd* dergisinin "İçerik Analizi" üzerinde duruldu.

Öğrencilerin canına TAK etti
İstanbul Üniversitesi
Öğrencileri
Kültür Varlıkları İçin
Sokağa Çıkıyor.
Theodosius Takı
kalıntılarının
FATİH Belediyesi'nce
tahrip edilmesine karşı
yürüyoruz

Tarih: 6 Mart 2013 Çarşamba
Buluşma yeri: Hergele meydanı 12:30
Basın açıklaması: Theodosius Takı 13:00

Klasik Arkeoloji, Prehistorya, Protohistorya ve Ön Asya
Arkeolojisi, Taşınabilir Kültür Varlıkları Koruma ve Onarım, Sanat Tarihi bölümlerinden
Öğrenciler, Fatih Belediyesi'ne

THEODOSIUS TAKI İÇİN EYLEM

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji, Prehistorya, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım, Sanat Tarihi bölümlerinden öğrenciler, Fatih Belediyesi'nin park projesi kapsamında tahrip edilen Theodosius Takı için 6 Mart günü kalıntıların önünde bir basın açıklaması yaptı. "Kültür Varlıklarına Sahip Çıkıyoruz" yazılı pankartlar taşıyan öğrenciler "bu tarih bu şehir satılık değil", "bu tarih bizim yaktırmayız" ve "kültürel mirasa sahip çık" sloganları attı.

Tartışmalara konu olan zafer takı.
1. Theodosius tarafından MS 393'te açılmış olan Tauri Forumu'nun girişlerinden biridir. Bugün İstanbul Üniversitesi Laleli Kampüsünün karşısında bulunmaktadır.

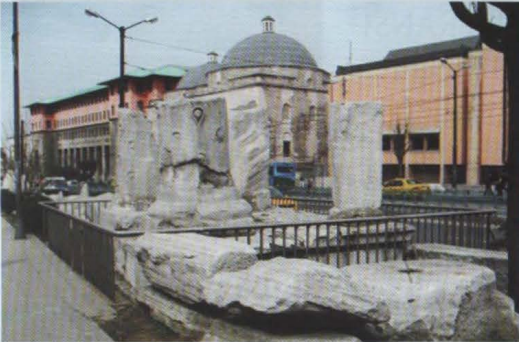
BASIN BİLDİRİSİ

Basına ve Kamuoyuna,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi karşısında bulunan ve MS 4. yüzyıla tarihlenen Theodosius Forumu'nun (Forum Tauri) girişlerinden olan Theodosius Takı, geçtiğimiz günlerde Fatih Belediyesi'nce yapılan park düzenlemesi esnasında iş makineleriyle tahrip edildi. Bu tahribatlar kepçeyle Tak kalıntılarının oradan oraya savrulması, zemine ve kalıntıların bir kısmına

beton dökülmesi suretiyle gerçekleştirildi. 1928'de bazı parçaları tespit edilen, 1958'de yol genişleme çalışmalarında geri kalan kısmı da açığa çıkarılan Theodosius Takı, bugünkü Simkeşhane tarafında yığın olarak sergilenmektedir. Biz bugün burada yalnızca Theodosius Takı için değil, bu topraklarda yapılan her türlü yanlış onarım, ihmalkârlık, yanlış işlevlendirme ve vandalizm yüzünden yok olmaya mahkûm bırakılan

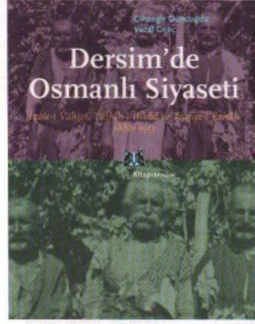
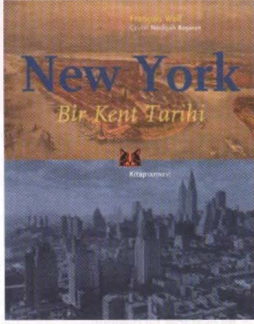
kültür değerlerimiz için toplanmış bulunuyoruz. Birlerce yıldır iskân olunmuş, İstanbul coğrafyasında geçmişe dair önemli ipuçlarından biri olan Theodosius Tak kalıntılarını Fatih Belediyesi'nin her zamanki umursamaz tavrıyla "park düzenlemesi" adı altında tahrip edilmiştir. Fatih Belediyesi'nin başta Sulukule ve Ayvansaray olmak üzere idari sınırları içerisinde her alanda defalarca tekrarladığı bu tutumunu derhal durdurmasını, arkeolojik dolguar ve kültür varlıkların içeren alanlarda yaptığı çalışmalarda evrensel koruma değerlerini gözetmesini istiyoruz. Unutulmamalıdır ki hangi belediyenin, hangi kurumun yetkisinde olursa olsun kamusal alan bizindir ve bu nedenle bizler kültür varlıklarının tahribatı söz konusu olduğunda eğitim gördüğümüz bilim alanlarından edindiğimiz her türlü bilgiyi kullanarak konuya müdahil olmaktan kaçınmayacağız. Ayrıca, tahribat hakkında basında çıkan haberlerde

"İstanbul Üniversitesi'nin karşısında, onlarca arkeoloji hocaları ve öğrencisinin gözü önünde, Bizans takının parçalanarak alana beton döküldüğü" belirtmekte ve İstanbul Üniversitesi Arkeoloji hocaları ve öğrencileri sorumsuzlukla itilim edilmektedir. Şunu belirtmeliyiz ki tahribatı, görüp ihbar eden yine İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilimdalından bir araştırma görevlisi olmuştur. Kaldı ki akademik takvimin kapalı olduğu bir dönemde, öğrenciler yokken yapılan bu tahribatın asıl sorumlusu İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü hocaları ve öğrencileri değil, Fatih Belediyesi'dir. Biz üniversitenin bileşenleri olan öğrenciler olarak tahribatta asıl sorumlu olan Fatih Belediyesi'ni teşhir etmenin kültür varlıklarının korunması için sürdürülen mücadeleye daha yapıcı bir katkı sağlayacağına inanıyoruz. Basına ve Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

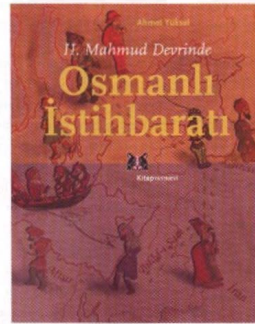
En Yeniler

Broadway tiyatrolarının, avangardın kalbinin attığı yer, cazın ve fikir dünyasının merkezi, Küçük İtalya'sı, Yahudi mahallesi ve Harlem'i ile kozmopolitizm açısından ikinci bir Babil. Kentinkimilerine göre düşsel, kimilerine göre Dantevari özellikler taşıyan görünümü modernliğinin tek dayanağı değil; bunun sırtı kendi gelişmelerinin üstesinden gelebilme ve kendini yenileme becerisinde yatıyor. New York'u anlamak veya gezmek için eşsiz bir rehber.

Ussama Makdisi, modernite döneminde her ulusun kendi Şarkını yaratmış olduğundan söz eder. Osmanlı yöneticilerinin zihinsel arka planındaki Şark ise Dersim gibi ulaşılmaz, güç coğrafyalarda yaşayan ve merkezi otoriteye itaat etmeyen aşiretlerden oluşuyordu. Dersim, bu zihin dünyasında, Osmanlı dünyasının "vahşi Afrika akvamu" olarak tasavvur ediliyor ve ona karşı alınacak tedbirler için İngiliz kolonyalizminin Sudan pratikleri örnek olarak sunuluyor.

Mevleviye tarikatı şimdiye kadar pek çok kapsamlı araştırmaya konu olsa da dervişlerin hayatları, adabları ve ayinleri pek fazla bilinmiyor. Mevlana'nın önemli yorumcularından Ankaravi İsmail Rüshî Efendi'nin mistik yolculuğunu temel alan bu araştırma, Osmanlı iktidarının, çöküşünün nedenlerini tarikatlarda aradığı bir dönemde sufiliği ele alıyor. Mevlevî adablarını anlamaya imkân veren metinlerin tümünü, biçimleri ve yapılarıyla bir araya getirip inceliyor.

Osmanlılar istihbarattan saltanat mücadeleleri veya diplomasi sahasında, ama en çok askeri hareketlilik sırasında istifade ettiler. Büyük güç olmanın bir yansıması olarak etraflarında gelişen askeri-siyasi olaylardan casuslar, tedbiller, tacirler, yolcular, esirler, tercüman ve gemiciler vasıtasıyla haberdar olmaya çalıştılar. Hepsinden istifade etme şekli farklıydı ve hiçbir zaman sağladıkları bilgi, tek başına mutlak doğru olarak kabul görmedi. Birinin ötekini teyit etmesi gerekiyordu...

KitapyAYINEVİ

www.kitapyayinevi.com

DANIEL PANZAC VE GILLES VEINSTEIN ANISINA

Osmanlı tarihçiliği ve özellikle Fransa'daki Türkoloji, iki ay arayla çok önemli iki ismini kaybetti. Daniel Panzac (1933-2012) 7 Aralık 2012 günü, Gilles Veinstein (1945-2013) ise 5 Şubat 2013 günü aramızdan ayrıldılar. Art arda ve bu kadar zamansız bir şekilde gelen bu iki büyük kaybın üzerine söylenmesi gerekenler, bu derginin bir-iki sayfasına sığacak cinsten değilse de en azından bu acı haberleri vermek ve bu iki önemli tarihçinin geride bıraktıkları büyük katkıyı hatırlatmak isteriz.

EDHEM ELDİM

Günay Fransa'da Aix-en-Provence'ta Institut de recherche et d'études sur le monde arabe et musulman (IREMAM, Arap ve İslam Dünyası Araştırma ve İnceleme Enstitüsü) bünyesinde yıllarca çalışmış olan Daniel Panzac, alışılmış tarihçilerden, özellikle de alışılmış Osmanlı tarihçilerinden değildi. Bu anlamda belki de en büyük özelliği, araştırma dünyasına "ana kapı" denebilecek olan üniversiteden başlayarak değil, bir tür "arka kapı" niteliğindeki lise hocalığından gelmiş olmasıydı. Meslektışı Roger Establat'nin de hatırlattığı gibi Febvre, Duby, Braudel, Leroy-Ladurie gibi büyük isimlerin takip ettiği bu zorlu yolun bir yolcusu dahi akla geliyor: 18. yüzyılda Marsilya ticaretinin en büyük uzmanı ve tarihçisi Charles Carrière (1906-1986).

Fakat bunun ötesinde Daniel Panzac'ın diğer çarpıcı bir özelliği, filolojik ağırlıklı Şarkiyat geleneğinin hâli hâkim olduğu bir ülkede bu tür bir formasyondan geçmemiş olmasıdır. Tarih camiasında ve özellikle Osmanlı araştırmalarında birden parlamasına neden olan meşhur Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (La peste dans l'Empire ottoman, 1700-1850) isimli çalışmasını yayımladığında Türkçe bilmiyordu ve araştırmalarında ise tek bir Osmanlı belgesi kullanmamıştı. Bu, çoğumuzun tenkit

etmeye başlayacağı türden bir durumdu. Osmanlı kaynaklarını kullanmadan Osmanlı tarihi yazmak nasıl mümkün olabirdi? Bu durum Oryantalist, hatta sömürgeci bir tavırın tezahürü değil miydi? Osmanlı belgeleri kullanmadan Osmanlı tarihi yazmanın sorunlu bir şey olduğunu ilkesel olarak kabul etmekle birlikte asıl şu soruyu sormak gerektiğine inanıyorum: Daniel Panzac Fransa ve İtalya'nın muhtelif arşivlerindeki uzun araştırmalarının neticesi olan bu kitabını yayımlamadan önce Türkiye'de bir Allah'ın kulu veba kadar önemli bir meseleye, sağlık sorunsalına, bunun topluma ve ekonomiye olan etkisine dair tek bir satır yazmış, belge yayınlamış, araştırma yapmış mıydı? Önu bırakalım, Panzac'ın kitabı ortaya çıktıktan, hatta (tam on iki sene sonra!) Tarih Vakfı tarafından tercümesi yayımlandıktan sonra aynı konuda Osmanlı belgelerine dayanarak yeni ve özgün bir çalışma yapıldı mı?

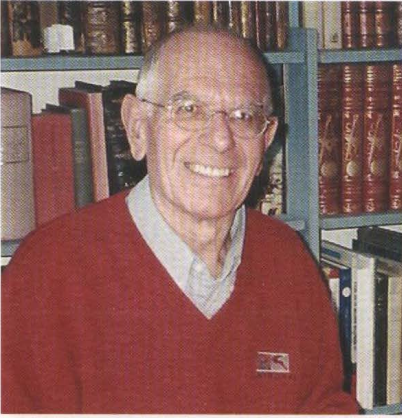
Daniel Panzac hayatının sonuna kadar bu ilginç "dışarıklı" öncülüğünü devam ettirdi. Sağlık meselesini tahaffuzhaneler üzerinden, demografi üzerinden takip ederek derinleştirdi. Veba konusundaki çalışmalarına en önemli kaynaklardan birini oluşturan deniz ticareti ve denizcilik kayıtlarına olan hakimiyetinin tabii bir uzantısı olarak Akdeniz havzasında deniz yoluyla mal ve insan nakli konusundaki atmaya

başladı. 18. yüzyılda Fransız denizcilerin ve armatörlerin elinde olan ve *caravane* (kervan) adıyla anılan, Osmanlı sularında bir tür kabotaj ağı oluşturan sistemi didik didik ederek ortaya çıkarttı. Deniz ticaretini incelerken de bunun karanlık öteki yüzü olan korsanlık dünyasına da el atarak bu olgunun özellikle son dönemlerinin tartışılmaz uzmanı ve otoritesi oldu. Ardından da 2009'da 16. yüzyıldan imparatorluğun sonuna kadar Osmanlı donanmasının bir tarihini yazdı. Kısacası, klasik dönem sonrasında Osmanlı sularında olup bitenler hakkında eğer bugün biraz bir fikirimiz varsa, bunu Daniel Panzac'a borçluyuz. Panzac'ın ölümünden bir hafta sonra, 14 Aralık 2012 tarihinde "Hidrellez" lakaplı bir katilimcinin Ekşi Sözlük'teki yorumundan kısa ve keyifli bir ifadeyi vermeden edemeyeceğim: "O ve onun gibiler olmasaydı, Osmanlı deniz tarihi hâlâ ceddin-atan modunda sekiyor olacaktı".

7 Şubat 2013 günü kaybettığımız Gilles Veinstein, birçok açıdan Daniel Panzac'ın tam tersi bir profile sahipti. Fransa'daki en nitelikli üniversiter sistemin bir ürünü olmanın dışında, Fransız Türkolojisi'nin tam merkezinde eğitilmiş, araştırma yapmış ve uzun seneler hizmet vermiş bir akademisyen olarak sadece Fransa'da değil, Avrupa veya genel olarak Batı'da Osmanlı tarihçiliğinin en parlak temsilcilerinden idi. Gilles

Veinstein sadece Osmanlı vesikalarına ilgi gösteren ve onları araştırmalarında kullanan bir tarihçi değildi; onun merakı bunun da ötesine giderek bu belgelerin diplomatik, filolojik, linguistik ve paleografik özelliklerini en ufak ayrıntısına kadar incelemeyi, bu incelemelerinin neticesini de seminerlerinde öğrencileriyle paylaşmayı iş edinmiş bir bilim insanıydı. Yıllarca ders verdiği Paris'teki École des hautes études en sciences sociales'da ve daha sonraları Fransa'nın en meşhur eğitim, bilim ve kültür kurumlarından Collège de France'taki paleografya seminerlerini takip etmiş olanlar bu işi ne kadar sevdiğini, malmesine ne kadar hâkim olduğunu, bilgi ve tecrübesini aktarmakta ne kadar mahir olduğunu, aslında sıkıcı ve tekdüze olması gereken bir şeyi nasıl keyifli ve ufuk açıcı bir faaliyete dönüştürdüğünü bilirler, hatırlarlar.

Gilles Veinstein neredeyse istisnasız bir şekilde 16. yüzyıla ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrine kendini adanmış bir tarihçiydi. Birçok meslektaşının aksine kitaptan çok makaleye öncelik veren bir akademisyen olarak tarihçiliğin bu esnek aleti sayesinde işlediği ve öncülük ettiği konuların çeşitliliği ve zenginliği şaşırtıcıdır: Süleyman'ın saltanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikası, Osmanlı siyasetinin ve ticaretinin Lehistan ve Rusya boyutları, Osmanlı

Daniel Panzac
(1933-2012).

Gilles Veinstein
(1945-2013).

Maksadım sadece bu değerlerin aramızdan ayrılmasından dolayı ortaya çıkan büyük boşluğu vurgulamak ve bu boşluğu bir nebze olsun doldurmanın yollarını hatırlatmaktır. Gerek Daniel Panzac'ın, gerek Gilles Veinstein'in zengin üretiminin Türkçeye kazandırılmış olan kısmının azlığı karşısında onlara hak ettikleri saygıyı göstermenin en iyi yolu, bu eksiği bir an evvel telafi etmek üzere kolları sıvamaktır.

diplomatika, siyasetin dini veçheleri, çitlik meselesi, padişah ölümleri, Osmanlı Yahudiliği, saray teşvifatı ve düzeni, Batı ile Osmanlılar arasındaki kültürel algılar, tercüme ve tercümanlar, devşirme sistemi... Kısacası, özellikle Osmanlı tarihinin "klasik" olarak tanımlanan döneminin hemen hemen her veçhesiyle ilgili sağlam, özgün ve ayrıntılı ürünler vermiş olan bu akademisyenin kaybı yeri doldurulamayacak bir boşluk yaratacaktır.

Gilles Veinstein'i özel ve istisnai kılan sadece tarihçi olarak kaleme aldıkları değildir. Onu tek ve vazgeçilmez kılan, Fransa'da Osmanlı ve Türk tarihinin gelişimi konusunda yarattığı ivme ve birikimdir. Bugün eğer Fransa'da yeni ve parlak bir nesil Osmanlı ve Türk tarihçisi yetişiyorsa, bunun arkasında Gilles Veinstein'in on yıllarca vermiş olduğu emek yatmaktadır. Bazılarında bu doğrudan doğruya tek yöneticiliği ve dolayısıyla yetiştirmenin ta kendisi söz konusudur; fakat doğrudan

kendi öğrencisi olmayanlar, bambaşka konu ve dönemler üzerinde uzmanlaşanlar bile şu veya bu şekilde Gilles Veinstein'in Paris'te kurduğu, yönettiği ve mütemadiyen kolladığı ekibin sayesinde yetişmiş, uzmanlaşmış ve bulundukları yerlere gelmişlerdir. Gilles Veinstein sadece bir akademisyen değil, muthiş bir idareci ve düzenleyici olarak Fransız Türkolojisi'ni mütemadi bir taziyat altında tutarak öne çıkmasını ve görünürlük kazanmasını sağladı. Gerek konferans ve kolokyumlar, gerekse ortak derlemeler şeklinde düzenlediği çalışmalar sayesinde disiplin canlılığını muhafaza etmiş ve gerek Fransız tarihçiliği, gerek uluslararası tarihçilikte yer edinebilmiştir. Bu tür çalışmaların en sonuncusu ve en iddialılarından biri olarak tasarladığı *Osmanlı İmparatorluğu Sözlüğü* (*Dictionnaire de l'Empire ottoman*) başlıklı referans eserinin tamamlanıp yayımlanmasında çok az kula hayatını kaybetmiş olmasının sın

derecede üzücü ve acımasız bir gerçektir.

Gilles Veinstein'in 1998'de Fransa'nın en itibarlı eğitim ve kültür kurumlarından olan Collège de France'a 1998 yılının sonunda seçilmiş olması, akademisyenliğinin ve bilimsel üretiminin bir tür taçlandırılması olarak görülmesi gerekirse de, bu seçimin 1995'te Ermeni soykırımını inkârla suçlanan meslektaşı Bernard Lewis'i savunmak için yazdığı bir yazı yüzünden şiddetli bir protesto ve saldırıya meydan vermesi çok sancılı bir tecrübe olmuştur. Gilles Veinstein bu çıkışını her zaman tarihçiliğinin ve tarihçinin özerkliğinin ve baskıdan muafiyetini savunmak için hayati önem taşıyan ilkesel bir gereklilik olarak savunmuştur; bu konuda Fransa'daki en önemli tarihçiler kendisini desteklemişlerse de birçok kişi bunu basit bir inkârcılık olarak görmekte ısrar etmiştir. Bu duruma karşın Gilles Veinstein büyük bir sükûnet ile Collège'deki görevine başlamış ve oradaki

derslerini hastalığının artık izin vermediği noktaya kadar sürdürmüştür.

Başta da söylediğim gibi Osmanlı tarihçiliği çok önemli iki ismini kaybetti. Her ikisini çok yakından tanıdım, hatta Gilles Veinstein'i meslektaşım olmanın ötesinde dostum olarak bilmiş olmamdan dolayı iki tarihçinin ötesinde eşine zor rastlanır iki insanı, iki ilginç şahsiyeti kaybetmiş olmanın acısının ne denli derin olduğunu ifade etmek çok zor. Zaten bu tür kişisel duygu ve düşüncelerle bu sayfaları işgal etmek doğru olmaz; maksadım sadece bu değerlerin aramızdan ayrılmasından dolayı ortaya çıkan büyük boşluğu vurgulamak ve bu boşluğu bir nebze olsun doldurmanın yollarını hatırlatmaktır. Gerek Daniel Panzac'ın, gerek Gilles Veinstein'in zengin üretiminin Türkçeye kazandırılmış olan kısmının azlığı karşısında onlara hak ettikleri saygıyı göstermenin en iyi yolu, bu eksiği bir an evvel telafi etmek üzere kolları sıvamaktır.

AFİŞE ÇIKMAK:

1963-1980 SOLUN GÖRSEL SERÜVENİ VE YILMAZ AYSAN'LA SÖYLEŞİ*

Tütün Deposu'nda Yılmaz Aysan'ın yazdığı Türkiye'de solun 1963-80 yılları arası görsel tarihini yansıtan Afişe Çıkmak isimli kitapta kullandığı afiş, dergi, plak ve kitap kapaklarından oluşan 8 Şubat-23 Mart tarihleri arasında açık kalacak olan bir sergi açıldı. Toplumsal Tarih dergisi olarak Yılmaz Aysan'la sergiyi birlikte gezdik ve bir söyleşi yaptık.

SÖYLEŞİ: AYDAN ÇELİK

Turgut Çeviker'in *Karikatürkiye* isimli kitabı ile başlamak istiyorum. Çeviker 1925-2008 arasında dönemsel olarak ele alan karikatürlerden oluşan bir kitap hazırlamıştı. Kendisiyle *Toplumsal Tarih* dergisi için bir söyleşi yapmıştık. İlk sorumuz "karikatürler üzerinden Türkiye tarihi ne kadar

yansıtılabilir?" idi. Sizin böyle bir iddianız yok ama kitap ve sergiyle ilgili çıkan yazılarda bir tarih vurgusu var. Bu sergi ve kitap vasıtasıyla Türkiye tarihi ne kadar yansıtılabilir?

Kitabın veya serginin adında tarih kelimesi bilinçli olarak geçmiyor. Bunu özellikle bir serüven olarak adlandırdık. Bu sergi akademik bir tarihinin

perspektifiyle hazırlanmış bir sergi değil. Buna rağmen akademiden farklı disiplinlerden çeşitli gruplar, kişiler sergiyi ziyaret etmeye geliyor. Mesele bunlardan bir grup İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Turgut Tarhanlı'yla birlikte İnsan Hakları ile ilgili çalışmasının öğrencileriydi. Bir diğeri ise Marmara Üniversitesi Grafik Tasarım Bölümü'nden Savaş Çekic, Didem Dayı ve Mehmet Ali Müstecaplıoğlu ve öğ-

Fotoğraf:
Yılmaz Aysan,
1978, Ankara.

* Bu söyleşinin
değışesi için Berat
Seçkin Demrak'a
teşekkür ederiz.

Aydan Çelik ve Yılmaz Aysan Tütün Deposu'nda sergide söyleşi esnasında.

rencileriydi. Sergide 1963-1980 arası bir tarih var fakat bu tarih yansıdığı meccaralarla gösteriliyor ve "tarih gösteril-sin" diye yola çıkmış değil. Asıl amaç, kaybolmuş olduğu söylenen birikimin, kaybolmamış olduğunu göstermek. İkinci olarak da, '80 öncesi dönemin, karanlık bir dönem gibi gösterilmeye çalışılmasının aksine aslında gerçeğin böyle olmadığını göstermek. Tarihçiler için ise sergide gerçek belgeler ortaya koymaya çalışıldı, kaynak oluşturmak ve hafızayı yeniden oluşturmak, amaçlananlar bunlar.

Afişleri toplama süreci nasıl işledi?

Afişleri yapanlardan bazı kimseleri ben tanıyorum. Bunları sergilemek ve kitaba koymak için kendilerinden izin alabildim. Tanıdıklarımla söyleşiler yaparken, başka kimselerin de isimleri geçmeye başladı ve onlara da ulaştık. Meselâ Sait Maden'in *Yön* dergisi kapaklarını araştırırken SALT Arşivi'nde bulunduklarını keşfettim.

Kitap Abidin Dino ve Sait Maden ile başlıyor zaten. Her ikisi de dönemlerinin en parlak sanatçılarından. Sosyal Adalet ve Yön dergilerinin kapaklarını onlar çiziyor.

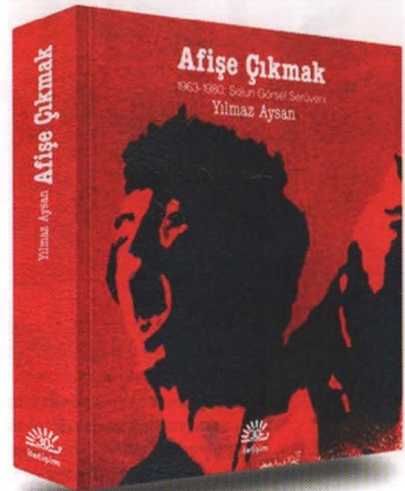
Özellikle Sait Maden'i öğrenmek çok zor oldu. *Yön* kapaklarını kimin çizdiğini araştırırken, derginin içindeki karikatürlerde Tonguç imzasına rastladım. Sonrasında Tonguç Bey'e ulaştık. Kendisi bu kapakları Sait Maden'in yaptığını söyledi ve böyle ulaştık Maden'e.

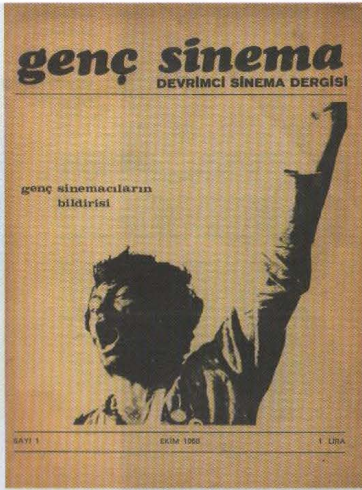
60'lardan başlayarak 70'lerin sonlarına kadar Türkiye'ye hâkim olan bir ruh hali var. Kitapta söyleşi yapılan insanların da vurguladığı ruh halini şöyle özetlemek mümkün: Kendi ayakları üstünde durmaya çalışan, vesayetleri kurtulmak isteyen, bunu da kendi dilini yaratarak yapan, insanüstü bir performans.

Bugünden bakınca o dönemin en çok şaşırtan özelliği de birlikte bir şeyler yapıyor olması zaten. Herkesin de katkı sunduğu bir ortam var. Mimarlar mimarlık ile şairler şiir ile müzisyenler bu şiirleri besteleyerek katkılar yapmışlar. O dönemde de hatırlarsanız, "Bunlar iyi iş yapıyorlar, birileri kesin bunları besliyordur" şeklinde bir düşünce vardı. Meselâ, ODTÜ'deki '68 Devrimci Afiş Atölyesi'nde, Sait Kozacıoğlu'nun anlatığına göre, serigrafi basımı için İstanbul Üniversitesi'ndeki bir öğrenci

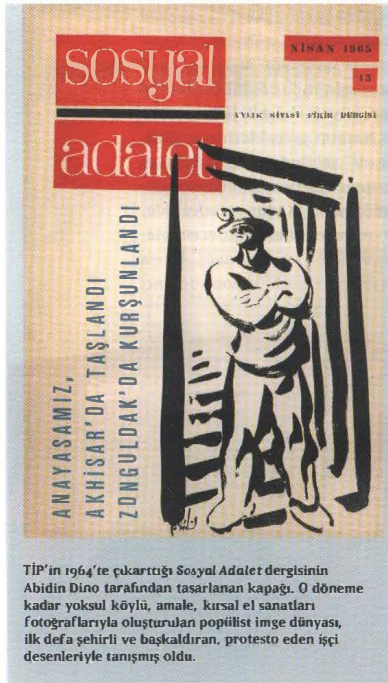
arkadaşından yardım alıyorlar ve bu arkadaşta ikram ettikleri tek şey simit ve çaydan ibaret (gülüyor).

Bu serginin; "12 Eylül öncesinde hep büyük, köşeli laflar edilir ve hayatın gerçeklerine değinilmezdi" şeklindeki algıyı kırması açısından da önemli olduğunu düşünüyorsunuz. Kadın meselesinde, çevre meselesinde, eğitim meselesinde birçok şey söylenmiş. Ayrıca bu üretim sürecinde hoca-öğrenci

Şubat 1967 tarihli Yeni Sinema dergisi yukarıdaki görselin fotoğrafını kullanır. 20 ay sonra Ekim 1968'de yayın hayatına başlayan Genç Sinema dergisi birinci sayısında aynı görseli kadirajlayarak kullanır.

TİP'in 1964'te çıkarttığı Sosyal Adalet dergisinin Abidin Dino tarafından tasarlanan kapağı. O döneme kadar yoksul köylü, amale, kırsal el sanatları fotoğraflarıyla oluşturulan popülist imge dünyası, ilk defa şehirliler ve başkaldıran, protesto eden işçi desenleriyle tanışmış oldu.

İlişkileri yönetim ve katılım gibi konularda Türkiye'nin sonrasında ve belki öncesinde de görmediği bir hâl almış. Ne dersiniz?

Bunun kanıtı olarak, bu sergide o dönemin hocalarından veya asistanlarından gelen bazı belgeler gösterilebilir. Ben bunu kendim de yaşadım.

Ali Artun'un da bahsettiğine göre "mimarlık eğitiminin nasıl olması gerektiği üzerine" öğrencilerle öğretim üyeleri arasında süren bereketli bir tartışma söz konusu. Yine Ertuğrul Kürkçü ODTÜ'de Endüstri Tasarım bölümünün açılmasının o dönemin tartışmalarından türediğini söylüyor...

O dönemde öğrencilerin çok farklı yetkileri de vardı. Meselâ bütün okul öğrencilerin kontrolündeydi. Yurtları kontrol eden yurt komiteleri vardı. Öğrencipasosu yahut öğrenci kimliği verme işlemlerini, yurda kabul etme veya gönderme işlemlerini öğrenciler yaparlardı. ÖTK(Öğrenci Temsilcilik Konseyi) döneminde de paralar toplanıyor ve tiyatro şenliği, sinema şenliği gibi etkinlikler düzenleniyordu.

Sergide de, kitapta da gördüğümüz şeylerden birisi de, o dönemin bütün entelektüel sermayesinin solda toplanmış olduğu. Çok konuşulmuş bir şey olabilir fakat biraz daha üzerinde durabilir misiniz?

Meselâ 1976 senesinde İstanbul'da bir DISK'le Dayanışma Sergisi düzenlenmiş. 1977'de de Mayıs Salonu Sergisi düzenlenmiş. Bu sergilerin katılımcı listelerine baktığımız zaman, bahsettiğiniz entelektüel sermayeden herkesin olduğunu görüyoruz. Çünkü bu bir onur meselesi yapılmış. Bununla birlikte, sanatçıların solun birlikteliği Türkiye'ye özgü bir şey değil. Aragon ve Picasso da kendi ülkelerinde Komünist Partisi üyesi olmuşlar. Bu düşünceler tabii faşizme karşı daha özgürlükçü düşünceler oldukları için benimsemiş.

Yine Ertuğrul Kürkçü söyleşisinde Polonya afişlerinden, bu afişlerin Türk grafik sanatını nasıl etkilediğinden bahsediliyor.

İlk olarak, bu sergide veya kitapta görülen çalışmaların neredeyse ta-

mamı orijinal. Fransız, Küba, Sovyet veya Çin devrimlerine göndermeler çok çok nadiren de olsa, çalışmalar tamamı ile burada yaratılmış çalışmaları. Duvarlardaki afişleri yapan insanlar, Polonya'daki afişlerigörmüşler. Bu insanlardan Ahmet Sönmez, 1968 baharında Interrail ile Avrupa'yı gezmiş örneğin. Sadece içerik değil, yöntem olarak da özgün şeyler deniyor. Örneğin "Doç Ofset" adı verilen özel bir baskı makinesi icat ediyor.

Hasan Barutçu, 12 Mart öncesi ile 12 Mart sonrası şeklinde bir ayrım yapıyor. 12 Mart'tan sonra daha iyi basım tekniklerine sahip olunmasına rağmen daha "kötü" afişler yapıldığını düşünüyor.

Bu tedricen oldu aslında. Baskı ve saldırı arttıkça insanlar savunmaya geçtiler. Meselâ Hasan Barutçu zamanında afiş yapmak ve bunları asmak daha kolay. O zamanlar büyük bir afiş silsilesini rahatlıkla yapıştırabiliyorken, 1979'a gelindiğinde artık sadece duvar yazısıyla yetiniliyor. Meselâ ODTÜ ÖTK'nın Ertuğrul Karakaya cinayeti üzerine hazırladığı afişi 1977'de 2000 kişi gündüz vakti Kızılay'a kadar gidip her yere yapıştırabiliyorlar. Fakat bir sonraki sene, çatışmalar arttığı için aynı durum söz konusu değil. 75'te artık tabii okullarda faaliyet göstermek mümkün değildi. '71 öncesinde öğrenciler okulu kullanıyorlardı. '71 sonrasında farklı yöntemler geliştirilmek zorunda kaldı. Ama bence tasarımın kalitesi düşmedi.

Kitapta hem hüzünlü hikâyeler var, hem de hareketli hikâyeler var. Meselâ Murat Belge'nin anlattığı Mehmet Sönmez hikâyesi. Sönmez, Can Yücel'in Bir Şiyrinin Şiirleri isimli kitabını resimlerken, Can Yücel kendisine çok kötü davranıyor, canından bezdiriyor. Bir gün, Yücel Bodrum'da kahvede otururken Mehmet Sönmez'in kendisine geldiğini görmüş, uzaklaşmaya yeltenen ressamı arkadaşan bağırıyor: "Korkma, Sönmez!"

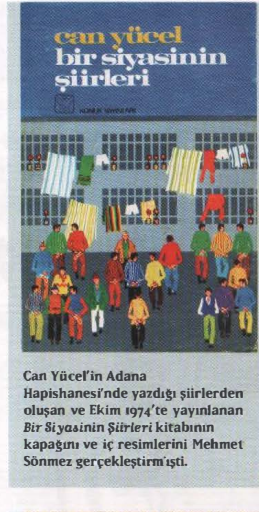
Çok beğeniyorum bu anekdotu.

"Bakire Julia ile Fahişe Magdalena'nın İbret Verici Hikayesi" isimli oyun, 1979 yılında kolektif olarak yazıldı ve yönetildi. Çelik Öker

1961'de 1041 aydının imzaladığı "Yeni Devletçilik" bildirisiyle devlete dayalı bir tür sosyalizm amaçlıydı. Yayıncılığını Doğan Avcıoğlu'nun yaptığı derginin kapakları, özellikle 1965'ten sonra çarpıcı grafiklerle sol estetiğin dilini ve ilk örneklerini oluşturdu.

Can Yücel'in Adana Hapishanesi'nde yazdığı şiirlerden oluşan ve Ekim 1974'te yayınlanan *Bir Siyasinin Şiirleri* kitabının kapakını ve iç resimlerini Mehmet Sönmez gerçekleştirmişti.

Kitapta, işleriyle birlikte ismi geçen insanlar var, bir de bilinmeyenler var. Bu konuyla ilgili çağrı yaptınız bildiğim kadarıyla.

Kitabın arkasına e-posta adresimi koydum. Eser sahiplerinden ve eserlerle ilgili kitapta göremedikleri bilgiye sahip olanların bana geri dönüş yapmalarını bekliyorum. Meselâ bir arkadaş bana eserleriyle ilgili dönüş yaptı. Bilinmeyenlerin korku gibi bir nedeni var. Meselâ Sadık Karamustafa'nın "Devrim İçin Hareket Tiyatrosu" için yaptığı afişin altında kendi ismi yazıyor. Fakat 1978'de "Okulların Kapatılması Çözüm Değildir" yazılı afişte bir imza bulamazsınız. Kitaptaki eksik kısımlarla ilgili katkıları bekliyorum. Meselâ *Emek* dergisinin kapaklarıyla ilgili bilgilere ulaşamadım.

Kitapta çok bahsi geçen şeylerden birisi de sinemanın o dönemde çok parlak olduğu...

O dönemde iki tane kuruluş var: Bunlardan birisi *Yeni Sinema*'yı yayınlayan İstanbul Sinematek Derneği. Diğeri ise Bülent Erkin'in tasarımlarını yaptığı *Film Arşivi*. Bu iki tarafın rekabetinden sıkılan gençler de bir araya gelip *Genç Sinema* dergisini çıkartmışlar.

O döneme ait çok fazla stensil görmüyoruz. Neden?

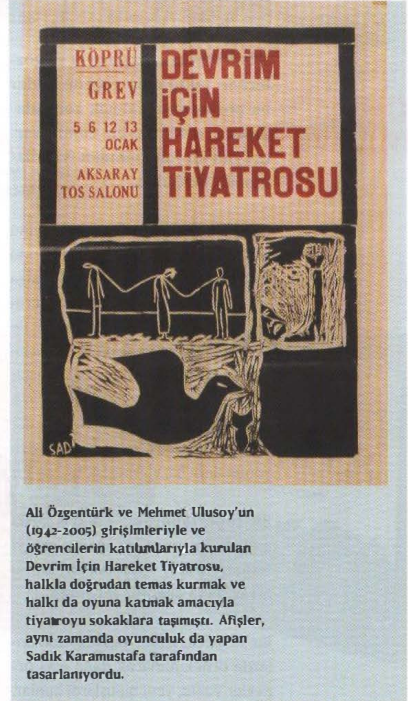
Boğaziçi Üniversitesi Oyuncuları'nın bir örneği var, fakat duvar üzerine değil, kâğıt üzerine yapmayı tercih etmişler. Zahmetli bir iş olmasın rağmen...

Toplumcu Grup Bağımsız Türkiye afişini de aydınlar kâğıdına basmışlar meselâ ODTÜ'de. Amerikalıların Mimarlık Fakültesi'ne hibe ettikleri kâğıda yapmak zorunda kalmışlar.

Kapakta da kullandığınız Dev-Genç ikonunun nasıl ikon haline geldiğinin kronolojik ve resimsel anlatısı var.

İkon Glauber Rocha'nın bir filmdeki karakterlerden biri. Daha önce filme ilgili haberler *Yeni Sinema* dergisinde çıkmış. Fakat söz konusu filmde bu kareyi, *Genç Sinema* ekibinden yönetmen Artun Yereş kırmış ve alıntılanmış. Bundan bir sene sonra ise ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü Ali Artun ve Ertuğrul Kürkçü bu figürü broşürde ters şekilde kullanmışlar.

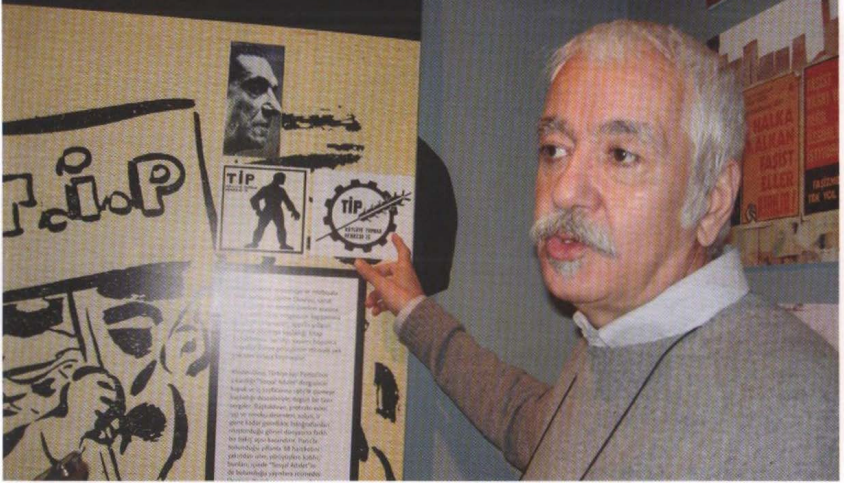
Kitap 1963-1980 arasını kapsasa da, 12 Eylül sonrasına dair birkaç örnek var. 1982'de, sözlerini Şanar Yurdatapan'ın yazdığı, Melike Demirağ'ın seslendirdiği, kayıtları Amerika'da yapılan bir plak var. Adı Türkiye'den Özgürlük Şarkı-

Ali Özgentürk ve Mehmet Ulusoy'un (1942-2005) girişimleriyle ve öğrencilerinin katımlarıyla kurulan Devrim İçin Hareket Tiyatrosu, halkla doğrudan temas kurmak ve halkı da oyuna katmak amacıyla tiyatroyu sokaklara taşımıştı. Afişler, aynı zamanda oyunculuk da yapan Sadık Karamustafa tarafından tasarlanıyordu.

ları. Plajın içindeki kitapçıkta 7 Haziran 1981'de çıkan Bakanlar Kurulu'nun bir kararı var. Karara göre: Vatandaşlar Devlet Başkanı Kenan Evren'i gördüklerinde ayağa kalkmak, yüzlerini ona doğru çevirmek, hazır oldu durarak ona

...neri uergisine, hareket eden, yaşayan desenler çizmeye
görüştüğü katarak hayat verdiği çalışmalar, yayın dünyasına
ya olabileceğini gösterecekti.

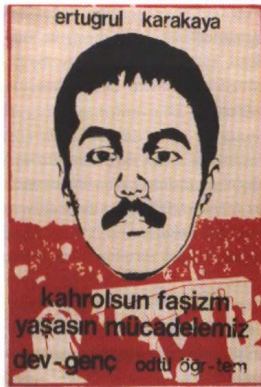

selam vermek, başarıyla ve göz-
leriyle takip edip geçene kadar
bu pozisyonda kalmak zorunda-
dırlar." şeklinde bir cümle var.
12 Eylül'ün ruhu bundan iyi anla-
tılamaz herhalde.

Bu plakta anlatılan bir şey. Biz onu
oradan çevirdik. Hayal meyal bunu
ve bununla ilgili Evren'le çok dalga
geçildiğini hatırlıyorum. Afişlerin
damgalanması ve imzalanması ile
ilgili düzenlemeler de oldu. Her bası-
landan "bir kopya sıkıyönetime, bir
kopya başka tarafa gönderilecek" vs.
şeklinde emirler de vardı. Bundan do-
layı da insanlar ozalıt gibi daha gizli
yöntemlere başvurmuşlar.

**Bir röportajınızda "1 Mayıs'larda
gidip bakıyorum, yapılan işleri iyi
bulmuyorum." demişsiniz. Bunu
biraz daha açabilir misiniz?**

Bu sergideki işerin yapıldığı zaman-
larda örnek alınacak daha eski ör-
nekler yoktu, yeni buluşlardı bunlar.
Sonrasında bunlar kalıplaştı. Meselâ
buraya siyasi gruplar geldi, onlara
eskinin tekrarını yapmamaları tav-
siye ettim. Söylediğim şey bu işlerin
kalıplaşmaması gerektiği idi. Bununla
birlikte meselâ bu senenin 1 Mayıs'ı,
'78 senesinin 1 Mayıs'ından çok daha

büyük. Ama yaratıcı şeyler nerede
diye baktığınızda çok da fazla şey
bulamıyorsunuz.

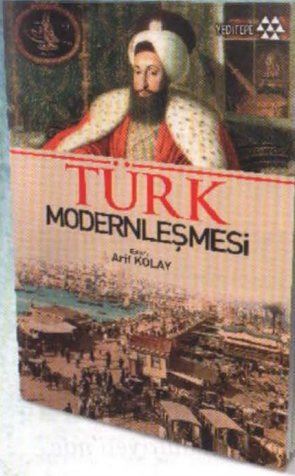
**Akın Atauz "Afiş, artık yeni kent-
liye bir şey söyleyebilir mi?" diye
bir soru sormuştu. Siz ne dersi-
niz? İçinde bulunduğumuz zaman-
nın ruhunda afişin ne kadar yeri
var?**

Şu anda da afiş yoğun olarak kullanı-
lıyor. Fakat konu olarak daha ziyade
konser afişleri şeklinde. 1 Mayıs ön-
cesinde afişlemeler yapılıyor fakat
siyasi anlamda afişlemenin eskisi gibi
yapıldığını görmüyoruz. Bunun için ar-

kadaşlara sorduğumda "daha ziyade
sosyal medyada haberleşiyoruz" di-
yorlar. Bana kalırsa biraz tembellik.
Çünkü afişler öldüyse hiç afişin ol-
maması gerekir. Hâlbuki ölmüş değil.
Bir özelliği de saklanabiliyor olması
ki sergide bu saklananlar gösterili-
yor. Afiş portatif bir sanat eseridir
ve çok ucuzdur. Polonya'da da po-
pülerleşmesinin sebebi insanların bu
çok ucuz sanat eserini alıp evlerinde
asabilmeleriydi.

Günümüzde de aynı anlayış var as-
lında. Sosyal medyada da duvar var
meselâ. Bence afişi kullanacak kapa-
site azaldı.

Tütün Deposu'ndaki bu sergi 24
Mart'ta kapanmış olacak. Berlin gibi
yurt dışında da olmak üzere bazı şe-
hirlerde yeniden açılması söz konusu.
Tasarımcılar, sanatçılar yahut tarih-
çiler gibi farklı gruplar bu sergiden
neler çıkaracak çok merak ediyorum.
Meselâ tarihsel açıdan bu sergiden
yararlanan, buraya gönderme yapan,
burayı kaynak olarak kullanan yazılar
olacak mı gibi sorular var kafamda.
Bu afişlerin nasıl yapıldığı benim için
önemli fakat bunun öncesi de var.
Afişin yapılmasına kadar gelen süre-
cin ortaya çıkarılmasıyla ilgili neler
yapılacak bunu merak ediyorum.

TÜRK MODERNLEŞMESİ

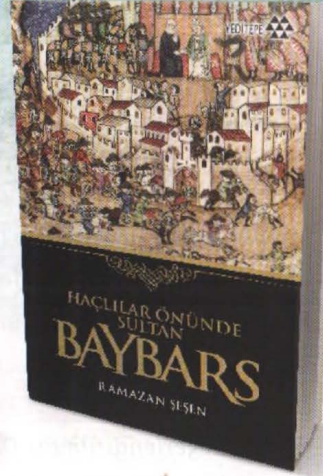
EDİTÖR: ARIF KOLAY

DOĞU'DAN GÖRÜNEN OSMANLI

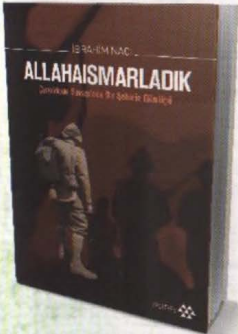
"ÇİNLİ DÜŞÜNÜR VE DEVLET ADAMI KANG YOU WEI'NİN TÜRK SEYAHATNAMESİ"

GIRAY FIDAN

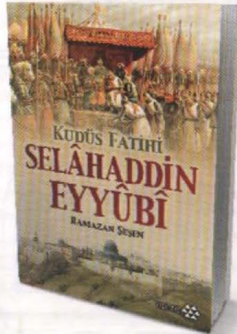
HAÇLILAR ÖNÜNDE SULTAN BAYBARS

RAMAZAN ŞEŞEN

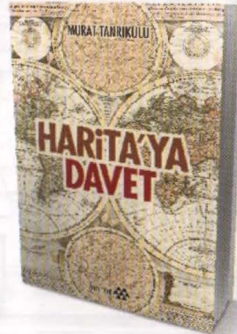
ALLAHAİSMARLADIK ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA BİR ŞEHİDİN GÜNLÜĞÜ

İBRAHİM NACİ

KUDÜS FATİHİ SELÂHADDİN EYYÜBİ

RAMAZAN ŞEŞEN

HARİTA'YA DAVET

MURAT TANRIKULU

KIYAMET ALÂMETİ TÜRKLER

LEYLA COŞAN

İSTANBUL EMLÂK ŞİRKET-İ OSMANİYESİ'NİN YATIRIMLARI:

KARAKÖY BORSA HANI, TAKSİM KIŞLASI VE TALİMHANE

LORANS TANATAR BARUH

İstanbul nüfusunun 1900'lü yıllara oranla düştüğü ve Cumhuriyet'in şehri tekrar imar ettiği bir dönemde, Taksim Kışlası'nın alanına apartman inşa etmek yerine Henri Prost'un imar planında önerdiği geçit törenlerinin yapılabileceği meydana bakan bir teras ve park yapmak kuşkusuz daha uygundu. Dönemler ve amaçlar farklı da olsa artık işlevi kalmamış Taksim Kışlası'nın yıkılıp alanın başka bir şekilde değerlendirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda veya Türkiye Cumhuriyeti'nde de gündeme geldi. ancak koşullardan dolayı sonuç farklı oldu.

Resim 1:
Taksim
Kışlası'nın
oryantalist
cephesi,
1921-1939
yılları arasında
stadyum olarak
kullanıldığı
dönem, 1928
Harf Devrimi
öncesi.

SALT Araştırma,
Fotoğrafi Koleksiyonu,
AHİSTAXİNG.

Resim 2:
Karaköy
Meydanı'nda
Aziziye
Karakolu'nun
arka tarafında
Komisyon veya
Borsa Hanı.
1919 tarihinde
gönderilmiş
bir Max
Fruchterman
kartpostalı.

SALT Araştırma,
Fotoğraf Koleksiyonu,
AHİST.KARAAZ9

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda piyasa ekonomisine entegre olurken, liberal ekonominin ihtiyaç duyduğu altyapı projelerini hayata geçirmek için gerekli dönüşümleri payitahtta gerçekleştirmek konusunda hiç de çekingen davranmadı. Yüzyılın ilk yarısında kentsel dokunun değişimi yangın yerleriyle sınırlı kalırken, yüzyılın sonuna doğru ise modern şehrin imarı istenmeyen yapıların yıkımıyla gerçekleştirildi. Devletin farklı kademelerinin onayladığı projelerle, deniz doldurularak Galata ve Eminönü limanları inşa edildi, artık işlevi kalmamış eski sarayın bahçesinden tren hattının geçmesine izin verildi, Galata'daki Ceneviz surları yeni yollar yapmak ve iskân alanları açmak için yıkıldı, ahşap evler ve bahçelik alanlardan oluşan Okçu Musa'nın yapısı Pera'yı Galata'ya tramvay hattıyla bağlamak için tamamen değiştirildi, böylelikle tramvayın işleyebileceği eğimde bir yol açılarak hem kentin iki önemli noktası birbirine yakınlaştırılmış, hem de yolun kenarlarındaki parsellerde modern apartmanların inşası için alan yaratılmış oluyordu. Keza 1912'de elektrikli tramvaya geçebilmek için köprü'nün yenilenmesi ve Karaköy Meydanı'nın açılması için Borsa Hanı'nın "kat" olunması" gündeme geldiğinde yıkım her türlü bürokratik zorluğa rağmen başarılı.

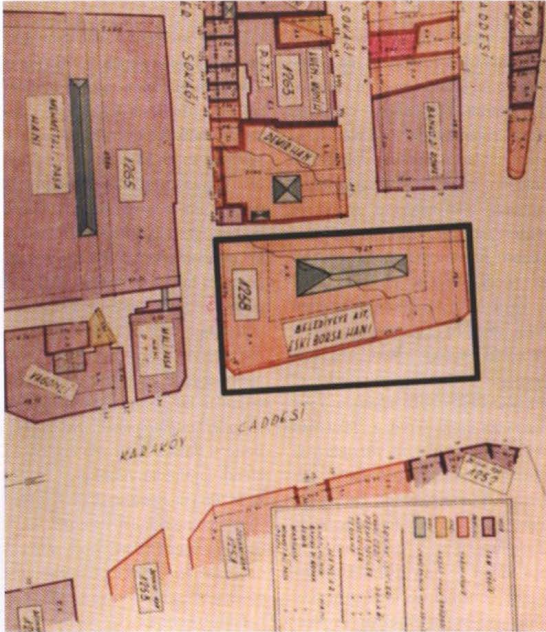
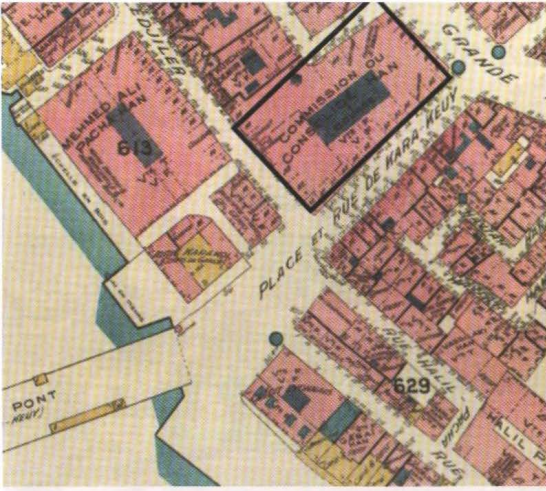
İşlevini yitiren yapıların veya alanların dönüştürülmesi ya da yıkılması ve bu şekilde modern yaşamın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak, kentin yönetiminde sözü olan farklı katmanların mutabık kaldığı bir konuydu. Evkaf Nezareti artık işlevi kalmamış olan medrese, imaret ve benzeri yapıları satışa çıkarmak veya modern hanlar inşa etmek gibi bir yol izledi. Nitekim Eminönü'ndeki üç vakıf hanı da işlevini kaybeden farklı yapıların yerine inşa edildi: Sultanhamam'daki Birinci Vakıf Hanı 17. yüzyılda inşa edilmiş bir medresenin, Saka Çeşme Sokakı'ndaki 2. Vakıf Hanı Saka Çeşmesi'nin. 4. Vakıf Hanı ise I. Abdülhamid'in 18. yüzyılda inşa ettirdiği ve kendi adıyla anılan külliye'nin yerinde yükseldi. Benzer şekilde, ilk olarak III. Selim döneminde kapıkulu askerlerinin topruğu sınıfı inşa edilen⁷ ve 19. yüzyılın ikinci yarısında dönemin oryantalist mimarı üslubunda cephesi tekrar yapılan⁸ ancak 1909 sonrası artık askeri işlevi kalmayan Taksim Kışlası ile talim yerinin farklı şekilde değerlendirilmesi için projeler üretildi.

19. yüzyılda da hızlı bir dönüşüm sürecini yaşayan, ekonomisi canlanan İstanbul'un artan nüfusunun taleplerine cevap verebilmek için yeni binalar inşa edildi ve bu faaliyet, dönem dönem hızı düşmekle birlikte

1. Dünya Savaşı'na kadar canlılığını korudu.⁴ Zaman zaman devletin veya vakıfların ellerinde tuttuğu mülkler satılarak özelleştirildi, ancak çoğu zaman mülkiyet transferi ihtiyaç ve şartlarla sınırlı kaldığından ve genel bir uygulama şekline dönüşmediğinden şehrin modernleşmesi ancak kısmen gerçekleştirilebildi. Bu tür bir uygulama Taksim Kışlası ve karışındaki talim yeri için de gündeme gelmiş ve 1908 sonrası mülkiyet kanununda ipotek karşılığı kredi verilmesiyle ilgili düzenlemeler yapmaya dair ilk adımların atılmasının ardından bu alanın inşası için farklı şirketler talip olmuştur. Ne var ki, Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi tarafından hazırlanan ve Haziran 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hükümeti'ne sunulan kanun tasarısı, uzun tartışmalardan sonra yapılan değişikliklerle Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine rağmen ancak 8 Şubat 1913 (1 Rebiülevvel 1331 / 25 Şubat 1328) tarihinde kabul edildi. Emval-i gayrimenkulenin teminat irasesine dair bu kanun, vakıflara ait olan mülk, miri ve diğer tüm kategorilerdeki mülklere ipotek karşılığı kredi verilmesini mümkün kılıyordu.

Daha önce, 1906 yılında, Rouvier Bankası temsilcileri Fernandez ve Ménaché'nin ipotek karşılığı kredi veren bir şirketin kuruluşu için sun-

Resim 3:
Goad (Pera-
Galata, no: 28,
1905) ve Nürven
(Karaköy no: 2,
1947) planlarına
göre Komisyon
Han'ın cephesi
kesilmeden
önce ve
sonrasındaki
durumu.

dukları öneri reddedilmişti. İpotek karşılığı kredi almakla ilgili kanun tasarısının hazırlanmasının ardından 10 Haziran 1909'da ise Banque de Paris et des Pays-Bas, Bank-ı Osmani-i Şahane, Société Générale ve Osmanlı yatırımcılarından oluşan bir grubun kurduğu Compagnie Nationale de Commerce, Industrie et Agriculure (Sanayi ve Ziraat ve Ticaret Şirket-i

Osmaniyesi) Paris'te faaliyetlerine başladı.⁵ Genel merkezi İstanbul'da olan şirketin başında Abraham Camondo'nun torunu Kont Isaac de Camondo'nun bulunması⁶ manidardı. 1869'da İstanbul'dan ayrılmalara rağmen şehirde birçok mülkü bulunan Camondo ailesinin bu kente mülke yatırım yapması halen kârlı bir iş olarak gördüğü aşıkardı.⁷ Öte

yandan şirket, İstanbul'la bağlantısını sürdüren Camondo'larenin yönetimlerinden faydalananaktı.

Her ne kadar şirketin elli yıllık bir süre için ticaret, sanayi ve tarımla ilgilenmesi ve ipotek karşılığı kredi vermesi öngörülse de, çok kısa bir süre sonra yalnızca gayrimenkule yatırım yapma kararı verildi.⁸ Şirket 400.000 lira değer biçilen Taksim Kışlası ve talim yerile ilgileniyordu. *Revue technique d'Orient*'in 15 Mart 1911 tarihli sayısında yer alan bir makalede, İstanbul'un en lüks yerlerinden birinde bulunan ve Boğaz manzarasına hâkim apartmanların yüksleceği bu alana biçilen değer in asıl değerinin çok altında kaldığı belirtiliyordu. Yazıda ayrıca Pera'daki mülklerin zirakare⁹ değeri üzerinden bir hesap yapılarak, devletin triangülasyonu kendi yapması ve her bir mülkü açık artırmada satış koyması durumunda kasasına 1.640.435 lira nakit para kazandıracağı sonucuna varılıyordu.¹⁰ (Bkz. Resim 4 ve tablo.) Meclis-i Mebusan'ın uzun uzadıya yapılan tartışmalardan sonra 20 Şubat 1913 (7 Şubat 1328) tarihinde Hazine'yle imzalanan bir sözleşmeyle, 150.000 metrekarelik bu alanda bulunan Taksim Kışlası ve talim yeri 400.000 lira, Sanat ve Zanaat Okulu'na ait olan¹¹ Karaköy'deki Borsa Han da 100.000 lira karşılığında¹² şirkete devredildi. Kontratın imzalanmasıyla birlikte 300.000 liralık bir avans Bank-ı Osmani-i Şahane'den alınan iki krediyle hemen ödendi.¹³ paranın geri kalanı ise gayrimenkullerin devri esnasında verilecekti.¹⁴

Devlet, aldığı parayı yapılan masraflar ve kayıplar için yüzde 10 fazlasıyla iade ederek sözleşmeyi feshetme hakkını kendinde saklı tuttu. *La Gazette financière*'in muhbirine göre, bu maddenin uygulanabilirliği yoktu, zira şehrin imarına ve ev bulma sorununa bu kadar kısa zamanda çözüm üretecek ve daha iyi garanti verebilecek bir şirket bulmak mümkün değildi.¹⁵ Kısa bir süre sonra Karaköy Meydanı'nı genişletme çalışmaları sırasında Borsa Han'ının istimlak edilmesi kararı alındı. 22 Ağustos 1891 tarihli Ebnîye Kanunu'nun 8.

Resim 5:
Daha inşa
edilmediş
Talimhane
arsasını gösterir
1925 Pervittich
planı.

Axa Koleksiyonu,
SALT Arşivi, emma,
Planlar, APL/PET/AX12.

Resim 6:
Talimhane'de
yükselen
apartmanları
gösterir 1943
tarıhli Pervittich
planı.

Franız Anadolu
Arşivi, emma,
Koleksiyonu, SALT
Arşivi, emma,
Planlar, APL/PEBEY02.

sının şehremanetinden ziyade neza-
reti ilgilendiren bir konu olmasından
dolayı, bu mahallere yer ayrılmasına
lüzum görülmediğine dair yazılı görüş
talep etmekteydi.²⁶ Savaş yılları pro-
jeje sekte vurmuştu; nitekim 1919'da
halen ortada bir inşaat faaliyet yoktu.
5 Temmuz 1922'de Maliye Nezareti'yle
imzalanan bir anlaşmayla su deposu
ve kışanların içindeki cami²⁷ ile ilgili ko-
nular çözüme kavuştu. Bu anlaşmaya
göre, su deposunun ve 2,5 metrelik
bir pasaj ve dükkânlarla çevrili av-
lusunun bulunduğu 2.237 m²'lik alan
Evkaf Nezareti'ne 225.000 frank veya
109.734 lira 43 kuruş 30 para karşılığın-
da devredildi. Sözleşmenin 2. madde-
sine göre, cami başka bir yere nakle-
dilecekti. Sorunlar çözüme kavuşmuş
gibi görünse de savaşın getirdiği be-
lirsizlik, malzeme teminindeki sorun-
lar, artan enflasyon ve işgücü sıkıntısı
projenin gerçekleştirilememesinin
nedenleri arasında sayılabilir.²⁸

Talimhane'de inşaatların yapılma-
sı 1930'lu yılları bulacaktı. Henri
Prost'un hazırladığı İstanbul'un Na-
zım Plan Raporu'nda 1938'de eski Ta-
limhane meydanının tamamıyla inşa
edilmiş olduğu, "bu yeni İstanbul
parçası harpten evvel tasavvur edil-
miş olup sonraları buradaki modern
binaların inşası ile bu tasavvurun ha-
talı olduğu" yazıyordu. 1936'da İmar
Servisi bilhassa iç avluların ebadını
değiştirerek inşaat nizamnamesini
tadil etmiş ise de bunun kâfi olma-
dığını ve "bir urbanizm plan hatası"
olduğunu ekliyordu.²⁹ Talimhane'de
1930-1940'lu yıllar arasında Vedat
Tek, Seyfi Arkan ve Sedat Hakkı El-
dem gibi dönemin ünlü mimarlarının
yaptığı apartmanlar³⁰ yükselirken,
ahırlar ve kışla belediye devredil-
di. 1940'ta ahırların ve kışanların yık-
tırılmasıyla ortaya çıkarılan büyük
alan 1938-49 döneminin valisi ve be-
lediye başkanı Lütfü Kırdar tara-
fından Henri Prost'un Kasım-Aralık
1939'da çizimlerini yaptığı Taksim
Meydanı'na açılan ve törenlerin izle-
nebileceği bir terasla birgezi parkına
dönüştürüldü.³¹

İstanbul nüfusunun 1900'lu yıllara
oranla düştüğü ve Cumhuriyet'in
şehri tekrar imar ettiği bir dönemde,

Taksim Kışlası'nın alanına apartman inşa etmek yerine Henri Prost'un imar planında öngördüğü geçit törenlerinin yapılabileceği meydana bakan bir teras ve park yapmak kuşkusuz daha uygundu. Dönemler ve amaçlar farklı da olsa artık işlevi kalmamış Taksim Kışlası'nın yıkılıp alanına başka bir şekilde değerlendirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda veya Türkiye Cumhuriyeti'nde de gündeme geldi, ancak koşullardan dolayı sonuç farklı oldu. İmparatorluğun son yıllarında kabul edilen ve özel teşebbüs ile devlet ortaklığı olarak değerlendirilebilecek apartman projesi, özel mülkiyet uygulamasındaki sorunlar, finansal zorluklar ve savaş

gibi etkenlerden dolayı gerçekleştirilemedi. Cumhuriyet döneminde ise devletin desteği hem maddi açıdan hem de bizzat Millî Şef İsmet İnönü'nün gösterdiği ilgiyle arkasından hissedilen Vali ve Belediye Reisi Lütfü Kırdar ise II. Dünya Savaşı'nın zorluklarına rağmen Taksim Gezi Parkı projesini hayata geçirebildi.¹⁷

DİPNOTLAR

- 1 Yıldırım Yavuz, "Birinci Vakıf Hanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı, 1994, c. 2, s. 243; "İkinci Vakıf Hanı", a.g.e, c. 2, s. 147-148; "Dördüncü Vakıf Hanı", a.g.e, c. 3, 102-103.
- 2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) 4409 no'lu hat-ı hümayun'dan, kışla'nın yapımına 218/1803-1804'te başlandığı, Cevdet Askeriye tasnifindeki 6236 no'lu belgeden de "ilk pekile atışın" 1806'da tamamlandığı öğrenilmektedir. Kışla'nın inşasına başlandığı sırada İbrahim Kâmil Ağa başmimar olduğuna göre, binanın onun eseri olması güçlü bir ihtimaldir. 1807'de Kabakçı isyanında tahrip edilmiş Beyoğlu Topçu Kışlası 1227/1812'de dönemin başmimarı Hafız Mehmed Emin Ağa tarafından yenilendi. Abdülaziz dönemine gelinceye dek birkaç onurum geçiren kışla 1847'de bir yangın sonrasında yeniden onarıldı ve 1849-1861'de yapılan lu onarımla birlikte klasik plan şemasını korumasına rağmen önceki görünümünü tamamen kaybetti. Yarı 1863'de İ. Abdülhamid döneminde de onarıldı. Ayşe Yeşilkın Kuthiay, *Topçu Kışlası*, *Dünden Bugüne İstanbul*..., c. 7, s. 274; Turgut Sarı, *9. Yüzyıl Mimarlığı'nda "Övcanizm"*, Pera Türm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1998, s. 79; Mustafa Cezar, "Beyoğlu Kışlası", *İstanbul derisi*, Tarih Vakfı, İstanbul, Temmuz 1997, sayı 22, s. 38-44.
- 3 Cezar, kışla'nın ana girişini oluşturan seçkizen köşeklerin ve bunları üzerinde soğan biçiminde sis kublenin bulunduğu bölümlerin Akşaray Valide Camii ile büyük benzerlikler göstermesinden dolayı, bu bölümün caminin mimarı Aşoq Balyan (1818-1875) ve özellikle Sarkis Balyan'ın (1835-1899) projelerinin ürünü olduğuna ihtimal vermektedir. Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, EKAV Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 48.
- 4 Taksim-Sirkeci hatında yeni bina inşa süreci ve arka planındaki sorunlar "The Transformation of the Modern Axis of Nineteenth-Century Istanbul: Property, Investments and Elites from Taksim Square to Süleyka Station" başlıklı doktora tezinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz. bölüm 3, sayfa 16-147.
- 5 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977, s. 469.
- 6 "Le champs de Mars et la Caserne du Taksim", *La Gazette financière*, 17 Ocak 1912, sayı 68, 6. B.
- 7 Camondo ailesi nın İstanbul'da kurmuş olduğu I. Camondoğlu bankasının yanı sıra gayrimenkul şirketi I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar faaliyetlerine devam etti. Savaşta Fransız ordusunda pilot olan öğüş Nissim de Camondo Osmanlı'yı kaybetken sonra arık işlerden elini eteğini çekme kararını alan Mouge de Camondo, Osmanlı Bankası'nı yazmış olduğu 23 Ocak 1919 tarihli bir mektupla bankasının tasfiyesine olduğunu bildirirken 4 Nisan 1919 tarihinde İstanbul'daki adımı Piperno'ya gönderdiği bir yazıyla bankasının sonra, gayrimenkul varlığını da tasfiye edilmesi emriyi veriyordu. SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivleri, OFTCous, "Camondoğlu", 21 Kasım 1919 tarihli esneme ve tahvilat işi üzerine düzenlenen not. Mushé Nissim de Camondo Arşivleri, "Mouge de Camondo'nun Piperno'ya mektubu", 4 Nisan 1919, Nara Şen'in

Les Camondo ou l'écclipse d'une fortune, Actes du Sud. Pars. 1997 adlı kitabında yayımlanmıştır; s. 250.

- 8 Thobie, *Intérêts et impérialisme*..., s. 470.
- 9 Osmanlıca alan öküerindendir "zirakere"o, 5746 m'.
- 10 "Lotissement des terrains de Taksim", *Revue technique d'Orient*, 15 Mart 1910, sayı 7, s. 4.
- 11 30 Mart 1865 tarihinde Ali Rıza Daire-i Belediye ile Bank-i Osmanlı Şahane ve Lorando braderler arasında imzalanan sözleşmede Karaköy Hanı, Kule Kapısı ve Taksim'deki arsalarla birlikte bankaya borçlanın karşılığı olarak verilmektedir. Cüneyt Ökçer, *Osmanlı Bankası kuruluşu ile yapılan Osmanlı Devleti borç anlaşmaları: belgeler* - *Les contrats des dettes publiques entre l'Etat ottoman et la Banque impériale ottomane*, documenta, İstanbul, 1989, *Mecmua Textes*, c. 1, s. 24-26, *Belgeler-Documenta*, c. 2, s. 16-20.
- 12 25 Ekim 1865 tarihinde Sadrazam Fuad Paşa'ya Ali Rıza Daire'nin borçlarının ödenmesiyle ilgili olarak Malye Nazır Kâim Paşa, Mümtaz Elend ve Server Efendi'nin Osmanlı Bankası Genel Müdür Yardımcısı Gilbertson ile yapılan bir toplantının detaylarını sunulduğu bir raporda Ali Rıza Daire-i Belediye Reisi Server Efendi, Karaköy'deki hane 90.000 lıra değer biçmiştir. Aynı belgede hane yıllık kirası ise 650.000 kuruş olarak belirtilmiştir. A.g.e.
- 13 SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivleri, CDPV 07, "Procès verbaux des séances du comité 1912/1913", 20 Şubat 1913 tarihli toplantı tutanağı, s. 274.
- 14 "L'affaire du Taksim", *La Gazette financière*, 25 Şubat 1913, sayı 178, s. 16.
- 15 "Les Terrains du Taksim", *La Gazette financière*, 8 Nisan 1913, sayı 184, s. 313; "L'affaire du Taksim", a.g.m.
- 16 "L'édifice de la Bourse", a.g.m., s. 705-706.
- 17 BOA, DH.İD 173-B, "Galata Tramway Caddesi'yle Karaköy'de Borsa Hanı ve Saracahane caddelerinde tramway için yol genişletme çalışmaları zımında istiklakine lüzüm gövlen Ebülazl Mevressesi ve sair binalar hakkında olunacak mu'amelenn süratle neticelendirilmesi", 1332.Z.01 (9 Eylül 1914).
- 18 Hanım 65.000 lira karşılığında 24 Kasım 1913'de geri alındı; iddia edilmektedir. "L'édifice de la Bourse", *La Gazette financière*, 25 Kasım 1913, sayı 217, s. 757.
- 19 "Les finances de la ville de Constantinople", *La Gazette financière*, 16 Aralık 1913, sayı 220, s. Bio.
- 20 Bkz. Suat Nirven, no. 42, pl. 1258, *La Gazette financière*'de çıkan bir ihale ilanı yalnızca Borsa Hanı'nı değil Haydar Hanı'nın önündeki 16 dükkân da kusmen ismiadik edilip on cephelerinin tekrar inşaatıldığı bilgisi vermektedir. *Gazette financière*, 6 Ocak 1914, sayı 223, s. 13.
- 21 Mevlikül-i Osmaniye de Osmânî Anonim Şirketleri, *Ticaret ve Ziraat Nezareti*, İstanbul, 1334, s. 15-16; Mehmet Ö. Akın'a, kitabın transkribe edilmiş metnini sağladığına teşekkür ederim.
- 22 "Société Immobilière de Constantinople", *La Gazette financière*, 21 Nisan 1914, sayı 238, s. 287; ilukuk ektinin alanı Louis Rambert (1839-1919)

- 1891'de Selanik demiryolunun Dedeağaz-İstanbul bağlantısının inşası için görüşmeleri yapmak üzere İstanbul'a geldi, daha sonra İzmir-Kasaba demiryolu Şirketi'nin başkan yardımcılığı sürdürdü. Eczamalı melek Osmanlı Bankası ve Anadolu Demiryolları Şirketi'ne idareci oldu. 1897'de Tütün Rejisi'nin Yönetim Kurulu na girdi. 1900 yılında ise 12 Mart 1916 ya kadar sürdüreleceği Tütün Rejisi'nin genel müdürülüğü görevine getirildi. Lous Rambert, *Notes et impressions de Turquie. L'Empire ottoman sous Abdul Hamid*, Edition Artar, Genève, 1926, s. 3-8.
- 23 "Société Immobilière de Constantinople", *La Gazette financière*, 21 Nisan 1914, sayı 238, s. 287; ayrıca bkz. 7 Nisan 1914, sayı 236, s. 260.
- 24 BOA, L.MMS 233-96, "Ticaret ve Sanâî ve Ziraat Şirketi-i Osmâniyesi ne meşruten ferâğ olunan Taksim'deki kışla ve Talimhane Meydanı'nın sürdürülenn sarf-ı nazara, şirket neredindeki tahvilatı satılacak elde edilecek meblâğın 100 binlirann şirkete tesviyesine kullanılmasıyla yenikurulacak şirkette iştirâk olunması", 1332.Ra.22 (18 Şubat 1914), belge 4, 22 Rebiyülevvel 1332/5 Şubat 1914.
- 25 BOA, MV 192-17, "Taksim'de bulunan kışla ile Talimhane Meydanı'nın Ticaret ve Sanâî ve Ziraat Şirketi-i Osmâniyesi'ne ferâğ ve Ziraat Şirketi-i Osmâniyesi'ne ferâğ ve hükümetin satın aldığı emlak şirketi hisse senedlerinden dolayı meblâğın şirket masraflarından payına düşen meblâğın Hazine'den tesviyesi", 1332.L.25 (16 Eylül 1914).
- 26 BOA, DH.LUMV 100-43, "İstanbul Emlâk Şirketi'ne ferâğ edilmiş olan Taksim Kışlası'yla Talimhane'ye aid haritanın 142 hissi hakkında Şehromaneti'ne görûş bildirilme ve haritanın boyut değişiklikten sonra ancak tasdik edilebileceği", 1334.M.19 (27 Kasım 1914).
- 27 Mustafa Cezar 1918 tarihli Necip Bey haritası ve 1926 kadastral Pervizlik haritasında mesedin yer almadığını bildiriyor 1910 yılı yılında mesedin yıkılmış olduğu sonucuna varıyor. Cezar, a.g.m., s. 42. Ancak 1858-1860 tarihli Ofistoy'un planında da görülmeye değer, aynı belgelerin göre 1922 sonrası başka yere nakledilecekti. Bkz. Ali Rıza Kırılgan, SALT Araştırma, AFOS001, Plan Général de Galata, Pera et Pankal d'après la levée cadastrale faite sous la direction du Dr. Cérche de Constantinople, 1858-1860.
- 28 Ali Akıldız, *Osmanlı Sonu Etnik ve Hisselerinin - Ottoman Secularities*, İstanbul, 2001, s. 244.
- 29 Henri Prost, "İstanbul'un İmar Planı Raporu", *Hakkında Notlar*, Belediye Matbaası, İstanbul, 1938, İstanbul Araştırmaları 3, Güz 1997, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Ekim 1997.
- 30 Nur Akın, "Talmhane Yayaokulu Projesi'nin Dönüşürülmesi", *Arredamento Mimarlık*, sayı 176, Ocak 2005, s. 84.
- 31 F. Cänäbülsel, "Serbest Sahalar: Parklar, Geziler, Meydanlar... - Espaces Libres: Parks, Promenades, Public Squares...", *İmparatorluk Bağkentinin Cumhuriyet'te Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951) - From the Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost's Planning of Istanbul (1936-1951)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Katalogları 7, Nisan 2010, s. 356.
- 32 *Gazetegen İstanbul*, XX, Yıl, İstanbul Maarif Matbaası, 1944.

REFİK HALİD KARAY'IN 1910'DA İŞTİRAK DERGİSİNDE
YAYINLANAN HİKÂYESİ

DEDE HASAN'IN VİCDANI

SELÇUK GÜRSOY

Refik Halid'in, 31 Mart Ayaklanması günlerini konu alan bu hikâyesi, İştirak dergisinin 27 Şubat ve 6 Mart 1910 tarihli 3. ve 4. sayılarında yayınlandı. O günlerde 31 Mart'ın üzerinden henüz bir yıl bile geçmemiştir. Olayın henüz çok yeni oluşu, Refik Halid'in ayaklanma günlerinde olayların çok yakınında bulunması, anlatının gerçekte yaşananlarla birebir örtüşmesi -Dede Hasan ve evlatlığı kurgusal hikâye kahramanları olsa da- bu hikâyeyi edebi bir ürün olmasının yanı sıra, bir tanıklığın ifadesi olarak kabul edebileceğimizi de gösterir.

Anadolu'daki gözlemlerine dayanan öyküleri ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazılarıyla da tanınan Refik Halid Karay (İstanbul 1888-İstanbul 1965).

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE REFİK HALİD KARAY

Refik Halid, hatıralarında, 31 Mart Ayaklanması günlerinden söz ederken araya girer ve "yine ihtilal münasebetiyle yazı hayatımla ilgili bir 'arasöz'e geçeceğim" diyerek, 1909 yılında, 31 Mart günlerini konu alan iki hikâye yazdığını ama bunları son- ra bulamadığı için kitabına koyamadığını belirtir.¹ Bunlardan biri ayaklanmacı askerlere korkularından su, şerbet, limonata dağıtan sebilcileri konu almaktadır. İsyan bastırıldıktan sonra sebilcilerden biri idam edilir; "Benim 'İyan Gecesi' isimli, bu hadisyle ilgili bir hikâyem vardı ki, okumak için alan Ahmed Samim'in evrak çantasında kalmış ve biçare gencin katli sırasında kaybolmuştur" der. Hatırladığına göre hikâye, "haksız cezalara karşı bir hiciv mahiyeti taşımaktadır."

Bulup da kitabına koyamadığını söylediği ikinci hikâyedense şöyle söz eder: "Ayrıca Sosyalist Hilmi'nin *İştirak* adlı ve 'Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar' rumuzlu gazetesinde de 'Vıcdan' başlıklı başka bir

hikâyem de çıkmıştı; aynı dava üzerinde duruyordu. O hikâyeyi de bulup kitabıma koyamamışım."² "Aynı dava" demekle, bu hikâyenin de 31 Mart Ayaklanması'nı konu aldığını söylemektedir. İşte Refik Halid'in sözünü ettiği bu ikinci hikâye, burada ilk defa yayınlıyacağımız, kendisinin başlığını "Vıcdan" olarak hatırladığı, tam başlığı "Dede Hasan'ın Vıcdanı" olan hikâyesidir. Hikâye, 1910 yılının Şubat ayında yayımlanmaya başlanan haftalık *İştirak* dergisinin 3. ve 4. sayılarında iki bölüm olarak yayımlanmıştır. Hikâyenin başında "Kardeşim Yakup Kadri'ye" ithafı vardır.

İstanbul'da 1910 yılının Şubat ayı hareketli bir ay olmuştu. Ay boyunca İttihad ve Terakki'ye muhalif çevrelerin peş peşe girişimlerine tanık olundu. Bir siyasal parti, Ahali Fırkası kuruldu; başka bir siyasal parti, bir yıl önce kurulmuş olan Osmanlı Demokrat Fırkası nizamname ve programını yeniden tasdik ettirdi; yeni bir edebiyat akımı olarak Fecr-i Ati kendi kuruluşunu açıkladı; bir de Osmanlı tarihinin ilk sosyalist dergisi olarak *İştirak* yayın hayatına başladı.³ Bu girişimlerin özellikle ikisinde, Fecr-i Ati edebiyat topluluğunun kuruluşunda ve *İştirak* dergisinin yayımlanmasında, benzer eğitim süreçlerinden geçmiş, aynı sosyal çevrelerde yaşayan ve çalışan genç Osmanlı aydınları yer alıyorlardı.

Bu sırada yirmi iki yaşında olan Refik Halid, Galatasaray Sultanisi'nde okumuş, Mekteb-i Hukuk'u yarım bırakmış ve gazeteciliğe yeni başlamıştı. Fecr-i Ati'nin içinde, Osmanlı Demokrat Fırkası çevresinin ve sonradan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kuracak olan *İştirak*'i çıkaran genç sosyalist aydınların yakınında bulunuyordu.

Servet-i Fünun dergisinin 11 Şubat 1325 (24 Şubat 1910) tarihli 977. sayısında "Fecr-i Ati Encümen-i Edebisi Namına Kâtibi Müfit Ratip" imzalı tam sayfa bir ilan yayınlandı. Bu, Fecr-i Ati edebiyat topluluğunun kuruluş bildirgesiydi. "Sanat şahsi ve muhteremdir" cümlesinin yer aldığı bildirgenin altında aralarında Refik Halid'in yanı sıra Ahmed Samim, Ahmed Haşim, Emin Lami, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Şahabettin Süleyman, Abdülhak Hayri, Ali Canip (Yöntem), Fazıl Ahmet (Aykaç) gibi isimlerin yer aldığı yirmi bir imza bulunuyordu. Bunların bazıları sonraları *İştirak* sayfalarında da göründüler. Bildirgeye göre topluluğu kuranlar edebiyatı "politik kalkıntıların dışında, estetik kaygılarla değerlendirmek arzusunu" taşımaktaydılar. İmza sahiplerinin en yaşlısı 34, en genci henüz 19 yaşındaydı.⁴

Fecr-i Ati bildirgesinin *Servet-i Fünun*'da yayınlanmasından iki gün sonra, 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910) günü, Osmanlı tarihinde ilk defa kendisini, "sosyalizm efkârının mürevvici" yani "sosyalist fikirleri benimsemiş" olarak tanımlayan bir dergi, sonradan "İştirakçi Hilmi" olarak anı-

Demokrat Fırkası'nı destekleyecekti. Baha Tevfik, Abdülhak Hayri, Fazıl Ahmed (Aykaç), Emin Lami, Hamit Suphi, Ferruh Niyazi hem *İştirak* dergisi etrafında yer alıyorlar, hem de Demokrat Fırka'lı Bezmi Nusrat Kaygusuz'un *Tenkid* gazetesinde yazıyorlardı.⁵

Meşrutiyet yıllarının siyasal kutuplaşmasının tohumları İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1902 yılında Paris'te toplanan kongresinde atılmıştı. Kongre sonunda Jön Türk hareketi bir tarafta Ahmed Rıza etrafında toplanan ve 1908 yılında iktidara gelecek olan devletçi-merkezci kanat, diğer yanda Prens Sabahaddin'in et-

Yazar, diplomat, politikacı Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Kahire 1889- Ankara 1974).

giderek şiddetlendi ve kemikleşti. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra sahnedan çekilmesi üzerine Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'nun Osmanlı Demokrat Fırkası çevresinde kendini ifade etme imkânı arayan muhalefet, nihayetinde Ahali Fırkası ve diğer muhalefet unsurlarının da bir araya gelmesiyle 1911 yılının sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplandı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu çizgiyi de içeren ama başka noktalardan İttihad ve Terakki'ye muhalefet eden unsurların da bir araya gelmesiyle oluşmuştu. Bu muhalefetin ortak eğilimleri olarak, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülüğe doğru kayan çizgisine karşı Osmanlıcı; katı merkezîyetçilik anlayışına karşı adem-i merkezîyetçi; Meşrutiyet'i yozlaştıran uygulamaları karşısında meşrutiyetçi oldukları ve ekonomide liberal politikaları benimsedikleri genel bir değerlendirme olarak söylenebilir.⁷

İştirak dergisi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası çevresi kendi ayırım noktalarını, sosyalizm programlarını vurgulasalar da pratik politika anlamında bu muhalefet çizgisine çok yakın du-

Refik Halid, Ahmed Samim'in vurulmasının ertesi günü, cinayetle ilgili geniş bir haber/yorum yazısı yayımlar, alenen hükümeti suçlar. Cinayetin "karakoldan iki adım uzakta" gerçekleştiğine dikkat çeker, buna rağmen katilin yakalanamamasının üzücü olduğunu vurgular. Devamında Hasan Fehmi'nin de köprü üzerinde, karakola çok yakın bir mesafede vurulduğunu hatırlatır.

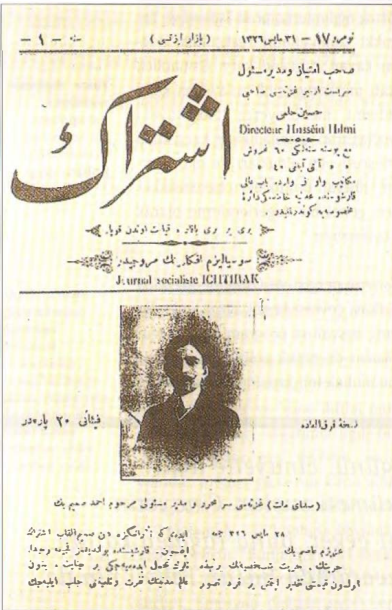
lan Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı *İştirak* dergisi yayın hayatına başladı.

İzmir'de aynı okullarda okuyan veya aynı sosyal çevrelerde yetişmiş ve yaşamış olan Hüseyin Hilmi, Bezmi Nusrat (Kaygusuz), Baha Tevfik, Şahabeddin Süleyman, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Memduh Süleyman, Hamit Suphi gibi gençler Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a geldiklerinde de aynı çevrelerde bulunmaya devam edecekler, çoğu İttihad ve Terakki iktidarına karşı Osmanlı

rafında toplanan ve Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ne dönüşecek olan bireyci-liberal-özerklikçi kanat olarak ikiye bölündü.⁸ Jön Türk hareketi içindeki bu iki kanat, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar varlıklarını sürdürdüler. Adem-i Merkezîyetçi kanat örgüt içinde etkisizleşmiş olsa da kendi entelektüel ve siyasal varlığını devam ettirdi. 1908 yılında kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası ya eğilimin temsilcisiydi. İki eğilim arasındaki siyasal mücadele bütün II. Meşrutiyet yılları boyunca

ruyorlardı. Osmanlı siyasal ve idari sistemi, yani bağımsızlık ve özerklik talep eden çeşitli ulusal toplulukların talepleri karşısında nasıl bir politika önerdiklerini ifade etmekten ısrarla kaçınırsalar da, parlamenter özgürlükler, serbest seçimler, basın ve örgütlenme özgürlüğü, eğitimin önemi, memur zihniyetinin zararları gibi konularda bu çizgiyi sürdürüyorlardı. Zaten saydığımız bu unsurlar bütün İttihad ve Terakki muhalefetinin ortak paydasını oluşturuyordu. Önceki Ahrar Fırkası, daha sonra da

Hüseyin Hilmi (İştirakçi)'nin 26 Şubat 1910'da yayınlamaya başladığı *İştirak* dergisinin kapağı. *İştirak* sonradan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olacaktır.

Osmanlı Demokrat Fırkası ve Ahali Fırkası kadrolarıyla da yakın oldular. Bu yıllarda diğer muhalefet unsurları gibi sosyalistler açısından da öncelikli olan, İttihat ve Terakkî'nin baskıcı uygulamaları karşısında özellikle basın, ifade ve örgütlenme özgürlüğü alanındaki verilen özgürlük mücadelesi idi.

1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduğunda Osmanlı Demokrat Fırkası ve Ahali Fırkası muhalefetin bu çatı örgütüne katıldılar da Osmanlı Sosyalist Fırkası bu yeni par-

yılın Ağustos ayını veriyor ama "13 Şubat 1325 (1909) tarihinde yayımlanmaya başlayan *İştirak* gazetesinin çıkışından yaklaşık altı ay sonra... Fırka, Ağustos ayının sonlarına (1910) doğru kurulmuştu" diyor. Bu ifadeleri defalarca tekrarlıyor. Buradaki açık çelişkiyi, eğer *İştirak* Şubat 1909'da çıkmış ve parti Ağustos 1910'da kurulmuş olsaydı, arada 6 ay değil, 18 ay olması gerekeceğini fark edemiyor. *İştirak* Şubat 1909'da değil, Şubat 1910'da çıkmaya başladı. 13 Şubat 1325, miladi takvimle 26 Şubat 1910 gününe geliyor. Bu tür hatalar ne yazık ki bir süre sonra tekrarlarına tekrarlarına yerleşik hale geliyor. Doğrusu Şubat 1910'dur.⁸

İştirak dergisinin sahibi ve sorumlulu müdürü (İştirakçi) Hüseyin Hilmi Meşrutîyet'in ilanından önce İzmir'de gazetecilik yapıyordu. İzmir ve ardından *Haftalık İzmir ile Meşrutîyet*'in ilanından sonra da *Serbest İzmir* gazetelerinin sorumlu müdürlüğünde bulunmuştu. Meşrutîyet'in ilanından sonra gazetesinde İttihat ve Terakkî karşıtı ve Ahrar Fırkası taraftarı bir tutum almıştı.⁹

Ahrar Fırkası II. Meşrutîyet'in ilanından hemen sonra Eylül 1908'de Prens Sabahaddin'in çevresindeki gençler tarafından kurulmuştu. Sonraları *İştirak* çevresiyle de yakın ilişkiler kuracak olan Ahmed Fazlı, Kıbrıslı Şevket, 1909'da öldürülen *Serbestî*'nin yazarı Hasan Fehmi, 1910'da öldürülen Ahmed Samim, Ermeni mebus Kirkor Zohrab Ahrar Fırkası mensuplarıydılar. Parti, 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra siyasi hayatı terk etmek zorunda kalmıştı. Prens Sabahaddin kısa bir süreliğine tutuklanıp sonra serbest bırakılmış, partinin ileri gelenleri yargılanmış ve bir kısmı yurtdışına kaçmıştı.

Refik Halid hatıralarında Hüseyin Hilmi'den ve *İştirak* dergisinden söz eder. Ahmed Samim'in öldürülmesinden sonra *İştirak* dergisinin özel sayısını tümüyle kendisinin hazırladığını belirtir. Ahmed Samim'in katledilmesinden sonra aldığı tutumun hayatında gurur duyduğu olaylardan biri olduğu, bunu ısrarla vurgulama-

sından bellidir. Hatıralarında anlattığına göre Ahmed Samim'in vurulduğu gece "kendisini muhalefete teşvik edenler" bir tarafa sinmiş, içlerinde kendisinin de olduğu sadece dört kişi harekete geçme cesareti göstermiştir. Ancak, beyanname basmanın cezası daha ağır olacağından, bu cinayetle ilgili yazdıklarını bir gazetede yayımlamaya karar verirler. Bunun için "gazetesi de olan bir deli bulmak" icap etmektedir: "Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi. Gazetesinin ismi *İştirak*" diyen Refik Halid, Hilmi ile nasıl tanıştığını anlatmaz. Bir yerde, Hilmi'nin örgütlediğini öne sürdüğü bir tramvay grevinden söz ederken "Hilmi'yi ilk sürgünden (1913 sürgünü-nü) kastediyor. S.G.) ve daha öncesinden tanıdım" diyerek bırakır.¹⁰ Başka bir yerde, Hilmi'nin kimselerle geçinemediğini, ama kendisinin yazdığı "Hakk-ı Sükût" adlı hikâyesinin "memleketimizdeki ilk sosyalist görüşü hükkam" olması nedeniyle Hilmi'nin kendisine dost olduğunu anlatır."

Ahmed Samim'in öldürülmesinden sonra Refik Halid yolda Hüseyin Hilmi'ye rastlar. Anlattığına göre Hüseyin Hilmi'yi bir kenara çekerek niyetlerini anlatır: "Hilmi, dinle ben! Samim hakkında bir şeyler neşredegiz; bize bir defaya mahsus olmak üzere gazete lazım. Bu nüsha çok satılır, kapışılır, müthiş para getirir. Ne getirirse hepsi senin olsun." der. Hilmi: "Para var ya ucunda, kabul" diye cevap verir. Hem de "Parral Parrra" diye vurgulayarak. Refik Halid, yazılarıyla gazeteyi doldurur, gazete kapışılır vs..¹²

Gerçekten de *İştirak* dergisinin 31 Mayıs 1326 tarihli 17. sayısı Refik Halid'in anlattığı gibidir. Ahmed Samim'in öldürülmeden çok kısa süre önce "Kardeşim Şevket" hitabıyla Kıbrıslı Şevket'e yazdığı mektup *İştirak*'in bu sayısında yer almaktadır. Yalnız Refik Halid mektubun başındaki "Kardeşim Şevket" hitabı ile mektubun sonunda yer alan iki ismi hatıralarında mektubu yayımlarken çıkarmıştır. Söylediği gibi cinayetten sonra Şevket'in Ahmed Samim'in acısına yazdığı, Refik Halid'in "beyanname gibi" dediği mektup da der-

tiye katılmayarak bağımsız varlığını sürdürmeye çalıştı.

II. Meşrutîyet yıllarında Refik Halid'in içinde yer aldığı siyasal çevre böyle bir çevreydi.

İŞTİRAK DERGİSİ, HÜSEYİN HİLMİ VE REFİK HALİD KARAY

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi ile ilgili yeni yayımlanan bir araştırmada *İştirak*'in yayın tarihi olarak ısrarla Şubat 1909 gösteriliyor. Yazar, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluş tarihi olarak 1910

gide yer almaktadır. Refik Halid, "üst tarafını şiddetli ve acıklı yazılarla tamamladım" der. Derginin sonunda "Ahmed Samim'in Asar-ı Edebiyesinden Bir Numune" başlığıyla yayımlanan küçük bir parça sayılmazsa, dergide konuyla ilgili üç yazı daha bulunmaktadır.

Yalnız Refik Halid'in *İştirak* ve Hüseyin Hilmi ile ilgili bu anlatımının hem eksik, hem pek de doğru olmadığını gösteren somut veriler de vardır. Refik Halid, *İştirak* dergisinin Ahmed Samim özel sayısı diyebileceğimiz bu sayısını tamamiyle kendisinin hazırladığını, Hüseyin Hilmi'yi bu işten para kazanacağına ikna ederek yayımlanmasını sağladığını öne sürüyor. Bu iddiası doğru görünmüyor. Çünkü belki Refik Halid'in hatırlamadığı, belki hatırladığı halde bu gurur duyduğu hatırasını gölgelememek için anlatmadığı bir gerçek var ki, o da, *İştirak*'te iki gün önce, derginin 29 Mayıs 1326 tarihli 16. sayısında, yani Ahmed Samim'in vurulmasının hemen ertesi günü, cinayetle ilgili geniş bir haber/yorum yazısını zaten yayımlanmış olduğudur. Üstelik yazı cesurca ve alenen hükümeti suçlayan bir dille kaleme alınmıştır. "Cinayet-i Fecia" başlıklı bu yazıda cinayetin "karakoldan iki adım uzakta" gerçekleştiğine dikkat çekilerek, buna rağmen katilin yakalanamamasının üzücü olduğu vurgulanmakta, devamında Hasan Fehmi'nin de köprü üzerinde, karakola çok yakın bir mesafede vurulduğu hatırlatılmaktadır. Yazıda; "Zabitamız herhalde katili bulmalıdır. Aksi takdirde *'İştirak'* bunu bir siyasi cinayet adletmekte haklı kalacaktır" denilmiştir. Bu yazıların neyi ima ettiği çok açıktır. Yazı, "hatta daha doğrusunu söyleyelim, bütün yazarlarımızın 'sıra bize geliyor" diye düşüncüklerini gözlemlerimiz görüyoruz." diyerek sona ermektedir. Demek ki, Refik Halid'in *İştirak*'in Ahmed Samim özel sayısını Hüseyin Hilmi'nin para için basmayı kabul ettiğini öne sürmesi inandırıcı değildir. Hüseyin Hilmi daha cinayet işlenir işlenmez İttihad ve Terakki'yi suçlayan bir yazıyı basmıştır bile. Zaten yakında tümünü yayımlamayış umduğumuz *İştirak* külliyyatı ince-

lendiğinde, bu derginin II. Meşrutiyet döneminde cesaretle demokrasi ve basın özgürlüğü mücadelesi veren odaklar arasında ilk sıralarda yer aldığı açık olarak görülecektir.

Bence Refik Halid'in *İştirak* çevresiyle olan ilişkisine dair eksik anlatımı da şudur: *İştirak* dergisinin busözünü ettiğimiz 16. ve 17. sayıları 1910 yılının Mayıs ayına aittir. Oysa Refik Halid'in "Dede Hasan'ın Vcdanı" adlı hikâyesi *İştirak* dergisi henüz yayımlanmaya yeni başladığında, Şubat – Mart aylarındaki 3. ve 4. sayılarda

ve önemsizleştirmeye çalıştığı göz önüne alınırsa, mazisine bir de bir zamanlar sosyalistlerle de yakınlığı olduğunu gösteren hatıralar eklemekten kaçınması anlaşılabilir. Zaten, aynı çevrelerde yaşayan bir avuç genç muhalif aydının arkadaşlığından daha ileriye giden, Refik Halid'in sosyalizme ilgi duyduğunu gösteren hiçbir işaret de yoktur.

31 MART AYAKLANMASI

Refik Halid'in bu öyküsüne konu olan 31 Mart Ayaklanması Meşrutiyet'in ilanının üzerinden henüz dokuz ay geçmişken patladı.

Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) çoğunluğu sağlamıştı ama hiçbir üyesini kurulan hükümete dâhil etmemişti. İTC'nin açıkça hükümeti kurarak siyasi sorumluluk üstlenmek yerine Selanik merkezli bir gizli örgüt olarak perde arkasından hükümet işlerine müdahale etmeye çalışması, muhalif çevrelerde tepki çekmeye başlamıştı. Şubat 1909'da Cemiyet Kamil Paşa'yı sadarettten çekilmeye zorlayarak kendisine daha

Refik Halid'in daha ileri yaşlarda çekilmiş bir resmi.

*Cumhuriyetin 75.Yılı
1354-1978- 2. Cilt.*

Mektup Refik Halid'den gelmiştir. Yakup Kadri'ye artık barışmak ve görüşmek istediğini yazmaktadır. Aslında birbirlerini çok seven. "birbirlerine karşı sonsuz bir hayranlıkları olan" bu iki dostun arası Milli Mücadele nedeniyle bozulmuştur. Yakup Kadri şöyle söyler: "Beyeğendi! Size kadar gelmek için çok pis yollardan geçmek iktiza ediyor, gelemeyeceğim."

yer almıştır. Bu durum, *İştirak* dergisi ve Hüseyin Hilmi ile Refik Halid'in ilişkilerinin sokakta karşılaşılarak yayın yapmaya karar vermekten biraz daha yakın olması gerektiğine işaret etmektedir.¹³

Refik Halid'in, hatıralarında zaten başına bela olduğunu düşündüğü Hürriyet ve İttihat Fırkası ilişkisini bile zaman zaman komik durumlara da düşme pahasına silikleştirmeye

yakın duran Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin kurulmasını sağladı. Aynı günlerde Prens Sabahaddin çevresinin yayın organı durumundaki *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde vurularak öldürülmesi ve katilinin yakalanamaması, katilin İttihatçılar tarafından korunduğunun düşünülmesine yol açtı. Mecliste bu konuda sert tartışmalar yaşandı. Büyük bir huzursuzluk, gerginlik ve

tepki ortamı içinde hızla büyüyen muhalefet birkaç gün içinde İttihatçıların en güvendiği özel askeri birlikler olan Avcı Taburları'na kadar yayıldı. Avcı Taburları'nın askerleri ayaklandı. İlk hareket Taşköprü'deki 4. Avcı Taburu'na başladı. Askerler subaylarını etkisiz hale getirerek, bir kısmını bağlayarak, bir kısmını hapse atarak sokaklara çıktılar. Sultanahmet'teki meclis binası önünde toplandılar. Meşrutiyet yönetimine İslami açıdan muhalefet etmekte olan gruplar da örgütlü bir

faetti. İTC'nin merkez binası ve gazeteleri basıldı, yağmalandı.

Ayaktan bir hafta önce kurulmuş olan Derviş Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammedî Fırkası ve onun yayın organı *Volkan* gazetesi ayaklanma sırasında inisiyatif ele alarak öne çıkmış, bu nedenle de İttihatçılar tarafından ayaklanmanın baş sorumlusu olarak görülmüştür.⁴

İTC Selanik'te toplanarak derhal eyleme geçmeye karar verdi.

sagladı. Divan-ı Harb-i Örfî adıyla sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu. II. Abdülhamid, ayaklanmayla ilişkisi olduğu gerekçesiyle tahttan indirildi. Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan çok sayıda sanık -Refik Halid'in hikâyesinde anlatıldığı gibi- İstanbul'un çeşitli meydanlarında asılarak idam edildi. İdam edilenlerden biri de Derviş Vahdeti idi. Prens Sabahaddin tutuklandıysa da sonra serbest bırakıldı.

31 Mart vesilesiyle ilan edilen sıkıyönetim, bütün II. Meşrutiyet dönemi boyunca yürürlükte kalmış, sistemin kalıcı bir unsuru haline gelmiştir.

31 Mart Ayaklanması tarihçiliğimizde çokça tartışılan konulardan biridir. İTC'nin kabul ettiği biçimiyle Meşrutiyet karşıtı "gerici", "irticai" bir ayaklanma olarak nitelendirilir. Bu anlayışa göre ayaklanmanın sorumluları "şeriat isteriz" sloganlarıyla askerleri Meşrutiyet aleyhine kışkırtan İttihad-ı Muhammedî Fırkası ve onun yayın organı *Volkan* gazetesi, onlarla işbirliği yapan Ahrar Fırkası ve Prens Sabahaddin ekibi ve nihayet perde arkasından ipleri elinde tutan II. Abdülhamid'dir. İttihad ve Terakki'nin ayaklanmanın müsebbibi olarak gördüğü bu üç unsur ayaklanmanın bastırılmasından sonra tasfiye edilmiştir.

31 Mart Ayaklanması konusunda etrafıca çalışmış olan ve İttihad ve Terakki'nin yaklaşımına yakın duran Sina Akşın ayaklanmanın çıkışı ve sorumluları ile ilgili olarak üç olasılığı tartışır. Ayaklanmayı İttihatçıların çıkardığı görüşüne "Ama böyle eyleme geçen ve başarılı olan bir komplot düzenlemek herhalde akıl kârı olmasa gerek" diyerek katılmaz. Akşın'e göre ayaklanma günlerinde oluşan iktidar boşluğundan Abdülhamid yararlanmıştır ama bu, ayaklanmayı onun çıkardığını göstermez. Akşın'in görüşü nettir: "Benice ayaklanmayı çıkaran başta Prens Sabahaddin, muhalefetti" der. Buna, Derviş Vahdeti'yi, *Volkan* gazetesini, softaları, yani medrese öğrencilerini ve Arnavut ulusçularını da ekler. Ayrıca kim çıkarmış olursa olsun,

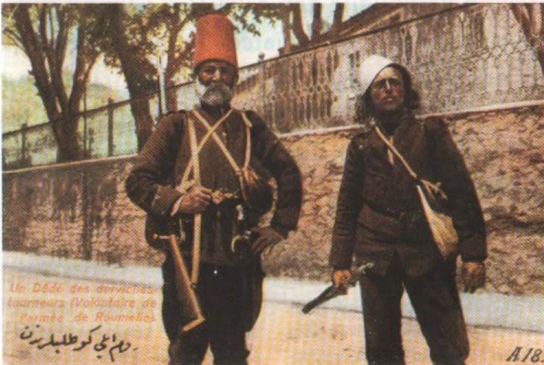

31 Mart Ayaklanması sonrası çıkan olaylarda ölen Şehit Muhtar Bey'in cenazesi.

Sacit Kutluarşivi.

31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasında Hareket Ordusu'nda görev alan Rumeli gönüllüleri.

Sacit Kutluarşivi.

şekilde ayaklanmaya katılınca, İstanbul bir gün içinde ayaklanmacıların eline geçti. İki milletvekili, Refik Halid'in hikâyesinde Memiş'in "o gün ben de oradaydım" diye itiraf ettiği Sultanahmet'teki meclis binasının önünde öldürüldü. Meclis dağıldı. Milletvekilleri kaçılar. Hükümet isti-

Makedonya'daki askeri kuvvetlere sivil gönüllülerin de katılımıyla Hareket Ordusu adı verilen bir kuvvet oluşturuldu. Komutanlığını Mahmud Şevket Paşa'nın yaptığı Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürüyerek birkaç gün süren çatışmalardan sonra şehirde yeniden hâkimiyet

Akşin'e göre "31 Mart Olayı'nın gerici bir olay olduğu kuşkusuzdur" çünkü ayaklanmacıların "şeriat isteriz" diye bağırması, yani "ortaçağ hukuk düzeninden yana olmaları" başlı başına bir gericilik olduğu gibi, Akşin'e göre, "ordu disiplinine karşı çıkmak", "mekteplik ilkesinden, alaylık ilkesine dönüşmesini istemek" ve "son çağın en güçlü devrimci örgütü olan İttihad ve Terakki'nin iktidarına karşı çıkmak dahi, başlı başına bir gericilik sayılabilir."⁵

Son yıllarda yapılan tartışmalarda, ayaklanmanın, muhaliflerini bertaraf etmek, Abdülhamid'i tahttan indirmek, orduyu siyasete dâhil etmek gibi amaçlarla bizzat İTC tarafından tezgâhlandığı ya da, İttihatçıların, ayaklanma çıkacağından haberdar oldukları halde, müdahale etmedikleri yönünde görüşler de öne sürülmüştür.

Ayaklanmanın aslında ordu içine yansıyan bir kavga, bir iktidar mücadelesi olduğunu düşünenler de vardır. Cemil Koçak bu görüşü, "31 Mart olayı, bir ordu içi iktidar kavgasıdır. 1908'de ordunun İttihatçı kanadı iktidarı ele geçiriyor. Ordu içinde İttihatçı olmayan grup buna tepki gösteriyor. Bunun üzerine toplanan Hareket Ordusu gelip kendi ordusunu vurmak zorunda kalıyor. Kısacası 31 Mart olayı, 1908'de iktidara gelen İttihatçı cuntaya karşı ordunun kendi içinden bir reaksiyondur" şeklinde ifade ediyor. Cemil Koçak ayrıca İttihatçıların 31 Mart'ta "şeriatçıların" kendilerine karşı düzenledikleri bir ayaklanma olarak gördüklerini hatırlattıktan sonra, Türkiye'de "mürteci" ve "irtica" lallarının siyasi anlamda kullanılmasının 31 Mart'la başladığını bir öne sürerek, ayaklanmaya ordu içi bir iktidar kavgası olarak bakıldığında ordunun bir kısmının "şeriatçı" haline gelmiş olacağını, bu durumun ideolojiye uygun olmadığını, bu görüşün bu yüzden kabul edilmediğini belirtmektedir.¹⁶

31 Mart Ayaklanması'ndan sonra sıkıyönetim şartlarına rağmen II. Meşrutiyet'in çok sesli siyasal hayatı üç yıl kadar daha devam etti. Ancak

bu üç yıl içinde iktidar-muhalefet ilişkileri giderek sertleşti. Siyasal ci-nayetler devam etti. Sıkıyönetim mahkemeleri cemiyetin hoşuna gitmeyen muhalif yayın organlarını kapattı. Muhalefet, 1911 yılının sonlarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çatısı altında birleşerek partileşti. Özellikle 1912 seçimlerinde şiddetli çatışmalar yaşandı ve bu seçimler muhalefetin adlandırdığı şekilde, "sopalı seçimler" olarak tarihe geçti. 1912 seçimlerinden sonra Halaskar Zabitânı karmasıyla İttihad ve Terakki iktidardan çekilmek zorunda kaldıysa da 1913 yılının başındaki Babiâli Baskını'yla yeniden iktidarı ele geçirdi. 1913 yılının Haziran ayında eski Hareket Ordusu Komutanı ve Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra ise Meşrutiyet düzeni fiilen sona erdi. Savaşın sonuna kadar sürecek olan İttihad ve Terakki'nin tek parti diktatörlüğü başladı. Refik Halid ve Hüseyin Hilmi ile 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi'ni kuracak olan Mustafa Suphi'nin de aralarında bulunduğu yüzlerce muhalif ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderildiler.¹⁷

REFİK HALİD'İN 31 MART'I: "DEDE HASAN'IN VİCDANI"

Genç bir aydın olarak 31 Mart Ayaklanması'nın Refik Halid'i derinden etkilediği kolayca anlaşıyor. Ayaklanma günlerini bizzat yaşamış olması bu etkiyi daha artırmıştır. Hatıralarında her fırsatta sözü 31 Mart günlerine getiriyor. İsyân çıktığı haberini alır almaz birkaç arkadaşıyla beraber Beyazıt Meydanı'na koşmaları, "asi asker kâfilelerinin tek bir getirerek" meydana doğru yaklaşmalarını, iki tarafın yayılım ateşi arasında kalarak Vezneciler'e doğru kaçmalarını heyecanla anlatmaktadır. Hatıralarını yazdığı yıllarda artık burada yayımladığımız öyküsünde görmediğimiz derecede taraf olmuştur ve ayaklanmacılardan "şeriatçı, askerle sarmaş dolaş", "meşrutiyetçilerin kanını içenler" diye söz etmektedir.¹⁸

Refik Halid'in, 31 Mart Ayaklanması günlerini konu alan bu hikâyesi *İstirak* dergisinin 27 Şubat ve 6 Mart 1910

tarihli 3. ve 4. sayılarında yayınlandı. Hikâyenin altında "Kanun-ı evvel 325" tarihi vardır. Bu tarih, hikâyenin 1909 yılının Aralık veya 1910 yılının Ocak ayında yazıldığını gösteriyor. Her halükârda 31 Mart günlerinin üzerinden henüz bir yıl bile geçmemişti. Olayın henüz çok yeni oluşu, Refik Halid'in ayaklanma günlerinde olayların çok yakınında bulunması, anlatının gerçekte yaşananlarla birebir örtüşmesi -Dede Hasan ve evlatlığı kurgusal hikâye kahramanları olsa da - bu hikâyeyi edebi bir ürün olmasının yanı sıra, bir tanklığın ifade olarak kabul edilebileceğini de gösterir. Hikâyedeki "ilk defasında on üç adam asılmışlardı" ifadesi de, idamların yerleri de doğrudur. Gerçekten de üç ayrı sıkıyönetim mahkemesinde görülen davalardan ilk karar 3 Mayıs'ta çıkmış ve ayaklanma sırasında askerlerin başına geçmekle suçlanan 13 kişi derhal idam edilmiştir. Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Lazkiye mebusu Aslan Bey'i öldürmekle isyana teşvik etmekle suçlanan beş çavuş ve onbaşı Beyazıt'ta, isyan günü Galata Köprüsü üzerinde öldürülen Mülazım İlyas Bey'in katili olan üç er de aynı yerde, köprü üzerinde idam edilmişlerdir.¹⁹

Bu durumda Refik Halid'in hikâyesindeki Memiş'in, Nazım Paşa'yı veya mebus Aslan Bey'i öldürenlerden biri olduğu ima edilmektedir. Zaten Refik Halid'in hikâyesindeki şu paragraf Memiş'in gerçekten de ciddi ve ağır suçlar işlemiş olduğunun kendi ağzından itirafı gibidir: "Sütoğlu dört saat evvel 'babalık, demişti, otuz bir Mart günü Ayasofya meydanında ben çok çalıştım, çok fedakârlık ettim, fakat kurnaz olduğumdan iz bırakmadım'. Sonra acı acı gülmüş 'daha neler yaptığını bilseler, bilseler' diye ilave etmişti."

Refik Halid hikâyelerini ilk defa 1919 yılında *Memleket Hikâyeleri* adıyla kitaplaştırmıştı. Yayımlanan ilk hikâyesi 1909 yılında *Muhit Mecmuası*'nda çıkan "Ayşe'nin Talih" adlı hikâyesidir. Hakkında yapılan bir araştırmada 1913 yılına

kadar yazdığı hikâyelerin "Ayşe'nin Talihi", "Hakk-ı Sükût", "Kuvvete Karşı", "Cer Hocası", "Yıldı Bir", "Komşu Namusu" başlıklı hikâyeler olduğu belirtilmektedir.³⁰ Refik Halid, burada sayılan hikâyelerinin tümünü *Memleket Hikâyeleri*'ne almıştır. Söz konusu araştırmada "Dede Hasan'ın Vıcdanı" Refik Halid'in 1913 yılına kadar yazdığı hikâyeler arasında sayılmıyor.

Refik Halid yukarıda değindiğimiz gibi bu hikâyesini bulamadığı için *Memleket Hikâyeleri*'ne koymadığını söyler. Haklı olabilir. Bu iddia, kendisinde bir kopyası olmadığına inanmamızı gerektiriyor. Bir yandan da *İştirak* dergisinde, henüz dokuz yıl önce yayımlanmış bir öykünün bulunamaması pek inandırıcı da görünmüyor. Üstelik sürgün yıllarında da Hüseyin Hilmi ile sık sık bir arada bulunmuştur. Hilmi de Mütareke döneminde İstanbul'da bulunuyor.

Hilmi'den isteseydi bulamaz mıydı? Edebi olarak kitaba koymaya değer bulamış olabilir mi? Bu ihtimal de, "Dede Hasan'ın Vıcdanı" kitaptaki diğer hikâyelerle karşılaştırıldığında pek geçerli görünmüyor. "Dede Hasan'ın Vıcdanı'nın edebi niteliğinin anılan hikâyelerden daha düşük olmadığı, hatta bazılarına göre daha nitelikli, daha tamamlanmış bir hikâye olduğu açıktır.

Sanıyorum "Dede Hasan'ın Vıcdanı'nın *Memleket Hikâyeleri*'ne alınmamasının nedenini, hikâyeyi bulamamak veya edebi bir elemenden ziyade, hikâyenin siyasi içeriği ile *Memleket Hikâyeleri*'nin yayınlandığı günlerin siyasi ortamında aramak daha doğru olacaktır.

Son olarak Refik Halid'in 1910 yılında bu hikâyesini ithaf ettiği Yakup Kadri (Karaosmanoglu) ile olan ilişkisine dair Yahya Kemal'in anlattığı bir ha-

tırayı aktaralım. Refik Halid ile 1912 yılında tanışmasını, önce yakınlaşmalarını ve hemen ardından birbirlerinden soğumalarını anlatan Yahya Kemal, Refik Halid'in Posta Telgraf Genel Müdürü olduğu Mütareke yıllarında bir gün Yakup Kadri'nin *İkdam*'daki odasına girer. Yakup Kadri çıkarıp bir mektup verir. Mektup "Posta ve Telgraf Müdüriyyet-i Umumiyyesi" damgalıdır ve Refik Halid'den gelmiştir. Refik Halid, Yakup Kadri'ye artık barışmak ve görüşmek istediğini yazmaktadır. Aslında birbirlerini çok seven, "birbirlerine karşı sonsuz bir hayranlıkları olan" bu iki dostun arası Milli Mücadele nedeniyle bozulmuştur. Yakup Kadri şöyle cevap gönderdiğini söyler: "Beyefendi! Size kadar gelmek için çok pis yollardan geçmek iktiza ediyor, gelemeyeceğim."³¹

SELÇUK GÜRSÖY

OKUTMAN, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Hikâye: Dede Hasan'ın Vıcdanı

-Kardeşim Yakup Kadri'ye-

Merdiven aralığında asılı duran zincirli saatin göğsünden fena hırıltılarla sesi tikanık öksürük çıktıktan sonra yine ufak eve hareketli bir İstanbul geçesinin sükutu sarıldı, un fabrikası uzakların heva-i rükudunu" tekrar tepmelemeğe başladı.

Dede Hasan yer yatağından doğruldu; hanenin ikinci kat odalarıyla bir hizaya gelen hava gazının kafesten geçen zıyısını ak sakalını bir dama tahtası gibi siyah ve beyaz murabbalara ayırdı, kireç duvara kocaman bir masrapa şekli çizdi. Çok susamıştı. Soğuk bir su içmek için aşağıya küpe kadar gitmek lazım geliyordu, usulca kalktı, ciplak ayakları altında çatırdayan tahtaların melekesi sayesinde pek iyi

tefrik ettiği sağlam ve çivileri düşmemiş yerlerine basarak zaten açık duran kapıdan sofaya çıktı, dışarıyı dinledi. Uzaktaki un kapanının gürültüsü vardı, yan odadan sütoğlu Memiş'in horultusu geliyordu, saatin asılı olduğu taraftan bu iki sese de hâkim kalın bir taktaka geceyi gündüze sürüklüyordu.

İdareyi bile yaktı ve ateş gibi yanan ayaklarını zemin katının rutubetli toprağına basarak küpe yürüdü. Masrapa tahta kapağın üzerindeydi, tülbendi sıyırdı, kolu uzandı. İçinde bir damla bile su kalmamıştı, teneke kap toprak boşluğunda içinde her tarafa çarpıtı, sesler çıkırdı, boş döndü.

O zaman ciğerlerini hançeresini kavuran, dudaklarını bir böcek kabuğu gibi kurutan susuzluğun verdiği ihtiyaç ve cüretle yine karanlıkta sokak kapısını açtı, ilk taharride tesadüf eden Memiş'in çizmelerini önüne dayadı, köşe başındaki

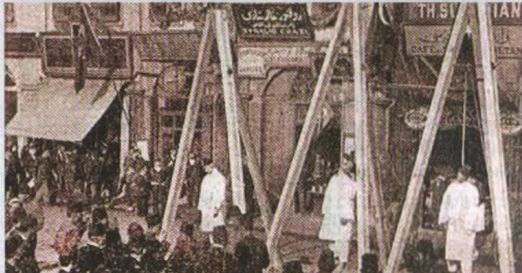
çesmeye gitti; musluk yarı açık kalmıştı; seri damlalar yalağa düştükçe akord edilen bir kanun sesi çikarıyor ve bu garip musiki, tenha, murdar sokağın baygın asabını geriyordu.

Yaklaştı, ağzını oraya uzattı içti. Şimdi taşkın sular sakalından sızarak açık göğsünün kolları arasında vücuduna yayılıyor, her tarafında ra'şeler' koşturuyordu. Bu o kadar tatlı geldi ki bileklerini sıvayarak bütün başını, ensesini, ayaklarını, her tarafını yıkadı, ıslattı, sonra döndü.

Harareti geçmişti, fakat yine sıkıntı, bir korku, içinde bir vehm' vardı. Sanıklı yüreği ağırıyor, beyninin üstüne bir siklet çöküyordu. Çizmeleri kaldırdıktan birden Memiş'i hatırladı, bakkala olan borcunu, evden kaçırıp sattığı saati düşündü sonra bunların hepsini unutarak akşamki itirafına has-ı fikir etti. Artık yukarı çıkmadı, merdivenin ilk kademesine oturdu, henüz kurumayan elleriyle ıslak saçlarını, yüzünü örttü, mütefekkir kaldı.

Sütoğlu dört saat evvel "babalık, demisti, Otuzbir Mart günü Ayasofya meydanında ben çok çalıştım, çok fedakârlık ettim, fakat kurnaz olduğumdan iz bırakmadım". Sonra acı acı gülmüş daha neler yaptığını biseler, biseler" diye ilave etmişti. Memiş Abdulhamid'e hizmet etmiş, parası için Otuzbir Mart hadisesine karışmış, hâlbuki hürriyetle beraber başcavuş olmuş, muntazam aylığı almış, rahat etmişti. Kendisi bile altmış yaşından sonra gaib etmek derecesine gelen

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra asılarak idam edilenler.

bir davayı kazanmış, şu eve o sayede yerleşmişti. Ta kiçükten beri beslediği, anasız babasız bulup evladı gibi doyurduğu çocuğun akşamki itirafı onu ta yüreğinden yaramamıştı. Bu millete fenalık etmek emeliyle yaşadığı halde yine niçin her kabahatli cezasını görmek için divan-ı harbe çıkarılırken o burada veyahut kışlarında rahat ve yine aynı hislerle zalim uyuyup şışıyor?

Ellerini kulaklarından çekti, biraz doğruldu, dinledi. Karısı bu gece yoktu; Hasib Paşalara gitmişti; evde Memiş'le yalnızdı ve derinden gelen horultular onun korkusuz uyuduğunu gösteriyordu. Birden nasıl olduğunu fark etmedi, sanki ta içinden, pek yanından bir sesin kendisine "sütoğlun kabahatlidir, sana iyilik eden hükümete düşman oldu, nankörlük etti vazifeni yap..." dediğini ve sonra "git ihbar et" diye emrettiğini duydu.

Cahil dimağı bir divan-ı harbin ne derece şiddetli hükümler verebileceğini idhata⁸ etmiyordu. Kendi kendine, Memiş'i ne öldürürler, ne tard ederler, diyor, birkaç ay hapse atarlar cezasıdır çeksin!..

Acaba vicdanını mı dinliyordu? Bir türlü hal edemedi, fakat bu emir, bu hitab, bu sarıh düşünce başka nereden gelebilir, bu derece kendisini hasta ve mütehayyic⁹ eder miydi? Bir elini göğsünün soluna dayadı, başını omuzları arasına gömüdü daha derin düşündü. Tamamıyla karanlıktı idi; ne ufak bir ziya, ne bir gölge, ne bir hareket. Vicdanın ne olduğunu bulmak istedi, fakat bunu bir günah telakki ederek vazgeçti. . . Biraz daha durdu. Bir müddet karar veremedi, şakakları atıyordu ve Memiş'e karşı ta yüreğinden müthiş bir kinin uyandığını, fena bir husumetin ayaklandığını, onu tekmeleme kovmak ihtiyacının asabını yaktığını duyuyordu. Şimdi fena bir ihtiyar müfekkiresi¹⁰ yekarıda horuldayan gence husumetler, felaketler hazırlıyor ve vicdan denilen mevhume bu fenalıkları ahlak ve fazilet kafilesine ilhak ediyor, onları vazife şekline koyuyor, mücrim ve zalim adlarını teselli ediyor, muaf gösteriyordu.

Nihayet muammayı halletti: vicdanı emretmişti. Ona tabi olacaktı... Artık düşünmedi; karanlık, sükunet, ıssızlık içinde içine düşmüş, dinlemiş, kalbinde ona mevcudiyetini hissetmişti; zekasını, mefkuresini yormaya, tenkitler yapmaya lüzum yoktu. Yap diyordu, yapacaktı; kaç derse kaçacaktı.¹¹

Hemen kalktı, altıyı çalmaya başlayan saati susturdu, yatağına girdi.

Ertesi günü Harbiye Nezareti'ne gidecekti. ...

İlk defası on üç adam asılmışlardı.

Dede Hasan Memiş'i tevkif ettirdikten sonra artık rahat uyumuş, vazifesini ifa etmiş bir mahkeme reisi gibi azap duymadan birkaç hafta geçirmişti. Bir sabah erken kahveye çıktı.

- Duydun mu, dediler, nefetleri asılmışlardı. Birden anlayamadı, onları hep bütün

mevkufları birer birer salb¹² edecekler, hepsini öldürecekler miydi?

Kahvesini bitirmek o kadar güç ve uzun göründü ki sabredemedi, dışarı kaçtı. Herkes asılmışlardan bahsediyor, bazıları yerlerini tarif ediyor, izahat veriyordu. Beyazı'da, Köprübaşında, Kasımpaşa'da... Acul¹³ ve mütehayyic yoksa tırmandı, tenha sokaklardan, su kemerleri altından maliyenin önüne çıktı. Çok kalabalık vardı. Yaklaşamıyordu yalnız dört beş beyaz tahta, dört beş beyaz torba orada, güneşi altında, kıçca bir mahşer ülkekt¹⁴ ortasında sabit ve muhkem yükseliyordu. Onlar, o cesetler, etrafını dolduran bu müteharrik¹⁵ ve canlı adamlardan daha kuvvetli, daha cesur, daha metin görünüyordu.

Dede Hasan vaktini geçirmekten korkarak Eminönü'ne indi. Araba, at, kadın, erkek ve er meydanı doldurmuştu? Hiç dinlenmeyen fena sesler vapur gürültüleriyle çarpışıyor; ortada muhayyib¹⁶ bir insan kitlesi haddinden fazla uzanan başlarıyla maruf cesetleri didiklemeğe gelmiş

(Ma-ba'dı var)

Dede Hasan'ın Ma-ba'd

balık sürüsüne benzeyordu. Bu kitle kımıldamıyordu, yalnız kenarda ince bir ceryan fesleri, şapkalı sürüklüyor, bir taraftan girenler oradan çıkıyordu.

Hava gazi sütununa itka¹⁷ eden maslubların¹⁸ simasını teşhise çalıştı. Üçü de bir canlı kadar sarı ve zayıftı. İkisinin de başı zemine eğilmiş, yalnız birisinin kimeyaya kalkmıştı. Yeni yükselen sıcak bir bahar güneşi zavallının göz bebeklerini ça-surlu¹⁹, bir cam parçası gibi parlatıyor, açık kalan ağzını ta boğazına kadar aydınlatıyordu. Sanki feshetmiş bütün bir mezaristan vardı; etrafa artık hayatta olmayanlara ait fena bir hava yayılıyordu. Buradan da kaçtı; Kasımpaşa'ya uğradı. Memiş asılmamıştı. Memiş kurtulmuştu. Hâlbuki ona akşam haber verdiler ki daha yüzlerce canı aynı cezağı görecekler, şu cahil beşere aynı dersi öğreteceklerdi.

Geceleri hiç uyumuyor kafesini kaldırdığı pencereden serinlik alarak muttasıl bütün içiyordu ve sabahleyin camiden döndükten sonra artık eve uğramıyor; yalnız maslublardan, yeni asılacaklardan bahsedileni dinleyerek, bu bahsi açarak, bu bahisten teliz²⁰ ederek yaşıyordu. Bazı ahbabı "Git de anlasana, senin Memiş ne oldu" diyorlardı. Cevap bile vermiyor, hicabının buna manı olduğunu kendi kendine bile itirafatı unutuyordu.

Karısı evde olmadığı geceler sofadaki saati susturduktan sonra sokaktaki lambanın ziyası girmesini diye perdeleri indiriyor, değirmenin gürültüsünü duymamak için kulaklarını tıkıyor ve yatağında iki büküm kendini dinliyordu. Dede Hasan'ın vicdanı artık söyleyemiyordu.

Yatsı namazından dönerken ona haber verdi: Dün senin Memiş'i gördüm, hapiste, selam söyledi "babam beni niçin gelip görmüyor, bir uğrasın da elini öpeyim dedi; gitsene."²¹ Dört gün gidip gitmemekte

mütereddit kaldı; nihayet bir gece harab eden sıkıntılardan sonra karar verdi. ertesi günü gidecekti, hâlbuki sabahleyin duydu ki yine asılmışlar vardı.

Bayezid'dan geçerek Ayasofya'ya indi. İlk günlerden çok tenha idi. köseyi dönünce üçerli beş direk²² ortada sallanan ölüleriyle gözle çarpıyor, şimdi artık bu alışılan temaşlar karşısında hiç durmayarak geçenler, işine koşanlar çoğalıyordu. Yaklaştı, ta fasıla işareti olan ipe kadar sokuldu. Maslublardan üçü Meclis-i Mebusan binasına arkalarını çevirmişti, ikisi bir zenci ile zayıf bir çocuk, tam kürsü-i riyasetle karşı karşıya gelmişti.²³ Zencinin yanındaki Memiş'ti.

Dede Hasan ağladığını belli etmemek için cebr-i nefes²⁴ etti, uzaklaşmak istedi, fakat mihanmıştı, ayaklarını kurtaramıyor, elini kımıldatmıyor, büyüyen gözleriyle yalnız oraya bakıyordu.

Memiş'in kunduraları yerde sanki inip tekrar gelecekmış gibi yanı yana hazırlanmış duruyor, boynunu kesen ip derilerini toplayarak ta gerdanının altında bir yumru teşkil ediyordu. Onun gözleri kapalıydı. Şiddetli bir ögle güneşi gırtlığına kadar sokuluyor, açık kalan ağzının etrafında açın sineklerin kanatlarını yaldızlıyordu. Nefer pantolonunun üzerine geçirilmiş maslub donu pek kısa geliyordu, zavallı kolları, ta diz kapaklarına kadar uzayarak ona tehlikeli bir oyuna çıkmış cambaz şekli veriyordu.

Memiş'le yanında sallanan ak sakallı zencinin bir mana-yı tezyife²⁵ sarkmış mor dili, mütekallis²⁶ dudakları canlılar karşısında bi-fütur, mağrur, sanki bir ıslık çalıyordu.²⁷ Hâlbuki Dede Hasan'ın sütoğlu aciz ve müteeddilim²⁸ görünüyör, simasında ben ne yaptım, ben bilir miydim, şu hiç aklımda, bu na-tüvan²⁹ vücuduma ne kadar fenalık edebildirdi diyen meal-i istizah³⁰ göğsüne talik³¹ edilen levhadan daha iyi, daha sarıh okunuyordu.

Dede Hasan neden sonra düşündü, kendi kendine "Zavallı Memiş, dördü, asırlar, zabıterlerini kesenler, nazırları öldürenlerle bütün o kurşun atılanlar, kıladan kaçanlar!ın, isyan, ihtilal fikriyle ortaya dokümenlerin kabahati hep bir değil mi? Hepsini bir noktaya, bir emele hizmet etmek için hazırlanmamışlar mıydı? Bunların içinden bazıları fitraten, ahlaken daha seaccattar daha az korkak olduğundan daha çok iş görmüşü; öbürleri de, usullar da ırsat bulsalar, imkân görsele, o ahlakta yaratılsalar bunu yapmayacaklar mıydı? Kanun kimi tecziye³² ediyordu mesela bir harpte, diğer bir ihtilalde cesaret ve besalet³³ telakki edilen fıtratı mı?"

Maslublardan bir ikisi rüzgârla veyahut iplerin yavaş yavaş açılan gerginliğiyle kımıldadılar. Memiş yan döndü; o zaman ihtiyar artık tamamıyla görmediği bu simada muhib bir mana-yı itab³⁴ buldu. Onun asılmasına kendisini sebep olduğunu, bütün teessürlerinin bundan ileri geldiğini, onu hükümet tevkif etmiş

olsa idi bu derece azap çekmeyeceğini hatırladı; kalbine kızgın bir saile¹²: "Fenalık edenleri cesazsı kalmaktan kurtarma ihbar et, vazifeni yap" diyen vicdanı, vicdan tesmiye etmekle aidandığı bu şey bugün ona: "Sen fenalık ettin; Memiş'i sen öldürdün, canısın" diyor. O zaman düşündü ki o birinci sesi yüreğine sokan şeytandı, bu defa gözlerini yaşlarla doldurarak ona hitap eden asıl vicdanı, asıl doğru hest. Zira birbirine bu derece muhalif bir kuvvete, bu derecede muarız bir esere nasıl vicdan denilirdi? Vicdan bu derece aldatır, bu kadar fenâlıklara meydan bırakır mıydı? Etrafına baktı. Adliyenin kapısında mühim bir faaliyet, bir hareket vardı, arabalar çıkıyor, hocalar giriyor, askerler doluyordu. Karşıda çınarların gölgesine kurulan sedirli kahvelerde ise tembel adamlar kendilerini biraz ötede sırakaya gelmiş insanların fecaatini hissetmeyecek tarihten bir sahife okur gibi ölümü kendilerine mütekarıb¹³ görmüyorlar, sanki başka âlemde, başka devirde yaşıyorlardı. Güneş mütemadîyetti

ısıtıyordu. Maslublari ihata¹⁴ eden mütecessisler¹⁵ bardakları birbirine vurarak beyaz önlüğüyle dolaşan ayrançya yaklaşıyorlar ve hararetlerini bastırırdıktan sonra bıyıklarının rutubetini dilleriyle kurulayarak tekrar yerlerine, seyirlerine avdet ediyorlardı. Kimse Dede Hasan kadar oraya aşına değildi, yaklaşıyordu. Birden, tozları kaldırarakoşan bir si'vari zabıtı siyaset-gahn¹⁶ önünde atından indi; neferlere bir iki emir verdi sonra kamçıyla halka dağılmalarını işaret etti. Gözler önde, sarkan müthiş ölümlerin verdiği ders-i inkiyadla¹⁸ bir dakikada meydan boş kaldı. Bir asker girmek istemeyen Dede Hasan'ı uzaklaşmağa icbar etti. İpleri makaralardan çıkardılar; hamalların omuzlarından aldıkları murlar tabutlaraölüleri elbiseleriyle yerleştirildiler, kapaklarını örttüler, on dakikada işlerini bitirip meydana uzaklaştılar. Yalnız darağaçtlarını olduğu gibi bıraktılar. Dede Hasan Divanyolu

yokuşunu tirmanan tenha yollarda tabutların arkasından uzun müddet baktı, sonra Kabasakal'ın, Salkımsöğüd'ün, Sarayçı'nın ögle ezanı sesleriyle dolan tenha, ıssız sokaklarında, mahalleler arasında, merkez kenarlarında güneş batıncaaya kadar dolaştı. Akşam namazını hiç tanımadığı harap bir mescitte kıldı, ilk önce onu vicdanı aldatmıştı şimdi ise Memiş'in ölümüne sebep olduğundan dolayı kendisine itab¹⁹ ediyordu. Evet duyuyordu, kandilleri yanan bu ufak ve mazlum sukufun²⁰ altında sarı ve gayrikabil-i tiraz bir sesin "Hükümete onu sen ihbar ettin, susmuş olsaydın kurtulacaktı" dediğini işitiyordu. Hâlbuki vicdan tesmiye ettiği belki, vukuf-i sarıh²¹, muktedir olduğu kadar düşünmesi ve düşündüğü gibi kabul etmesi ihtiyarı yine aldatıyor, yine çıkmaz sokaklara sevk ediyordu. Zira: Divan-ı Harb Dede Hasan'dan evvel delailin²² bardak Memiş'i tevkife karar vermiş, onu ihbar eden süz babası değil kendi hareketiydi o halde...!

Erenköy Karun-ı evvel 325-

REFİK HALİD

DİPNOTLAR

- 1 "rükud-ıhava: durgun hava," Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Analektik Dizgi*, II. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 391, Butunla kelime karşılıklarından buradan alınmıştır.
- 2 "murabba: kare," s. 683.
- 3 Tahiri: arn. araştırma," s. 1037.
- 4 "Rage: iltirame, iltirazi, korku veya soğuklanı iltirame," s. 893.
- 5 Vehm-i kuruntu, yersinkorku, z. şüphe tereddüdü," s. 144.
- 6 İhata: tam koruyuş, anlayış, geniş bilgi," s. 415.
- 7 Mitehyeyir: İhteyace gelen, coşan, coşkun," s. 770.
- 8 "Mefkûre: düşünsene," s. 72.
- 9 "Metinde 'y-y-r-b, diyorud, yapacak..." olarak yazılır. Anlatım bozukluğu da var.
- 10 Salb: asma, darağacına gelme," s. 916.
- 11 Acuh: acı, iltidat," s. 7.
- 12 Mahzer: z. çokkalabalık," s. 571.

- 13 Mütetarric: hareket eden, hareketli," s. 768.
- 14 Muhayyib: muhtemulan, yoksun barakan," s. 671.
- 15 "İlka: dayanma, dayanacak şey kullanma," s. 470.
- 16 "Maslub: asılmış, asılarak öldürülmüş," s. 584.
- 17 Muhtemelen "ca'dön sonra bir hârdileğide düşmüş veyayalış dirlmiş. Olayacağından bu kelimelerin anlamına bilâmadım.
- 18 Telbiz: lezzetlendirme, tatlandırma," s. 1071.
- 19 Kimin haber verdiği bildirildi.
- 20 Uçayaklı darağaçtlarını kastediyor.
- 21 Meclis binası Ayasofya'daydı. Meclisin başkanlık kürsüsünü kastediyor.
- 22 "tebe-i nefs: kendünü zorlama, kendini zor tutma," s. 28.
- 23 "teyif: z. coşkun alay etme," s. 107.
- 24 "mütekallif: gertlen, yorulmuş," s. 771.
- 25 Cümle "Memiş'in..." diye başlanırlı. "Memiş'io..." demis.
- 26 "müvceddim: nedamet duyan, pişman olan," s. 778.

- 27 "na-ıvanı: zayıf, kuvvessiz," s. 881.
- 28 "İstizaht: açıklanma, isteme."
- 29 "Tahik, Asma, asılma," s. 1029.
- 30 "İtceye: coşalandırma," s. 1052.
- 31 "besalet: kabarmak, yüzmek, cesuruluk," s. 90.
- 32 "İtib: azaltma, tersleme," s. 467.
- 33 Sâile: saldıran, soran," s. 914.
- 34 "Mütekârib: Yaklaşan, yakın," s. 771.
- 35 "İhtala: bir şeyin etrafını çevirme, sarma, kuşatma," s. 415.
- 36 "mütevessis: güzliyi gözetleyen, meraklı," s. 763.
- 37 "siyaset-gah: siyaset baktırmadan öldürdümü gereken kimselerin öldürüldüğü yer," s. 659.
- 38 "İnkıyad: boyun eğme," s. 440.
- 39 "İtib: azaltma, tersleme, yorma, zahmet verme," s. 467.
- 40 "Sâik: domuz, tavşanlar, çakır," s. 962.
- 41 "vukuf: aidiyet, bilme," s. 102.
- 42 "delail: deliller," s. 172.

DİPNOTLAR

- 1 İlkthikâyetu tabi olarak 1915 yılında yayınlanan *Memleket Hikayeleri* ni kastediyor. Cafer Garipier açığıda yukarıdaki makedaleinde Memleket Hikayeleri'nin yayın tarihini 1919 olarak veriyor.
- 2 Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 54.
- 3 Osmanlı Demokrat Fırkası Şubat 1909'da kurulmuşu ama 1910 yılında yeniden faaliyette geçti. Ahali Fırkası 21 Şubat 1910'da kuruldu. Tarih Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 54.
- 4 Cafer Garipier, "Fecr-i Atı Topluğu (1909-1912)", *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 3, Ed. Talat Sait Halman, TCK Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 144-145.
- 5 İzmir'deki şairler ve Tenkid'e yazılan için bkz. Bezmî Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, 1955, İzmir, s. 6 ves. 51.
- 6 Özellikle memuriyet karşılığının, eğitim verilecek olanı büroel teşebbüs ilişkisi Osmanlı sosyalistleri tarafından da benimsenip savunulduğunu *İştirak* sayılarından görürüz. *Prens Sahabaddin'in* düşünceleri için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikriyeti 1885 -*

- 1908, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 212 vd. Kitabın ilk baskısı 1904 tarihli'dir.
- 7 Tunaya, cilt I, s. 268.
- 8 Hatalı kaynak. Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirak-i Hilmi*, Sel Yayınları, İstanbul 2012, s. 47.
- 9 Mehmet Ö.alkan, "Bir İttihat ve Terakki Muhafili Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi", *Tarih ve Toplum*, sayı 81, Eylül 1990, s. 47.
- 10 Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 98. *İştirak* ın Ahmed Samim Özel sayısını kendisinin doldurduğunu burada da vurguluyor.
- 11 Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 101. Refik Halid'in burada sözünu ettiği "İhakk-i Sükut" 1909 yılında yazıldı; bir hükümdar Bursa'da Saatgizadelerinin ipek fabrikasında Amele Katibi Hasip Efendi'nin işçi kuzulardan Fotika'ya duyduğu ilgise Fotika'nın pek çok işçi kız gibi hastalanarak ölmesi üzerine önce İsyân duyusuna kapılmasını, ama misafirin irtirılması üzerine işine devammetisini anlatır. "İhakk-i Sükut," *Sus Payı* anleminde'dir.
- 12 Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 101.
- 13 Eski yazı okuyamayan okurur dşılı dergilerin içerikleri için su fihriete hakobilleri, Sıkık Gürsoy, *Osmanlı Sosyalist Fırkası Süreli* Yayınlarının Konu Açıklamalı İhtisarı: *İştirak, İhtisariyat, Sosyalist ve Medeniyet Dergileri*,

- Müteferrika*, Kış 2002, Sayı 42, s. 195 vd.
- 4 Tarık Zafer Tunaya (TSP, C. II), s. 189-190.
- 5 SıriAkin, "Siyasal Tarih 1908-1923", *Jokarış Türk Tarihli*, Haz. Sina Akin, Milliyet Kitaplığı, s. 29-33.
- 6 Neşe Düzel, *Korkusuz Tarih*, Akam Yayınevi, 4. Baskı, 2011 İstanbul içinde, s. 11-12.
- 7 Mustafa Suphi hakkında bir not: Yeni yayımlanan bir araştırmada Mustafa A Suphi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası yöneticisi olarak sürgüne gönderildiği öne sürülüyor. Bu, kesinlikle doğru değil. Mustafa Suphi II. Meşrutiyet yıllarında sosyalist değildi. Türkçü bir parti sayılan Milli Meşrutiyet Fırkası'na mensup değildi. Hatalı kaynak. Baran Hocaoğlu, *İktidar Meşrutiyeti İktidar Müvazelenet İhtisariyat* 1908-1913, Kitap Yayınevi, İst, 2000, s. 184.
- 8 Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 51-53.
- 9 Evcelt Gürşin, *31 Mart İsyânı*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1988, s. 77.
- 10 Serif Aktas, "Millî Edebiyat Dönemi (1911 - 1923)", *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 3, Ed. Talat Sait Halman, TCK Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 229.
- 11 Yahya Kemal, *Siya ve Edebi Portreler*, 3. baskı, İstanbul Fethi Cemiyeti, s. 42.

Osmanlı'sız bir Avrupa tarihi yazılamaz!

Dünyada Osmanlı askeri tarihi denince akla ilk gelen isimlerden biri olan Gábor Ágoston, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevre tarihi bağlamında Osmanlı askeri tarihini yeniden yorumluyor.

Tarihçiler kadar tarih meraklılarının da ilgiyle okuyacağı bu kitap, genel mahiyette Osmanlı ordusu, askeri tarihi ve savaşlarını ele alan üç yazıyla açılıyor; Macar serhaddinde süregiden Osmanlı-Habsburg mücadelesi üzerine şimdiye dek Türkçede mevcut olmayan makalelerle devam ediyor. Kahraman Şakul'un yayına hazırladığı, birçok harita ve tabloyla desteklenen bu eser, Osmanlı askeri tarihine dair bakış açınızı değiştirecek.

Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

E-kitap versiyonu iKitap.com'da

İyi ki kitaplar var...

timas.com.tr

facebook.com/timasyayinrubu

twitter.com/timasyayinrubu

Timas
tarih

1911-16 ARASI DÖNEMDE TÜRK YURDU DERGİSİNDE

TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN İNŞASI

ÜMİT KURT

Özellikle erken dönem modern Türk milliyetçiliğinin ideolojik öncüllerinin ve temel parametrelerinin şekillenmesi bakımından Türk Yurdu ve Türk Ocağı gibi süreli yayınlar son derece önemli bir işlev görmüştür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bilhassa Rusya doğumlu, Batılı anlamda modern eğitim almış ve kendini "Türkçü" olarak tanımlayan "münevverlerin" teşkil ettiği en başta Türk Yurdu ve diğer süreli yayınların dil ve edebiyat alanında palazlanmaya başlayan Türk milliyetçiliği ideolojisine siyasi de bir ton katarak sistematik bir fikriyat haline getirmiştir.

Türk Yurdu dergisinin birinci sayısının iç kapığı: "Maksad ve Meslek Türküğe hizmet etmek, Türklere faide tokundurmak istiyoruz. Maksadımız, işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın müdrecatı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihi fazla buluyoruz. Tengri yardımcımız olsun."

Tarih Vakfı Arşivi

Türk milliyetçiliğinin tarihsel serüveninde somut olarak aldığı biçimlerden biri Türkçülük ideolojisidir. Türkçülük belirli bir tarihsel kesitte Türk milliyetçiliğinin ana duraklarından birisi olmuş, belirli bir entelektüel kesim tarafından bir siyasi ve kültürel programa dönüştürülmüş, bir siyasal akım olarak evrilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin ayakta durmakta zorlandığı, iktisadi açıdan yarı-sömürge halinde bulunduğu, bir yandan Avrupa devletlerinin baskısı, diğer yandan imparatorluğa bağlı halklar arasında yayılan milliyetçi akımların etkisiyle

ayrılıkçı eğilimlere girdiği bir dönemde Osmanlı aydınlarının devleti kurtarma adına bir çözüm önerisi olarak çıkan Türkçülüğün resmi Türk milliyetçiliğine dönüşmesi, siyasal bir örgütün ideolojisi haline gelmesi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisi/Cemiyeti (ITP/C) ile ilişkili olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin arka planında Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti³ ve Türk Ocakları⁴ gibi derneklerin kurulması da vardır.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin öncü girişimi, Mehmed Emin Yurdakul önderliğinde 31 Ağustos 1911 tarihinde kurulan *Türk Yurdu Cemiyeti*'dir.⁶ Bu cemiyet Mehmed Emin Yurdakul, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, Ahmed Ağayef (Ağaoğlu), Hüseyinzade Ali, Dr. Akil Muhtar Özden ve Yusuf Akçura (Akçuraoğlu) gibi Türkçülük hareketinin önde gelen aydınları tarafından kurulmuştur.⁷ Mehmed Emin'in teklifi üzerine *Türk Yurdu* adıyla bir dergi çıkarılmasına karar verilir,⁸ Dergi 25 Ocak 1912'de kurulacak olan Türk Ocağı'nın yayın organı olarak görülür. *Türk Yurdu*, programını ve izleyeceği yolu Osmanlı İmparatorluğu

içerisindeki Türk unsurunun haklarını korumak, Türk milliyetçiliğini yaymak ve Türk dünyasının her yerinden acı tatlı olayları haber vererek Türk âleminin menfaatlerini korumak olarak belirlemiştir. 1911 yılında ilan edilen yedi maddelik program bütün Türk dünyasına yönelik hedeflerle, Pantürkçülükle şekillendirilmiştir.⁹

Bilhassa 20. yüzyılın ilk çeyreğinde düşünüldüğümüzde Anadolu topraklarının genelde "Türk milliyetçiliği" fikrine oldukça yabancı olduğunu söylemek mümkün. Etnik, ırkı ve kavmi bir kavram olarak Türkçülük, Müslüman Anadolu topluluklarının kendilerini tanımladığı bir kimlik olmaktan bir hayli uzaktır. Özellikle erken dönem modern Türk milliyetçiliğinin ideolojik öncüllerinin ve temel parametrelerinin şekillenmesi bakımından *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi süreli yayınlar son derece önemli bir işlev görmüştür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bilhassa Rusya doğumlu, Batılı anlamda modern eğitim almış ve kendini "Türkçü" olarak tanımlayan "münevverlerin" teşkil ettiği en başta *Türk Yurdu* ve diğer süreli yayınların dil ve edebiyat alanında palazlanmaya başlayan Türk

milliyetçiliği ideolojisine siyasi de bir ton katarak sistematik bir fikriyat haline getirmiştir.

Pek tabii, "Türk milliyetçiliği" fikriyatının ve Türk milli kimliği inşa sürecinin Batı'da zuhur eden milliyetçilik akımlarından ziyadesiyle etkilendiği bir vakiadır. Millet, milli mefkûre, milliyet ve milli kimlik gibi kavramlar özellikle *Türk Yurdu* dergisinde entelektüel mesai harcayan münevverlerin Batı'dan öğrendikleri kavramlardır. Bir örnek vermek gerekirse, *Türk Yurdu*'ndaki bir yazısında Ahmed Ağaoglu "millet ve milliyet" nosyonlarının tanımını yaparken Fransız filozof ve yazar Ernest Renan'ın 1882'de yaptığı tanımı referans noktası olarak almıştır.

Türk Yurdu dergisini tarih sahnesine çıkaran saikleri nedir sorusuna derginin kurucu üyelerinden olan ve bir dönem derginin aynı zamanda müdürlüğünü üstlenen Yusuf Akçuraoglu açık bir biçimde cevap verir. Akçuraoglu, *Türk Yurdu*'nun Türk ırkının menfaatinin her daim muhafaza etmek; çeşitli Türk halkları arasında dostluk bağlarını kurmak saikiyle kurulduğunu ifade eder. Yalnız burada Akçuraoglu'nun yine altını çizdiği bir nokta daha var ki bu derginin kuruluşundaki esas motivasyonu bize gösterir: *Türk Yurdu*, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde, Türk unsurunun siyasi ve iktisadi haklarını savunacak, Türk milliyetçiliğini yaymaya bağlı olacaktır.⁷⁰ Akçuraoglu'nun bir ırk ve kavmiyet olarak Türklüğe yaptığı vurgunun Osmanlı İmparatorluğu gibi çok etnisiteli ve dinli bir yapının 1911'den sonra nasıl bir noktaya geldiğini düşünmemiz açısından oldukça önemlidir.

Bu önemli derginin yazarları arasında ileriki dönemde Kemalist Cumhuriyet rejiminde de önemli görevler üstlenen, Kemalistulus devlet modellerinin ve rejimin konsolidasyonu için bir hayli gayretkeş mesai harcayan bir entelijansiya grubunun varlığını belirtmek mümkündür. Örneğin bu Türkcük entelijansiya arasında Mehmed Emin Yurdakul, Ahmed Ağaoglu, Yusuf Akçuraoglu, Hüseyinzâde Ali,

Ziya Gökalp, Dr. Akil Muhtar Özden, Halide Edip, İzzet Ulvi, Celal Sahir, Feyzullah Sacid ve Fuad Köprülü gibi entelektüel şahıslar vardır.

Şurası muhakkak ki Türk milliyetçiliğinin palazlandığı tarihsel bağlam ve çerçeve Osmanlı gibi çok dinli ve etnili bir imparatorluğun çöküş dönemine denk düşer. Ancak Türk milliyetçiliğinin tarih sahnesine çıkışının kendine özgü tarihsel dinamikleri vardır. Pek tabii bu tarihsel dinamikler imparatorluğun parçalanışından etkilenmiştir ve bu süreç Türk milliyetçiliğine farklı bir karakter kazandırmıştır. Devletin bekası ve imparatorluğun kurtarılması düşüncesi Osmanlı-Türk aydınlarının ve siyasetçilerinin yegâne amacıydı. Bu doğrultuda imparatorluğu bir arada tutmak ve parçalanışını önlemek saikiyle Osmanlılık, İslamcılık ve nihayetinde Türkcülük gibi çeşitli fikir akımları denendi. Ve son tahlilde Türkcülük ağır bastı. Türkcülük ile sonuçlanan bu çözüm arayışının özellikle imparatorluğun çok dinli ve çok kavimli yapısı göz önüne alındığında pek de olumlu getirileri olmadı. Bütün bir gayrimüslim nüfusun imparatorluk bünyesinden kopması veya kopartılması bağlamında konuya yaklaştığımızda bu çözüm arayışının ifrata kaçtığını söylemek mümkündür.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışına çare olarak farklı fikri akımlar devreye sokulmuştur. Ancak ne imparatorluğun bütün unsurlarını Os-

manlıcılık adı altında bir vatandaşlık bağıyla bir arada tutmak projesi ne de İslamcılık düşüncesi Osmanlı'nın parçalanışına çare olmuştur. Bağımsızlık faaliyeti yürüten Rum, Ermeni ve Bulgar cemaatlerinin yanı sıra, Arnavutluk'ta başlayan ayaklanmalarla birlikte Müslüman unsurların bile imparatorluktan ayrılmaya teşebbüsleri artık gizlenemeyecek hale gelmişti. Bu durum karşısında kendini imparatorluğun asli unsuru sayan Türkler kendilerini tehdit altında ve milliyetçilik yarışında "geri kalmış" hissediyorlardı. 1912-13 yılları arasında Balkanlar'daki toprakların kaybına paralel olarak, Arap milliyetçilerinin de çalışmalarını yoğunlaştırmaları Türk aydınlarını tedirgin etmiş, Türk milliyetçiliği yönelimi güçlenip yaygınlaşmıştır.

Bütün ulus-devlet milliyetçiliklerinde ve özellikle Doğu Avrupa ve Balkan kökenli geç kalmış [Batı Avrupa'ya göre] milliyetçiliklerde milli kimliğin formasyonu ve inşası sürecinde din anahtar bir role sahiptir. Din, bu tür milliyetçiliklerin vazgeçilmez unsurudur. Bu saptama Türk milliyetçiliğinin özellikle 20. yüzyıl erken dönem varyantı için de geçerlidir. İslam, Türk milli kimliğinin oluşumunda merkezi ve hayati bir rol üstlenmiştir. İslam, Türklüğün ve Türk olmanın olmazsa olmazıdır. Bu bakış açısı 1911-16 arası dönemde *Türk Yurdu* yazarlarının istisnasız bütününde görülen bir yaklaşımdır. Yalnız burada bir noktanın altını çizmek gerekir: *Türk Yurdu*'nda belirdiği kadariyle Türklük İslam'a göre Türk milliyetçiliğinin birincil/başat ögesidir. Her ne kadar İslam onun mütemmim cüzü sayılsa da Türklük, İslam'a göre bu aydın grubu için daha hayatiyedir. Ancak bu hiçbir biçimde Türklük ve İslamiyet arasında bir gerilim ortaya çıkmasına cevaz vermez. *Türk Yurdu*'nda mesai harcayan entelijansiya açısından Türklük ve İslam birbiriyle son derece uyumludur.

Dergi yazarları Türklüğü ve İslam'ı birbirini destekleyen fikri akımlar olarak değerlendirmeye beraber, Türklüğe daha gönülden bağlıdırlar. Başka bir ifadeyle, İslam ve genel olarak din,

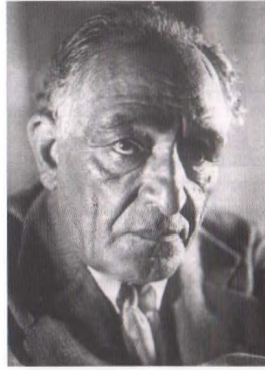
Türkcülük
akımının
önde gelen
isimlerinden
ve *Türk Yurdu*
dergisinin
kurucusu
Yusuf Akçura
(Simbirsk, Kazan
1876-İstanbul
1935).

Türkçüğe ve Türkçü fikriyata göre tali bir unsur. Ancak, Türkçülüğün ve Türk milliyetçiliğinin bu dönemdeki aldığı biçimin İslam'dan azade olduğunu asla iddia edemeyiz. İslam, Türk olmanın en temel payandası ve Türk düşüncü biçiminin mütemmim küçüdü. Tam da bu nedenle, Türklerin mukadderatı İslamiyet'in mukadderatına bağlı ve Türklük, İslamiyet olmadan tasavvur edilmemiştir. Türk milliyetçiliğinin erken dönem Türkçü varyantında Türklük başat unsurdur. İşte, tam bu noktada ismi geçen aydınların modern ve seküler bir milliyetçi damardan beslendikleri olgusu ortaya çıkar.

1911-16 arası dönemde *Türk Yurdu* aydınları İslam'ın, Türk milli mefküresinin teşkilini destekleyecek en önemli payanda olduğunu farkındaydılar. Zira Anadolu halkı kendisini Türklük gibi hem etnik, hem kavmi hem de ırki bir seküler kimlikle tanımlamıyordu. Onlar her şeyden evvel Müslüman, ehl-i sünnettiler. Dolayısıyla temel gayeleri Türklüğün İslam'ı dışlamadığını, aksine bu iki fikriyatın birbirini tamamladığını göstermekti. Bu nedenle 1911-16 arası dönemde dergide Türklük ve İslamiyet'i birbirine telif etmeye çalışan ve İslam'ın Türk'ün dini olduğunu ısrarla vurgulayan birçok yazı kaleme alındı. Aksi takdirde, evvel emirde kendini Müslüman olarak tanımlayan Anadolu halkına seküler bir kimliği kabul ettirmek bir hayli meşakkatli olurdu. Dergide Arap etkisi ciddi biçimde eleştiriyi tabi tutulmuş; bu nokta bilhassa dil konusunda bariz bir biçimde ortaya çıkmıştır. Türklüğü tanımlayan başat unsur olarak Türkçenin, Türklerin İslamiyet'e geçişiyle birlikte Arapça ve Farsça etkisiyle mahvolma derecesine geldiği dergide sürekli dile getirilmiştir.

Dergide Türklük ve İslamiyet'i birbirine telif etmeye çalışan ve İslam'ın Türk'ün dini olduğunu ısrarla vurgulayan yazarların başında modern Türk milliyetçiliğinin kurucu babası olarak kabul gören Ziya Gökalp gelir. Gökalp'in bu söylemi yine Türkçülüğün seküler anlamda bir fikriyat olarak ele alan ve İslam'ı onun vazgeçilmez

unsuru olarak değerlendiren bir yaklaşımdır. "Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır" derken burada iki fikriyatın eşit derecede ve ağırlıkta olduğu gibi bir anlam çıkarmak güçtür. Zira Gökalp'in bu dönemde dergide neşrettiği yazılar dikkate alındığında İslam'ın araşsal ve pragmatik bir biçimde Türkçülüğün ideolojik ve hâkim paradigma konumunu güçlendirmek adına kullanıldığını söylemek mümkündür. Şimdi şu nokta çok açık ve nettir: Türk milli kimliğinin tarihsel olarak harcında İslam her zaman vardır ve olmaya devam edecektir. Ancak bu harcın ne derece yoğun olduğu sorusu her daim bakidir.

Bunun yanında Gökalp'in kullanmış olduğu muasırlaşmak kavramı Türk siyasi hayatını etkilemeye devam etmektedir. Zaten Gökalp'in Türk milliyetçiliği anlayışı son derece modern ve Batılıdır/asridir. Ancak burada muasırlaşmaktan neyi kastettiğini doğru çözümlememiz gerekir. Gökalp için muasırlaşmak demek Batı'ya benzermek, Batı gibi olmak değildir. Muasırlaşmak, Batı'nın ulaştığı ilerleme düzeyine ulaşmak, Batı'ya ihtiyaç duymadan ve hatta Batı'yı aşarak ilerlemektir. Bu yaklaşımın Türk siyasi hayatının Batı'ya ve Batı modernleşmesine olan bakışını etkileyen hâkim paradigma olduğunu her daim gördük ve görmeye devam ediyoruz. Burada asıl sorulması gereken acaba Türk düşün dünyasında Batı'ya dönük bu hâkim görüşün aşmanın yolları var mıdır sorusudur. Aslında Gökalp'in yaklaşımı son de-

rece basit bir mantığa ve akıl yürütmeye dayalıdır. Bu yaklaşım kabaca İslam'ın Türklüğe telif edilmesi aynı zamanda onun modernizmle uyumlu hale getirilmesi anlamına gelir.

Öte yandan derginin bu dönemde İttihat ve Terakki Partisi ve Cemiyeti ile olan ilişkisi de üzerinde durulmaya değer bir konudur. Derginin Ağustos 1911 tarihinde kurduğu sırada yayın müdürü ve aynı zamanda derginin kurucu üyesi olan Akçuraoğlu'nun İttihat ve Terakki ile olan ilişkisi ve cemiyete/partiye olan bakışı diğer *Türk Yurdu* yazarlarına göre daha mesafeli veson derece eleştireldir. Daha ilginç olan nokta Akçuraoğlu'nun kurucularından olduğu dergiyi Cemiyet'ten uzak tutmak konusunda gösterdiği özel çabadır. Akçuraoğlu, *Türk Yurdu*'nun hiçbir siyasi örgütüne ve/veya partiye anılaması ve bağlanılamamasını istemiştir. Bu anlamda dergiyi olabildiğince "bağımsız" ve "özerk" bir yayın organı haline getirmek arzusunda olmuştur. Akçuraoğlu aslında İttihat ve Terakki'nin politikalarını beğenmemekte; İttihat ve Terakki'yi Türkçü politikalar üretmek yerine, Osmanlı ve İslamcı politikalar ürettiği için eleştirmektedir. Başka bir ifadeyle, İttihat ve Terakki'nin somut, siyasi ve sistematik bir milliyetçi/Türkçü programa sahip olmadığını belirtmiştir.

Türk Yurdu'nda bu dönemde Tanzimat reformlarına ilişkin olarak geliştirilen sert eleştiriler vardır. Bu sert eleştirilerin ağırlık merkezini "Batı taklitçiliği" oluşturur. Yani, aslında "Tanzimatçılık = Batı taklitçiliği" olarak kodlanır. Tanzimat reformlarının gelenekleri, milli duyguları hiçe sayarak ve yeterince sindirilmeden kestirmek, yüzeysel bir şekilde yürütüldüğü ifade edilir. Yine o dönemde Tanzimat reformlarına yönelik en ciddi ve yoğun eleştirilerin odak noktası bu reformların Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını geciktirdiği hususudur. Batı taklitçiliği ile özdeşleşen bu reformların Türk kavmini vatansız ve milletsiz bıraktığına inanılır. Hatta Gökalp, Tanzimat ruhunun Osmanlıcılığa da sirayet ederek Türkleri, milli tarihlerine ve dillerine

Türkçülüğü ve liberal düşünceyi savunan Ahmed Ağaoglu (Karabağ, Azerbaycan 1869-İstanbul, 1939)

yabancılaştırdığını ifade etmiştir. Burada Yusuf Akçuraoğlu'nun Tanzimat reformlarına dönük eleştirilerinin diğer Türkçü aydınlardan daha farklı ve "özgün" olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Zira Akçuraoğlu'nun eleştirisi, Batı'daki gibi sistematik bir zihin haritasına, ideolojiye ve bu sistematik düşünceden neşet edebilecek programlı bir modernleşme projesine sahip olmadığımız noktada yoğunlaşmıştır. Bu eleştirinin bugün de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Türk Yurdu'nda İslamiyet öncesi Türklerin tarihine yönelim, Türk milliyetçiliğinin ideolojik öncüllerinin inşasına anahtar bir rol üstlenmiştir. İslamiyet öncesi Türk tarihine yapılan bu vurgu aslında Türk tarihinin dönemlere ayrılmaya başlaması süreciyle ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda Batı'dan etkilenmiş bir yaklaşımdır. Bu vurgunun temelinde kendini Batı'ya veya Avrupa'ya kanıtlama çabası yatmaktadır. Türk'lüğün en eski tarihini İslamiyet'in kabulünden önceye kadar götüren bu tarih yaklaşımı Türklerin tarihini İslamiyet'le özdeşleştirerek açıklayan hem Osmanlı vakanüvisliğine hem de Avrupalı tarihçilerin Avrupa merkezli tarih tezlerine bir meydan okumadır. Dergide Türklerin, Türk ırkının İslamiyet öncesi kadim ve yüce tarihine yönelik methiyeler aslında Türklüğe kaybettiği özgüvenini ve saygınlığını yeniden kazandırmak adına yapılmıştır. Bir ırk olarak Türklük ve ona atfedilen üstün nitelikler, sonu ve sınırları olmayan bir zaman ve mekânsal uzamda sabitlenmiştir.

Türk Yurdu'nda yine bu dönem itibarıyla Avrupalı oryantalistlerin Türklerin Osmanlılardan önce büyük bir medeniyet kurduklarına, dillerinin ve tarihlerinin zenginliğine işaret eden çalışmalar, Türkçüleri Türk tarihinin "karanlıkta kalmış eski devirlerine" eğilmeye iten temel saik olmuştur. Türklerin tarihini Osmanlı tarihinden ibaret görmeyip İslam öncesi devirlere kadar götüren Türkçü tarih anlayışının ilham kaynağı, Batı'daki Türkoloji çalışmalarıdır. Bu oryantalistlerin -bilhassa Türkolog olanları-

nın- ürünlerinin popülerleştirilerek Türk kamuoyuna sunulması, uyanış döneminde Türk milliyetçiliğinin belli başlı işlerinden biri olmuştur. Son tahlilde, bu çalışmalar ideolojik arayış içinde bulunan ve yıkılış sürecinde büyük moral bozukluğu yaşayan Türk aydınlarının özgüvenine de katkıda bulunmuştur.

Türk Yurdu'nda üzerine büyük bir dikkatle durulan konulardan biri de Türklerin iktisadi durumlarının iyileştirilmesi konusudur. Bu bağlamda Parvus'un Türklerin milli iktisadını oluşturmalarının gerekliliği üzerine olan yazıları son derece önemlidir. Parvus'u diğer *Türk Yurdu* yazarlarından ayıran en belirgin nokta onun iktisadi ve siyasi bağımsızlığın birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğuna ilişkin

Cumhuriyet'in kurucu elitleri tarafından da kabul görmüştür. Cumhuriyet rejiminin inşa etmeye çalıştığı tek bir etnik temele dayalı Türk modern ulus-devlet projesinin oluşturulmasında *Türk Yurdu*'nda ortaya konulan milliyetçi ideolojinin içeriğini teşkil eden birçok unsur o dönemde işlevsel bir şekilde kullanılmıştır. Bu minvalde belirgin bir düşünsel ve fıkırsel süreklilikten söz etmek mümkündür. Ancak tabii ki burada göz ardı edemeyeceğimiz kopuşlar da vardır. Özellikle Cumhuriyet elitlerinin siyasi projelerine ideolojik destek ve meşruiyet sağlamaya girişen "eski" *Türk Yurdu* aydınlarının bu yeni dönemde gerek Türklük ve İslamiyet gerekse de ırk ve Panturanizm ile ilgili düşüncelerinde bariz farklılıklar olmuştur. Cumhuriyet'e geçişle bir-

Türkcülük ile sonuçlanan çözüm arayışının özellikle imparatorluğun çok dinli ve çok kavimli yapısı göz önüne alındığında pek de olumlu getirileri olmadı. Bütün bir gayrimüslim nüfusun imparatorluk bünyesinden kopması veya kopartılması bağlamında konuya yaklaştığımızda bu çözüm arayışının ifrata kaçtığını söylemek mümkündür.

kaleme aldığı yazılardır. Parvus aslında diğer *Türk Yurdu* yazarlarından farklı olarak köylülük meselesi ile de özel olarak ilgilenmiş ve ilginç bir biçimde bir "yabancı" olarak halkın sorunlarına temas etmiştir. Hatta Türk aydınlarını Türk köylülerine gereken önemi vermedikleri için eleştirmiştir. Ve bu meseleye milli bir boyut kazandırmıştır. *Türk Yurdu*'nda yayımlanan istisnasız bütün yazılarında Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki emperyalist hâkimiyeti eleştirmiş ve yine Osmanlı'nın askeri hezimetlerini iktisadi zaafıyla ilişkilendirmiştir. Son olarak Parvus'un diğer yazarlardan farklı olarak *Türk Yurdu*'nda ortaya koyduğu bir diğer önemli perspektif, ekonomik ilerleme, kalkınma ve demokrasi arasında doğrudan kurduğu rabattır.

Dergide mesai harcayan aydınların önemli bir kısmı aynı zamanda

likte Türk milliyetçiliğinin Kemalist varyantıyla karşılaştırmak bakımında örneğin şöyle bir iddiada bulunmak mümkündür: *Türk Yurdu* ekseninde ve 1911-16 arası dönem özelinde dergide yazan Türkçü aydınların laiklik anlayışının çok daha dünyevi ve seküler bir temele oturduğu dinin hiçbir biçimde devletin kontrolünde olmaması gerektiği yönünde fikirler öne sürdükleri görülmüştür. Bunun Kemalist Türk milliyetçiliğinin laiklik perspektifinden ciddi derecede farklılık arz ettiği söylemek mümkündür. Derginin kendisinden ziyade Cumhuriyet elitlerinin zihin dünyasının aslında *Türk Yurdu*'nda oluşturulmaya çalışılan milliyetçi ideolojiyi etkilediğini de görüyoruz. Zira Cumhuriyet dönemindeki Türk milliyetçiliği hem Panturanizm hem de Panislamizm'i dışlamıştır. Oysaki *Türk Yurdu*'nda her iki fikriyat da ciddi ciddi benimsenmiştir.

Türk Yurdu'nda zuhur eden erken dönem Türk milliyetçiliği ile Cumhuriyet'e birlikte ortaya çıkan Kemalist Türk ulus-devlet milliyetçiliği arasında süreklilik arz eden bir diğer nokta Cumhuriyet döneminde Büyük Selçuklular devrine dair tarihsel araştırmaların hız kazanması olgusudur. Tabii burada özellikle dikkat edilmesi gereken şey İslam'ın her iki milliyetçilikte de işgal ettiği konumun benzerlik gösteren yönleridir. Şöyle ki, Türk Yurdu aydınları Selçuklulara kadar Türk toplumuna hâkim olan Türklük millî idealini/ülküsünün yerini İslam mefkûresine bıraktığını; devlet politikasının artık millî değil, İslami hale geldiğini; dilin artık münhasıran Türkçe değil, Farsça ve Arapça kaydığını belirterek İslam'a karşı eleştirel bir tutum takınırlar. Bu tavırın sahih anlamda sevkine bir eğilim olduğunun altını çizmek gerekir. Aslında bu tarz argümanlar Türk milliyetçiliğinin laik bir zemine oturtulması çabasının ürünüdür. Cumhuriyet dönemindeki milliyetçi politikaların da bu seküler damardan etkilendiğini pekâlâ iddia edebiliriz. Ancak burada yine bir rezerv koymak durumundayız. Her ne kadar dünyevi bir damardan beslense de Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin bilhassa İslam'ı devlet eliyle kontrol altına alma çabası ile birlikte düşünüldüğünde Türk

Yurdu'nda geliştirilmeye çalışılan erken dönem Türk milliyetçiliği fikriyatından görece daha az "seküler" olduğunu belirtmek gerekiyor. Türk Yurdu'nda en azından 1911-16 arası dönem itibarıyla İslam'ın bu tür bir kontrol mekanizmasıyla zapturapt altına alınması gerekliliğine dair bir düşüncenin izlerinin olmadığını söyleyebiliriz.

Türk Yurdu'ndaki Türkçü münevverlerin Türkçenin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtulması ve saflaştırılması adına büyük efor harcamışlardır. Zira söz konusu entelektüeller için bir insana milliyetini veren kökeni veya menşei değil; onun dilidir. Son tahlilde milliyeti tayin ve ifade eden olgunun dil olduğu kanaatine varmışlardır. Bu noktada seküler/dünyevi bir unsur olarak Türkçeye bu derece hayatî önem vermelerinin Türk milliyetçiliğinin modern ve seküler damarına işaret etmesi bakımından altı çizilmelidir. Türkçeye atfedilen kutsallık esasında bir Türk'ün benliğini, düşüncesini, duygusunu, beşeri ve ruhi simasını teşkil eden hususlardaki etkisinin büyüklüğü noktasında belirir. Zira Türk Yurdu dergisinde mesai harcayan aydınlara göre Türkçenin bizatihi kendisi hakikatte insandır ve dil insanları aralarında birleştirebilecek rabıtların en kuvvetlisidir.

Cumhuriyet döneminde de bu vakıanın yansımalarına özellikle Kemalist rejimin gücünü konsolide ettiği ve toplumda İslam'ın nüfuzunu kırmak amacıyla öz Türkçenin kullanılması yönündeki dolaşıma sokulduğu 1920'lerin sonu ve 30'lu yılların başlangıcı olan dönemde şahitlik ediyoruz. Bu bağlamda Latin alfabesinin kabulü bir anlamda milattır. Cumhuriyetçi elitler Türk Yurdu'nun bıraktığı yerdere devam etmişlerdir aslında. Zira Türk Yurdu'na 1911-16 arası dönemde katkıda bulunan birçok aydın, Kemalist rejimin kurucu ideolojisine meşruiyet sağlamak adına kayda değer katkılar sağlamışlardır.

Türk milliyetçiliği fikrinin oluşturulması, sistematikleştirilmesi ve yaygınlaşmasında çok önemli bir rol oynayan Türk Yurdu dergisi ve bu dergide mesai harcayan Türkçü entelijansiyanın ortaya koyduğu fikriyat bize, Türk millî kimliğinin nasıl kurulduğu sorusunu bir kez daha hatırlatmıştır. Çünkü "Türk" bir doğal element gibi tanımlanamaz, kendini "Türk" olarak algılaması/kurması ölçüsünde "Türk" olur; millî devlet, o 'şaf' Türklere de Türklük öğretmek ve bunun için öğretilecek o Türklüğün içeriğini tasarlamak durumundadır."

ÖMİT KURT

CLARK ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

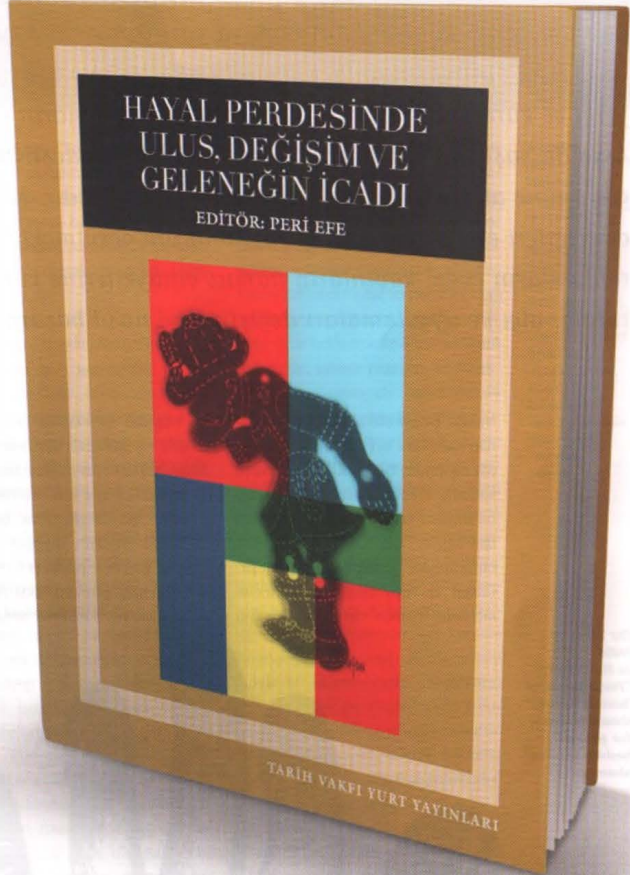
1. Nizam Önen, *İki Turan: Manastırın ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 95-96.
2. Yusuf Akçuraoğlu'na göre, Osmanlı Devleti'nde kültürel Türkleşimin ilk teşkilatı Türk Demeği Cemiyeti ve ilk Türk dergide *Türk Demeği* dergisidir. Bkz. Yusuf Akçuraoğlu, *Türkleşimin Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 175. Demeğin Nizamnamesi'nin ikinci maddesinde göre Türk Demeği Cemiyeti'nin maksadı "Türk diye anılan bütün kavimlerin mütâ ve hâleddi âşar, e'f'âl, ahvâl ve muhtâlıni öğretmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin âşâr-ı atıkasını, târîhini, İslâmlarını, avâm ve havâs edebiyatını, etnografya ve etnolojyasını, ahvâl-i iktisadiyesini ve medeniyet-i hâziralarını, Türk memleketlerinin eskî ve yenisî coğrafyasını araştırıp taratırıp ortaya ve dikâzârı bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve ilâkâmı geniş ve medeniyette ehlîşgî bir derceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkik etmek tir." Bkz. Fûsun Üstel, *İmparatoriyeğin Ulus Devlet'e Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1977, s. 35.
3. Türk Yurdu Cemiyeti'nin kuruluşu ile ilgili aslında daha detaylı bilgi verilecektir.
4. Akçuraoğlu Türk Ocakları'nın resmi kuruluş tarihini,

- 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) olduğunu gösterir. Bu tarih aynı zamanda Ocakların Esas Nizamnamesi'nin birinci maddesinde gösterilmiştir. Bkz. Yusuf Akçuraoğlu, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri: 1928 Yazıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 169. Ocakların Nizamnamesi'nin ikinci maddesine göre kuruluş maksadı "akvâm-i İslâmiyyenin bir rıkn-ı mühimmi olan Türklerin millî terbiye ve ilmi, iktisadi, iktisadî seviyelerinin terâkî ve ilâsıya Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır." Bkz. Fûsun Üstel, *İmparatoriyeğin Ulus Devlet'e Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 100.
5. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte zuhur eden görece özerklik ortamı içinde kurulan bu örgütlenmeler, Yusuf Akçuraoğlu'nun deyisiyle "Türklükte teşkilatlanma devresi"nin ürünüdürler. Yusuf Akçuraoğlu, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri, 1928 Yazıları*, s. 188. Yusuf Akçuraoğlu, *Türkleşimin Tarihi*, s. 164. Bahalî geç-en örgütlerin teşkilatlanma nizamnameleri için bkz. Fûsun Üstel, *İmparatoriyeğin Ulus Devlet'e Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 15-16, s. 100-105.
6. Tanık Zâfer Tunaya, *Türkçe'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, Hüriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 415. *İsmâîl Hâmid Dânişmend, İzzahîlî Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 189.

7. Cemiyetin kuruluşu ve konuları için bkz. Yusuf Akçuraoğlu, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, 1928 Yazıları, s. 92. Tanık Zâfer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, s. 415-416.
8. Fethi Tevettoğlu, *Mehmed Emin Yurdakul, Kültür ve İlimin Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 1988, s. 24. Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, 1928 Yazıları, s. 192.
9. Türk Yurdu yayın programı için bkz. Yusuf Akçuraoğlu, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, s. 214-215.
10. Yusuf Akçura, *Türk Yurdu*, 1928, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 417-419. M. F. Toğay, *Yusuf Akçura ve Eserleri*, Zaman Kitapevi, İstanbul, 1944, s. 61. İlginç bir biçimde derginin bu son derne sarı ve kapısını olan programı Türk Yurdu'nun mevcut ciltlerine nesredilmemiştir. Bunun yerine derginin 8. sayısında, daha kaçamak, soyut ve ayrıntılandırmış bir metin bulunmaktadır: "Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmaktır işittiriz. Maksadımız, İste budur. Maksada ermek için hangi yollardan yürüveçmişiz, mecmuamızın müdrecelâğı gösterdiğimiz, mesleğimizin teşrihi fazla buluyoruz. Tânni yardımımız olsun!" "Maksat ve Meslek", 1. İddi, 11. 30 Kasım 1911.
11. Tanıl Bora, *Türk Sorunu Üç Hâlde*, Milliyetçilik, Muhajazakârlık, İslâmiyet, s. 14.

HAYAL PERDESİNDE ULUS, DEĞİŞİM VE GELENEĞİN İCADI

Bu kitap dokuz makaleden oluşuyor. Gölge oyununun kökenleri konusunda eski ve son yapılan araştırmaları da kapsayan giriş makalesi ve Karagöz konusunda bugüne kadar yapılmış en kapsamlı bibliyografyayı içeren son yazı dışında kitapta yer alan diğer makaleler Karagöz'ün Osmanlı coğrafyasında ve Türkiye'deki değişimi ve dönüşümüyle ilgileniyor. Modernleşme sürecinde tiyatro ve sinema gibi yeni ortaya çıkan gösteri sanatlarının baskısını hisseden Karagöz, Türkiye ve Yunanistan'da yeni koşullara uyum sağlamaya çalışır. Modernleşmenin peşi sıra gelen uluslaşma ise Karagöz'ü parçalanmaya yüz tutan Osmanlı coğrafyasındaki farklı ülkelerde biçimin yanında içerik olarak da geleneksel esprisinden kopmaya zorlar ya da algılanışı değişir. Elinizde tuttuğunuz kitap, Türkiye ve Balkanlar'da modernleşmenin/uluslaşmanın getirdiği toplumsal sıkıntıları Karagöz/gölge oyunu penceresinden bakarak anlamaya çalışıyor. İçeriğinin yanı sıra değişik coğrafyaları kapsayan önemli bibliyografyalara da yer veren bu çalışmanın konuyla ilgili yeni çalışmalara da ufuk açmasını diliyoruz.

MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM TOPLUMLARDA

NAMUS SEBEPLİ ŞİDDETİN TARİHSEL KÖKLERİ

AYŞE TEKDAL FİLDİŞ

Bu makalenin ana hedefi, Müslüman ve gayrimüslim toplumlarda kadının cinsel davranışlarını kontrol altına almaya yarayan ve aile kurumunun sınırlarını belirleyen dinî-yasal-ahlaki ilkelerin biçimlenme aşamalarını incelemektir. Yerel ve küresel basın tarafından bildirilen olayların çoğu Ortadoğu, Afrika ve Asya'da yaşayan Müslüman toplumlarda gerçekleştiğinden, tarihi kayıtların da göz önüne alınmasıyla akla şu sorular gelmektedir: Neden günümüzde namus cinayetleri en çok Müslüman toplumlarda görülmektedir? Diğer dinlerin ve toplumların çoğu, kadınların namus cinayetlerine kurban gitmesine neden olan tutum, algı ve uygulamaları değiştirmeyi nasıl başarmışlardır?

Namus cinayetleri erkekler tarafından kadınlara uygulanan şiddetin en üst biçimidir. Genellikle bir kız veya kadının, erkek kardeşi ya da babası tarafından veya erkek akrabalarının işbirliğiyle, önceden tasarlanarak öldürülmesi şeklinde gerçekleşir. Ulusal ve/veya uluslararası incelemelerde "namus cinayetleri", saygı

ve hoşgörü gerektiren farklı geleneksel ve kültürel uygulamalar ile insan hakları arasındaki hassas denge nedeniyle göz ardı edilmektedir. Kültürel göreciliğin veya çok kültürlülüğe duyulan saygının sonucu olarak "namus cinayetleri", dikkatle ele alınması gereken, aksi takdirde ırkçılık ve/veya kültürel genelleme-

ler yapma suçlamalarıyla karşılaşma riskini beraberinde getiren çetrefilli bir sosyal ve politik mesele haline gelmiştir.

Namus cinayetleri şaşırtıcı derecede yaygındır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na sunulan raporlar, Afganistan, Bangladeş, Brezilya, Danimarka, Ekvador, Mısır, Filistin, Büyük Britanya, Irak, İran, Hindistan, İtalya, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Pakistan, Fas, Hollanda, Katar, Suriye, İsveç, Türkiye, Yemen ve Uganda'da bu olayların sürdüğünü belgelemektedir (BM Raporu 2003). Bu rapora göre töre cinayetini, belirli bir coğrafi bölgeye veya inanç sistemine özgü görmeye hata olur. Rapor özellikle, namus cinayetleri ve evliliğe dair uygulamaların dâhil olduğu aile içi kültürel uygulamaların parçası olan, cinsiyet temelli bir şiddet biçimine odaklanmıştır. Yakın zamana kadar bu uygulamalar hoşgörü ve saygı gerektiren "geleneksel" ve "kültürel" uygulamalar olarak sunulduklarından ulusal ve uluslararası

The Times of India, 10 Mayıs 2011. "Perpetrators of 'honour killings' should be ready for gallows" başlıklı yazıdan alınmıştır.

sı incelemelerde göz ardı ediliyordu. Böylece kültürel görecilik veya çok kültürlülüğe saygı, uluslararası insan hakları mevzuatına açıkça aykırı olmalarına rağmen genelde toplum, özde de aile içinde kadın haklarının insanlık dışı ve ayrımcı uygulamaların ihlal edilmesini mazur göstermek için kullanılıyordu. Peki bu şiddet için kimi suçlamalı, kimi affetmeliyiz? Bireyleri (koca, baba, erkek kardeş gibi kişisel aktörleri) mi, aile yapısını mı, yoksa ataerkil, yasal, ekonomik, sosyal ve politik sistemleri mi?

NAMUS NEDİR?

Namus, saygı, itibar ve saygınlık demektir. Göreceli bir kavramdır, farklı özellikler taşıyan değişik sosyoekonomik ve kültürel bağlamlarda tekrar tekrar tanımlanabilir, kökeni ve anlamı kültürden kültüre farklılıklar gösterir. Namus cinayetlerinde failer babalar, erkek kardeşler, amcalar gibi cinsel ilişkinin sosyal ve dini açılardan yasaklandığı erkeklerdir. Ancak zaman zaman kadınların da namus cinayetlerine karıştığı görülür. Çoğu kez failin daha az ceza alması amacıyla reşit olmayan oğullarını namus cinayeti işlemeye teşvik edenler annelerdir. Dünyanın hiçbir yerinde bir savunma avukatının, kızını, kız kardeşini veya annesini öldüren müvekkilinin beraatini sağlamak veya cezasını azaltmak amacıyla "tutku, rekabet veya kıskançlığı" hafifletici sebep olarak kullanmaması da dikkate değer bir noktadır. Bunun sonucu olarak Tahira S. Khan "namus cinayeti" ile "tutku cinayeti" arasında yararlı bir ayrım yapmıştır. Khan'a göre bu iki cinayet türü arasındaki fark, kurban ile fail arasında cinsel ilişki olup olmamasıdır (Khan 2006: 43). Tutku suçları kolektif bir cezadan ziyade münferit şiddet eylemleri olmaya eğilimlidir, çoğunlukla Avrupa ve Latin Amerika'da görülür. Tutku suçları genellikle kıskançlıkla tetiklenen saldırı veya cinayetlerdir, önceden planlanmış (kasıtlı) eylemler değildir ve sadece duygusal şiddet nedeniyle ortaya çıkarlar. Bu nedenle tutku cinayetleri ile namus cinayetlerini aynı başlık altında toplamak önemli bir hatadır. Lama Abu-

Odeh tutkuyu "Toplumdaki erkeklik imajlarını savunmak için çabalayan birden fazla erkekle kadınları kapsayan müşterek bir ilişkiden ziyade, tek bir erkekle kadınlar arasındaki özel ilişki" olarak tanımlar (Abu-Odeh 1996: 72).

Kadınların ve erkeklerin "namuslu" sayılmaları için gerekenler çarpıcı biçimde farklıdır. Erkek söz konusu olduğunda namus bir doğruluk halidir, kazara veya herhangi bir şekilde ihlal edildiğinde erkeğin saygınlığının korunması için hızlı ve sert bir tepki verilmesi gerekir; hâlbuki kadınlar bir "utanç". Özellikle de "cinsel utanç" çerçevesinde değerlendirilir. John Kennedy Campbell namusun daima başkaları tarafından kararlaştırıldığını, somut kanıtlara dayanmadığını belirtir. Bunun sonucu olarak bir kadının namusu, toplumun ona vermek istediği saygınlığa bağlıdır (Campbell 1964).

N.V. Baker cinayetleri mazur göstermekte kullanılan namus kavramının, bir kişinin namusunun diğerlerinin davranışlarına bağlı olduğu ve bu nedenle söz konusu davranışların kontrol altında tutulması gerektiği fikrine dayandığını belirtir. Baker'in düşüncesine göre bir kadın namus kurallarına aykırı hareket ettiğinde utancı bütün aile yaşar. Baker namus kavramını, ataerkilliğin işleyişini anlamının yollarından biri olarak görür. Ataerkil düzen, kadın üzerin-

deki erkek otoritesinin kabulüne ve "uygun" kadın davranışlarına dair erkeklerin tanım ve beklentilerine sıkı sıkıya bağlıdır (Baker, Gregware ve Cassidy 1999). Erkekler namusun tek sahibi ve savunucusu olarak görülür. Namus diyalektik bir terimdir ve karşıt anlamlısı utançtır. Bunların her ikisi de erkeklerle atfedilir; namusun sahibi de, utancı yaşayan da erkeklerdir (Khan 2006: 46). Kadınların da "namuslu" vardır, ancak sadece cinselliklerine hâkimiyetleriyle ilişkilendirilmiştir ve namuslarını kaybetmeleri en çok ailelerindeki erkekleri etkiler. Utançtan en çok muzdarip olanlar erkeklerdir, namus konusunda "erkeklik" (manliness) ve utanç birbirlerini tamamlayıcı niteliklerdir. Kadınlar ancak erkeğin erkekliğine leke sürülecek bir konuda utanabilir (Jafri 2008: 21). Kandiyoti şöyle bir ekleme yapar: "Kadınların elinde büyük bir negatif güç vardır, çünkü kötü bir davranışları bütün topluluğun, soyun, ailenin erkeklerine utanç ve onursuzluk getirebilir" (Kandiyoti 1987: 322).

Ataerkil düzende kadınların kendileri üzerinde tasarrufta bulunma, kendi adlarını karar verme hakları yoktur. Bedenleri ve cinsel görevleri hısımlar ve akrabalarının, kocalarının babalarının tasarrufundadır. Kadınların "namusu" yoktur.

İnsan toplumunda ataerkil kurumların geçmişine dair yapmış olduğu araştırmasıyla Gerda Lemer, erkeklerin nasıl aile namusunun tek koruyucusu haline geldiğini açıklıyor. "Erkekler için namus kavramı özerkliği, yani kendi üzerinde tasarrufta bulunma ve kendi adına karar verme hakkını ve bu özerkliği başkalarına kabul ettirme hakkını kapsar. Ama

ataerki düzende kadınların kendileri üzerinde tasarrufla bulunma, kendi adlarına karar verme hakları yoktur. Bedenleri ve cinsel görevleri hısımlar ve akrabalarının, kocalarıyla babalarının tasarrufundadır. Kadınların "namusu" yoktur (Lemer 1986: 80). Kadınların namusu yoktur ve utanç yaşamazlar, sadece namussuzluk/

ruyamayan erkeklerin aciz ve onursuz addedildiklerini" söyler (Lemer 1986: 80). Khan'ın belirttiğine göre "ailenin namusu kadının cinselliğiyle derinden bağlantılı olduğu için, kadının cinselliğini disipline sokmak ve kontrol altına almak amacıyla ataerki aile kurumu sınırlar inşa edip kadının alanının sınırlarını belirler,

masına yol açmıştır. Sonuçta "doğal olarak" erkek egemenliğini kayıran bir savaşçı kültürü ortaya çıkmıştır (Lemer 1986: 8). Ahmed'in düşüncesine göre, kadın cinselliği üzerindeki erkek kontrolünü garantiye almayı amaçlayan ataerki aile yapısı gittikçe kurumsallaştı, bir sisteme bağlan-

Kadınların ve erkeklerin "namuslu" sayılmaları için gerekenler çarpıcı biçimde farklıdır. Erkek söz konusu olduğunda namus bir doğruluk halidir. kazara veya herhangi bir şekilde ihlal edildiğinde erkeğin saygınlığının korunması için hızlı ve sert bir tepki verilmesi gerekir; hâlbuki kadınlar bir "utanç". Özellikle de "cinsel utanç" çerçevesinde değerlendirilir.

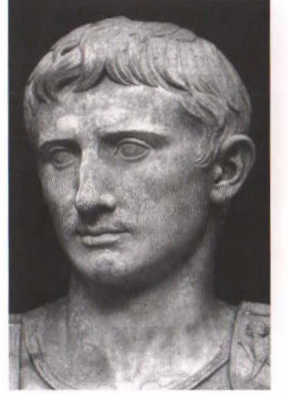
Kadın cinselliğinin ilk yasalştırılması Augustus döneminde (MÖ 22-MS 17) gerçekleşmiştir. Augustus cinsel ahlak konusunda daha sert hükümler getirmiş, *Iex Julia* olarak bilinen, zinayı suç haline getiren yasayı çıkarmıştır.

utanç yaşatabilirler. Namus ve utanç meselesi kadının bedeniyle, cinselliğiyle, cinsel arzularının ifadeleriyle, davranışları ve hareketleriyle, evlilik tercihleriyle doğrudan ilgilidir. Gherda Karmi İslam öncesi Arabistan'da namus kavramının ve İslamiyet'in gelişi sonrasında Arap toplumunda uğradığı kesintinin izini sürer. Hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası toplumlarda erkeklerin namusu kadınlarının cinselliğiyle, hareket ve davranışlarıyla bağlantılıdır. Her iki toplum da tam anlamıyla ataerkidir. İslamiyet öncesi toplum bir kabile toplumdur ve "kabilecin namusu kadınların iffeti ve sadakatıyla bağlantılıydı, bu nedenle kadınların davranışları sıkı kontrol altındaydı" (Karmi 1996: 76). İslamiyet kabile geleneğini yıkıp yerine ümmet, yani Müslüman toplumu kavramını getirdi ve ataerki aile kurumunu güçlendirdi. Baba soyundan gelme akrabalık (patrilineage) konusundaki güçlü fikirler nedeniyle namus kavramı kadın cinselliğine bağlı kalmayı sürdürdü. İslamiyet öncesi devirde namusun koruyucusu bütün kabile iken, İslamiyet'in gelişiyle bu görevi aile üstlendi. İnsan toplumunda ataerki kurumların geçmişi dair yaptığı araştırmada Lemer "ataerki toplumlarda, eşlerinin, kız kardeşlerinin ve çocuklarının cinsel saflığını ko-

Bu yüzden namus nedeniyle işlenen suçların, bu sınırlardan herhangi birinin ihlali nedeniyle gerçekleşebilecek eylemler olduğu söylenebilir" (Khan 2006: 47).

TARİHSEL KÖKEN

Kadınların baskı görmeleri, istismar edilmeleri ve metalaştırılmaları çok eski ve yaygın uygulamalardır. İnsan uygarlığının tarihi, şehir devletlerinin ortaya çıkışından beri kadınların aşağılanmasına, zalimce muamele görmesine tanıklık etmiştir. Lang genelde kadına karşı şiddetin, özdele namus cinayetlerinin yaygınlığını şöyle açıklıyor: "Aile içi cinayetler, 'namus' veya şeref adına işlenen diğer suçlar Arap dünyasının ve Ortadoğu'nun dışında da gerçekleşmektedir, kesinlikle İslam dinine veya belli bir gruba özgü değildirler" (Jafri 2008: 27). Lemer "ataerkilliğin kurulmasının" tek bir "olay"dan ibaret olmadığını, MÖ 3200'den 692 yılına dek uzanan yaklaşık 2500 yıllık zaman diliminde gerçekleşen bir süreç olduğunu söyler, Lemer'in belirttiğine göre, nüfusu artırmanın ve gelişmekte olan şehir devletlerine işgücü sağlamanın önem kazanması, cinselliği ve üreme kapasiteleri kabilelerin uğrunda mücadele ettiği ilk "mal" olan kadınların metalaştırıl-

dı ve devlet tarafından desteklendi. Kadın cinselliğinin önce babası, sonra kocası olmak üzere erkeklerin malı haline gelmesiyle kadının cinsel saflığı devredilebilir, ekonomik açıdan değerli bir eşya oldu, kadınlara karşı daha sert, daha kısıtlayıcı kanunlar yapıldı (Ahmed 1992: 26).

Kutsal emirlere dayanan dini dogmalar Hammurabi Kanunları'nda, Hitit Kanunları'nda, Asur Kanunları'nda, Azteklerde, Eski Mısır uygarlığında, Eski Roma'da ve tarih boyunca başka kültürlerde evliliğin kutsallığına duyulan saygıyı gözler önüne sermiştir (Goldstein 2002: 29). Bundan yaklaşık dört bin yıl önce, kadın cinselliğine dayanan namus/utanç düzeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktada Roma Kanunları'nı da unutmamak gerekir, çünkü Abu-Odeh'in de hatırlattığı gibi, daha sonra ortaya çıkan Avrupa ceza yasalarının çoğu Roma hukukundan esinlenmiş ve türemiştir (Abu-Odeh 1996: 28-9). Kadın cinselliğinin ilk yasalştırılması Augustus döneminde (MÖ 22-MS 17) gerçekleşmiştir. Augustus cinsel ahlak konusunda daha sert hükümler getirmiş, *Iex Julia* olarak bilinen, zinayı suç haline getiren yasayı çı-

İran'da rehm uygulaması.

karmıştır. Eva Cantarella "zina yapan kadının kocası ve babasına öldürme hakkı verildiğini" belirtir. Zina yapan kızlarını veya eşlerini öldürme hakkı sadece koca veya babalara özgü değildir, babanın gücünü taşıyan erkek kardeşlere de kız kardeşlerini cezalandırma hakkı verilmiştir (Cantarella, 1991). Cantarella'ya göre *lex Julia* yasasından beri İtalya'daki ideoloji ve aile namusu kavramı iki bin yıl boyunca neredeyse değişmemiş, hem Ortaçağ kanunları hem modern kanunlar tarafından çok sayıda cinayeti haklı çıkarmak için kullanılmıştır. Aynı kanun günümüz toplumlarının bir kısmında küçük farklarla hâlâ geçerlidir ve kısmen de olsa, pek çok hâkimin namus cinayetlerine karşı takındığı hoşgörülü tavrı açıklamaktadır (Jafri 2008: 31). Katolik İtalya'da bir "namus cinayeti" için öngörülen ceza, herhangi bir cinayetin gerektirdiği cezadan çok daha hafiftir. Bu kanuna (İtalyan Ceza Kanunu'nun 587. maddesine) göre, karısını, kızını veya kız kardeşini namuslarını ve ailelerinin namuslarını korumak amacıyla öldürenlerin cezası hafifletiliyordu. Ancak 5 Ağustos 1981 tarihli, 442 numaralı kanunla bu hüküm iptal edilmiş, "namus gerekçesi" ve "baba zoruyla yapılan evlilik" ceza davalarında geçersiz kılınmıştır. Şu ilginç noktaya da dikkat çekmek gerekir ki boşanmanın 1970'te, kürtajin 1978'de yasallaşmasına rağmen "namus cinayeti" yasasının gözden geçirilmesi

için üç yıl daha geçmesi gerekmiştir. (Gender Violence Effects Indicators /Cinsiyete Dayalı Şiddetin Sonuçlarına Dair Göstergeler, sf. 3-4, http://www.surt.org/gvei/docs/national_report_italy.pdf)

Tevrat'ta, Levililer ve Tesniye kitaplarında zina ve evlilik öncesi cinsel ilişkiye getirilen yasaklar ve bu yasakların çiğnenmesi durumunda cezanın ölüm olacağı belirtilmiştir. Benzer yasak ve cezalar *Ineil*'de de yer alır (Goldstein 2002: 29). Kilise kanunlarına kısaca baktığımızda Hristiyanlık'taki, namus cinayetlerinde ceza muafiyetine dair tartışmalar hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Thomas Aquinas bu muafiyetlerin hem lehindeki hem aleyhindeki görüşleri *Summa Theologica* eserinde ele almıştır. Muafiyet lehindeki görüşlerden biri, ilahi yasa zina yapan kadının taşlanması emrettiği için karısını öldüren adamın günah işlemediğini, çünkü "ilahi yasayı uyguladığını" söyler (Cantarella 1991: 230).

Kadına yönelik namus nedenli şiddetin yapısını anlayabilmek için, aile kurumunun biçimlenişinin dinî temellerini ve kültürel etkenlerini tarihi bir perspektifte kavramak son derece önemlidir. Aile, bütün büyük uygarlıkların ve dinlerin kadın cinselliğini kontrol altına almak, disipline etmek, yasallaştırmak ve cezalandırmak için ahlaki, sosyal ve

dinî sınırlarını inşa ettiği, yıktığı ve yeniden inşa ettiği bir devasa platformdur. İnsanlık tarihi, İslamiyet'in yayılmasından önce bütün büyük dinlerin ve uygarlıkların yaşamın her alanında, ahlak, ekonomi, hukuk ve siyasette kadına karşı düşmanca, atavistik ve baskıcı tavırlarla yaklaştığını göstermektedir. Üç büyük tektarîlî dinin sonuncusu olan İslamiyet sosyal-yasal disiplin geleneklerinin çoğunu, kimi zaman asıl şekilleriyle, kimi zaman dönemin Mekke-Medine toplumlarının ihtiyaçlarına yönelik düzenleme ve değişiklikler yaparak sürdürmüştür.

MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM DÜNYADA UYGULAMALAR

Raporlar ve istatistikler günümüzde namus nedeniyle gerçekleşen şiddet olaylarının en çok Müslümanların çoğunlukta olduğu toplumlarda yaşandığını göstermektedir. Phyllis Chesler yaptığı araştırmada 1989-2009 arası 20 yıllık bir dönemde 29 ülke ya da bölgede gerçekleşen 172 olayı ve 230 namus cinayeti kurbanını incelemiştir. Araştırma şu ülke ve bölgelerde yapılmıştır: Afganistan, Arnavutluk, Bangladeş, Belçika, Kanada, Danimarka, Mısır, Fransa, Gazze Şeridi, Almanya, Hindistan, İran, Irak, İsrail, İtalya, Ürdün, Hollanda, Norveç, Pakistan, Rusya, Suudi Arabistan, İsveç, İsveç, Suriye, Türkiye, Birleşik Krallık, Ameri-

ka Birleşik Devletleri ve Batı Şeria. Kuzey Amerika'da 33, Avrupa'da 67 kişi olmak üzere Batı'da toplam 100 kişi namus cinayetine kurban gitmiş, Müslüman ülkelerde bu sayı 130 olmuştur.

Aynı araştırmada (2010) Phyllis Chesler dünya genelinde faillerin yüzde

yaklaşımını neden ve nasıl değiştiren zaman geçtikçe toplumlarındaki kadın-erkek dinamiklerine yönelik daha açık ve özgürlükçü bir yaklaşım geliştirdiler? Sormamız gereken ikinci soru şudur: Müslüman kültürler ve topluluklar sistemlerindeki önemli sosyoekonomik ve politik değişimlere rağmen kadın cinselliğine karşı

fahişeler cansız metalar piyasasının çatısı altında satılan canlı metalar olarak sınıflandırılabilir. Gelin ve fahişelerin fiyatını (yaş, renk, sınıf, etnik köken ve cinsel çekicilik faktörlerinin yanı sıra) daima cansız meta piyasasının eğilim ve seyrirleri belirlemiştir. Kahn'ın açıkladığı gibi, fuhuş, nikâhsız beraber yaşama ve evlilik piyasalarının uygulama ve seyrirlerindeki değişiklikler, ekonomik sistemin yapısındaki değişimlere, işgücü ve hizmet talebindeki iniş çıkışlara, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle farklılaşan geçim kaynaklarına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Günümüzün iş hayatında kadın ve erkeğin değişen rolleri sosyal algıları yeniden düzenlemekle, aile içi otorite ve ilişkilere meydan okumaktadır. Batı dünyası bölgesel ekonomik gelişmeler nedeniyle sosyal kurumlarını yeniden oluşturmuştur. Bu nedenle, kadın rolünün ve algısının hem kişisel, hem toplumsal alanda büyük ölçüde değiştiği yerlerde çok farklı sosyal sistemler görülmektedir. Örneğin kadınların ekonomik bağımsızlığına, bireysel ve demokratik bir sistemin gelişmesine bağlı olarak ebeveynlerin, kızlarının evlilikleri konusundaki otoriteleri azalmıştır (Khan 2006: 169-72).

Mernissi: "İslamiyet de her teokrasi gibi grup odaklıdır, bireylerin istekleri saygısız, saçma ve bencilce tutkular olarak görülüp eleştirilir". Günümüzde Batı'nın siyasi ve sosyal sistemini oluşturan bireyciliğin grup psikolojisinin, aslında İslamiyet için bir tehdittir. Batı'nın laik bireyciliği Müslüman kadınların yaşama, eğitim alma, evlenme haklarını savunmalarına olanak verir, bu da Müslüman erkeklerin çoğunu ciddi biçimde korkutan bir olgudur.

9'ünün Müslüman olduğunu saptamıştır. Gerek dünya genelinde gerekse Batı'da Sih ve Hindu'lar da zaman zaman aynı suçlu işlemektedir, ama namus cinayetleri en çok Müslümanlar arasında görülmektedir. Kuzey Amerika'da namus cinayeti işleyenlerin çoğu (yüzde 84'ü) Müslüman, birkaç tanesi Sih, daha da küçük bir kısmı ise Hindu'dur. Avrupa'da ise faillerin daha da büyük bir kısmı, yüzde 96'sı Müslüman, küçük bir kısmı Sih'tir. Batı'da 100 kişi 76 fail veya grup halindeki failler tarafından öldürülmüştür. Bu faillerin yüzde 37'si Pakistanlı, yüzde 17'si Iraklı, yüzde 12'si Türk, yüzde 11'i Afgan'dır. Diğerleri, yani yaklaşık dörtte biri ise Arnavutluk, Cezayir, Bosna, Mısır, Etiyopya, Guyana, Hindistan, İran, Fas, Batı Şeria ve Gazze kökenlidir. Müslüman ülkelerde ise faillerin hemen hepsi Müslüman'dır (Chesler 2010: 3-11).

Şu soruyu sormak gerekir: Eğer İslamiyet öncesi uygarlıklar ve dinlerin çoğu kadın cinsel ahlakına dair İslamiyet'in kurallarına benzer kuralları farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde uyguladıysa daha eski tektanrılı dinler (Yahudilik, Hristiyanlık) ve kültürler kadın cinselliğine

daha sert ve düşmanca tutumlarını neden sürdürdüler?

Antik, modernite öncesi ve modern topluluklarda ekonomik sistemler ve maddi güçler, toplumsal-dini, yasal ve ahlaki sınırları belirler. Ailenin erkeklerinin kadına uyguladığı şiddet konusunda ekonomik sistemlerin ve maddi koşulların önemli bir rol oynadığı açık ve gizli iki tarafı vardır. Bazen toplumlarda kadını bir meta haline getiren ekonomik sistemin veya maddi nedenlerin gizli rolüne dair kanı bulmak son derece zordur. Kadının metalaştırılması, en çok evlilik ve cinsel hizmet amacıyla başlayan kadın takası ve ticareti kurumunu doğurmuştur. 'Kadın takası' ticaretin ilk biçimiydi, kadını metalaştırıp nesneleştirerek insandan ziyade eşya olarak görülmelerine neden olmuştur.

Kadın ticareti, kadınların zorla itaat ettirilişinin başlangıcını gösterir (Lerner 1986: 24). Günümüzde bile kadınların dünya genelinde yaşadığı tarihsel zulmün çeşitli biçimlerini kavramak için kadının aşamalı olarak takas edilebilen, alınıp satılabilen bir mal haline geliş sürecini anlamak, evlilik kurumunu ve fuhuşu incelemek gerekir. Gelinler ve

Ancak ilerlemiş kapitalist toplumlarda bile kadının dışlanması ve metalaştırılması, ataerkilliğe dayalı cinsiyetçi söylemler, cinsiyete dayalı önyargı, koken ahlaki kurallardan varlığı devam ederken Batı'nın tamamen masum olduğunu söylemek de mümkün değildir. Batı'daki modernleşme süreci hayatın ekonomik, sosyal, politik ve cinsel alanlarında gerçek bir kadın-erkek eşitliği sağlamamıştır (Saadawi 1980: X). Kathleen Barry'ye göre "cinsellik bütün kadınların üzerinde kullanılan güçtür" ve toplumsal olarak yapılandırılmıştır. Ayrıca Barry cinselliğin tüm dünyada kadınlara hükmetmekte, baskı yapmakta kullanıldığını belirtir (Barry 1995: 10-11). Ancak 'namus cinayeti' kavramının Batı'da yasalardan çıkartıldığına da dikkat çekmek gerekir.

Bugün bile namus cinayeti gibi uygulamaların sürdüğü toplumlar bu

tür değişimleri yaşamamıştır. Tari-
ma dayalı ekonomik sistem nede-
niyle feodal, kabile tarzı, kolektivist
kültür ayakta kalmış, bu ülkelerin
şehir merkezlerindeki teknolojik
gelişmelere rağmen zayıflamıştır.
Kadın metalaştırılarak günümüz-
de bile Türkiye'nin güneydoğusu,
Ortadoğu, Güney Asya, Hindistan,
Pakistan, Afganistan, Libya, Yemen,
Somali, Fas, Tunus, Sudan gibi bir-
çok Müslüman ülkede bu uygula-
malar var ve daha pek çok ülkenin
bugün hâlâ prekapitalist ilişkilerin
hüküm sürdüğü kırsal veya yarı kırsal
bölgelerinde aile ekonomisinin
maddi faydaları için takas edebi-
lecekleri, alıp satılabilecekleri şahsı
malları haline gelmiştir. Bazı ülke-
lerde namus/namussuzluk kavramı
ekonomik nedenleri ve maddi hırsı
örtbas etmek için kullanılmaktadır.
Pakistan, Afganistan ve Hindistan'ın
bazı bölgelerinde kadınlara karşı iş-
lenen korkunç suçların yeni bir şekli
de kadını ahlaksız olarak yaftalayıp
fuhuş yaptırmak amacıyla şehirle-
re veya başka ülkelere gönderecek bir
aracıya satmaktır.

Bu tür toplumlarda erkeklerin sosyal
hayatı ekonomi, politika eğitim ve
elektronik medyadaki gelişmeler ne-
deniyle toplumsal alanda değişmiş-
tir, ancak kadın akrabalarının yazgı-
larına yaklaşımlarında bir değişiklik
olmamıştır. Genç erkekler, özellikle
de kırsal bölgelerden şehirlere göç
etmiş olanlar kadınların giyimine
karışılması, okula gidip gitmemeleri,
çalışıp çalışmamları, kiminle arka-
daşlık edecekleri, nasıl davranmaları
gerektiği gibi konularda daha da katı
görüşlere sahiptirler. Özellikle 18-
25 yaş arasındaki erkekler bekâret
ve boşanma konularında çok katı
ve hoşgörüsüzdür. Araştırmacıların
gözlemlerine göre (Brandon ve Hafez
2008: 5-9; Kardam 2005: 19-21) kişiler
yaşları ilerledikçe belli bir hoşgörü
geliştirmektedirler. Toplumun de-
ğişen sosyoekonomik koşulları, genç
kızların eğitim öğretim görmesi, in-
ternet ve elektronik medyanın evlere
girmesi kadınlar üzerinde büyük etki
yaratmıştır. Ancak ailenin oğulları
nın başka ailelerin kızlarıyla "gezip
tozması" görmeyen gelirken, aynı

durumdaki kızlar cezalandırılıp baskı
altına alınmıştır. Ailedeki erkeklerin
ahlak kurallarındaki çifte standart
ailenin ve toplumun sosyal yapısın-
da gerilime sebep olmuştur.

Türkiye, Güney Asya, Ortadoğu, Hin-
distan, Pakistan ve Afganistan'daki
toprak sahibi, tarımsal, feodal, ço-
ğunlukla Müslüman topluluklarda
kısıtlı ekonomik kaynaklar için ya-
şanan rekabet ve mevcut kaynakla-
rı koruma çabası kadınların namus
adına baskı görmesini kolaylaştırır.
Erkekler ailenin küresel ekonomik
durum nedeniyle zaten azalmakta
olan kaynaklarını muhafaza etmek
için kadınlarını korurlar. Kadınların
bedeni ekonomik sınırları korumak
için bir araç olarak kullanılır. Erkek-
ler kadınların, cinsel başkaldırı yo-
luyla bu sınırları bozabileceğini bilir
ve bunu önlemek için kadınlarını
kontrol altına almaya ve korumaya
çalışırlar. Toplumdaki erkekler sta-
tükoyu korumak isterler. Cinsel baş-
kaldırı ve kişisel eylemleriyle mevcut
sosyoekonomik düzene karşı çıkan
bir kadının akrabaları tarafından
öldürülme ihtimali çok daha fazladır
(Khan 2006: 174).

Doğal ve insani bir olgu olan roman-
tik aşk insan toplumlarındaki sosyo-
ekonomik ve dini yapıların önünde
daima engel oluşturmıştır ve farklı
toplumlardaki sosyal katmanlaşma-
nın önündeki en büyük engel olmayı
sürdürmektedir. Aşk sınıfları, kasta-
ları, dinleri, renkleri ve coğrafyaları
ayırarak sınırlara karşı gelir. Aştan
doğan bu karşı geliş, insanlık tarihin-
de ekonomi temelli sınırların belir-
lendiği günden beri görülen evrensel
bir olgudur. Özel mülkiyet, tektan-
rıcılık, tekeşlilik; sınıf, kast ve din-
lerin ortaya çıkışı toplumun çeşitli
kesimleri arasında görünmez duvarlar
örmüştür. Toplamlar romantik aşkı
düzene sokup kontrol altına alacak
kurallar meydana getirmişlerdir.

19. yüzyılda Batı dünyasında aydın-
lanma, liberalizm ve demokratik fi-
kirler eşitlik, özgürlük ve bireycilik fi-
kirlerini doğurdu. Değişen ekonomik
sistem (sanayileşme ve kapitalizm)
daha çok kadını özel dünyalarından

sosyal yaşama çekti ve ev dışındaki
kadın-erkek ilişkisini artırdı. Edebi-
yat bilim ve laikliğe, feodalizmden
kapitalizme geçiş, modern devletin
doğuşuna, çağdaşlaşma kavramıyla
bağıntılı gelişmelere dikkat çekti.

Yerel sanayi sistemi, kadın ve çocuk-
ların çalışabileceği işlerin sayısını ar-
tırdı. Erkekler, kadınlar ve çocuklar
yaptıkları işten kendi gelirlerini elde
etmeye başlayınca aile içindeki iş-
levleri de değişti. Kapitaliz-
min ve demokratik siyasi sistemlerin
gelişmesi, insanlar arasındaki duvar-
ları kademeli olarak, bazen de hızla
yıkarak bireysel bir kültürün ortaya
çıkışına neden oldu. Ayrıca bu süreç
çocuklar üzerindeki ebeveyn otorite-
sini de zayıflattı. Çok geçmeden sını-
fa, kasta veya dine dayalı tercihlerin
yerini aşk aldı ve ekonomik sistem-
deki değişikliklerin bir sonucu olarak
romantik aşk bir çiftin evlenmesi için
yasal ve sosyal açıdan kabul gören
bir faktör haline geldi.

Daha önce bahsettiğim gibi, tarih
boyunca her tür sosyal katmanlaşma
maddi güçler ve ekonomik sistemler
tarafından belirlenmiştir. Kapitaliz-
min doğuşuyla feodal toplumun
norm ve gelenekleri çökmeye baş-
lamıştır. İşçinin bir toprak sahibine
bağlı olmadığı, emeğini herhangi bir
işverene sunmakta serbest olduğu
gibi, birey de ailesi veya toplumun
kararlarındaki bir evlilik yapmak
yerine "seçtiği" kişiyle evlenmekte
özgürdü. Kapitalist toplum da kadın
cinselliğini düzenler, ama bunu ya-
parken feodal toplumdaki daha ince-
likli yöntemler kullanır.

Aynı zaman diliminde sanayileşme
ve çağdaşlaşma süreci doğudaki fe-
odal Müslüman kültürlerde aynı yolu
izletmemiştir, çünkü bu kültürlerin
ekonomik ve sosyal yapılarıyla ihti-
yaçları farklıydı.

Günümüzün en önemli ve etkili Müs-
luman feminist aydınlarından olan
Fatima Mernissi'nin araştırması İslam
dünyasındaki kadınların isyanı ve er-
keklerin direnişi meselesini inceler.
Mernissi'nin esas savı İslamiyet'in,
bireyciliğe karşı çıkan, çok kolektivist
bir din olduğudur: "İslamiyet

de her teokrazi gibi grup odaklıdır, bireylerin istekleri saygısız, saçma ve bencilce tutkular olarak görülüp eleştirilir" (Mernissi 1996: 110). Ardından, günümüzde Batı'nın siyasi ve sosyal sistemini oluşturan bireyciliğin grup psikolojisinin, aslında İslamiyet için bir tehdit olduğunu öne sürer. Batı'nın laik bireyciliği Müslüman kadınların yaşama, eğitim alma, evlenme haklarını savunmalarına olanak verir, bu da Müslüman erkeklerin çoğunun ciddi biçimde korkutan bir olgudur.

Ebeveyn otoritesi, sınıfsal üstünlük, sosyal bağlar ve dini ilişkiler kadınıla erkek arasındaki cinsel etkileşimi belirleyen en önemli faktörler olarak kalmayı sürdürmüşlerdir. Elektronik medya aracılığıyla Batı kültürüne yoğun şekilde maruz kalmak diğer bölgelerdeki Müslüman kültürlerin gençlerine göz alıcı hale sokulmuş aşka dair fikirler aşılacak, onları kendi toplumlarının aşkı baskılayan norm ve uygulamalarına meydan okumaya zorlamaktadır. Müslüman toplumlarda aşkın meydan okuyuşu yeni değildir, ama yaygınlığı, ortaya çıkış şekli ve karşı koyma gücü günümüzde çeşitli toplumlara girilen etkileşim nedeniyle değişmiştir. İslamiyet'in evlilik ve aşk konusundaki iki büyük meselesi şunlardır: 1-) Evlenmemiş gençler arasındaki cinselliği (zinayı) durdurmak; 2-) Müslüman kadınların Müslümanlığı geçmeyen gayrimüslim erkeklerle evlenmesini engellemek. Ancak Müslüman erkekler bu dini yaptırımlardan muaf tutulmuş ve Yahudi ya da Hristiyan kadınlarla, onları din değiştirmek zorunda bırakmadan evlenebilirler. Bunların dışında İslamiyet sınıf, kast, renk, dil ve ırk sınırlarını yıkıp evrensel Müslüman birliğini, yani ümmeti meydana getirmeyi amaçlıyordu. Ne yazık ki çeşitli ve durmaksızın değişen maddi güçler sınıfa, renge, dile dayalı sosyal katmanlaşmanın geri dönmese neden oldular. İslamiyet'in sosyal felsefesinin ana hedefi olan ve yok etmeye çalıştığı kabile yapısı erken ve geç dönem Müslüman toplumlarından silinemedi. Kabilcilik günümüzde, namus sebepli şiddet oranının çok

yüksek olduğu Müslüman toplumlar da var olmayı sürdürmektedir. Her kabile kendi fiziksel ve sosyal sınırlarını korumak istediğinden, namus sebepli şiddetin modern kabilcilikle doğrudan bağlantısı vardır. Kabile içi sosyoekonomik ilişkiler dini ilişkilerden çok daha güçlüdür. Bu nedenle Müslüman ülkelerdeki kabileler, etnik gruplar ve sosyal sınıflar evliliğin temelinde aşkın olması fikrine şiddetle muhalefet ederler.

Hz. Muhammed köleliğin toplumsal bir olgu olduğu dönemde bile koşullar elverdiğince pratikte ve öğretilerinde Müslümanlar arasındaki sosyal, ekonomik, dilsel ve ırksal farklılıkları yok etmeye çalışmıştır. Sosyal katmanların yok edilmesinin önemini belirtmiş, tanınması gereken tek sınırın dini inancın sınırı olduğunu vurgulamıştır (Hucurat Suresi, 49: 13). Peygamber'in zamanındaki Arap toplumu gibi katmanlı bir toplumda bu, dinin en açık ve insancıl mesajıdır (Khan 2006: 195-96).

Mernissi'nin savına göre günümüzde aşk, var olan düzene karşı büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Mernissi 2003: 104-10). Amira Sombol'e göre "Resmî İslam söylemi cinsellikle evliliğin bütünlüğünü, aşkın evlilik öncesi değil, sonrasında ortaya çıktığını vurgulamış, sosyal söylem ise aşkın saf hakiyle evlenmeden önce ortaya çıkan bir duygu olduğunu, evlendikten sonra cinsellikle ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir" (Sombol 1994: 60). Aşk her Müslüman ülkede daima var olmuştur, yeni olan aşk kavramının evlilik kurumuyla ilişkilendirilmesidir. Önceleri 'aşık olmak' evlenmek için başlıca neden değildi; tarihte genç çiftler tarafından evlilik nedeni olarak gösterildiğinde aile ve toplumun karşı çıktığını, hatta pek çok durumda, nantus cinayetlerine zemin hazırlandığını görüyoruz. Ekonomik nedenler, akrabalığın getirdiği sorumluluklar, aile yapısı ve çocuk sahibi olma isteği öncelikli sebeplerdi ve bu nedenle ısrarın büyük bölümünde, dünyanın iler yerinde evlilikler ağırlıklı olarak ebeveyn ve akrabalar tarafından ayrılmıştır.

Daha önce belirttiğim gibi Batı dünyasının aşka bir evlilik nedeni olarak yaklaşımı yüz yılı aşkın bir süre önce değişmişti, ancak namus cinayetlerinin gerçekleştiği toplumlarda aşık olmak hâlâ isyankâr ve yıkıcı bir hareket olarak görülmektedir. Aşk denen doğal, biyolojik ve evrensel duygu namus adına işlenen kadın cinayetlerinin var oluşunda ve devam edişinde en önemli faktörlerden biridir. Biyolojik dürtü toplum tarafından yapılandırıldığı ve boyutları ekonomik ve dini açıdan belirlendiği için evrensel bir duygu olan aşkın çeşitli yöresel anlatımları, kültürel ifadeleri olması mantıklıdır. Aşkın kişilerin hayatındaki rolü sosyoekonomik gerçekliklere göre değişir. Namus sebepli şiddet, ailelerin ve toplumun aşka ve cinsiyet algılarına bakışında köklü değişiklikler olmadıkça frenlenemez, durdurulamaz. Ailelerin cinsiyet anlayışları ve değerleri ise maddi koşullar ve ekonomik roller farklılaşp yeniden yapılandırılmadıkça değişmeyecektir.

21. yüzyılın başında kabilci sınıf ve kast sistemi İslam dünyasındaki namus sebebi şiddetin en önemli kenarları olarak belirlenmiştir. Mevcut prekapitalist ilişkiler içinde toprak sahipliğine dayanan kırsal kültür ile yarı kapitalist şehirleşmiş üretim tarzı sürdüğüce Afganistan, Bangladeş, Mısır, Irak, İran, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Pakistan, Filistin, Fas, Katar, Suriye, Türkiye, Yemen ve Güney Asya gibi ülkelerde hukuk, namus sebepli cinayetleri frenlemeyi başaramayacaktır. Örneğin Pakistan, Hindistan, Bangladeş gibi ülkelerde namus sebebi cinayetlere karşı hukuksal yaptırımlar çok artırılmıştır ama cinayetler mutfaklarda çıkarılan yangınlar yoluyla öldürme ya da kaza susu verilerek suretiyle süregelmektedir.

Kapitalizmin modern biçimleri, küreselleşmiş kurum kültürü, elektronik medyanın teşvik ettiği maddi hırs ve Hollywood'dan Bollywood'a eğlence sektörü aracılığıyla cinsel aşkın değerinin artması, günümüzde isyankâr/hakkını savunan kadın sayısında artışa neden olan maddi

etkenlere eklenmiş ve erkek öfkesinin namus cinayeti şeklinde ortaya çıkışını artırmıştır.

SONUÇ

Kimileri kanunların ölüm cezalarını artıracak şekilde düzenlenmesinin faydasız olacağını düşünse de bazı sivil toplum kuruluşu çalışanları ve uzmanlar bu tür yasal değişikliklerin doğru uygulandıkları takdirde insanları suç işlemekten caydıracağı fikrinde. Ancak namus cinayetlerinin

en sık yaşandığı bölgelerde uzmanlar bile cezaların cinayetin sosyal gerekliliğini ortadan kaldırmayacağını, uzun yıllar cezaevinde yatmanın ömür boyu namus lekesiyle yaşamaya tercih edilebileceği görüşündeler. Ayrıca, bazı taraflarca belirtildiği gibi, failerin namus cinayetlerine intihar süsü vermesi veya uzun cezalardan kaçınmak için reşit olmayan kardeşlerin kullanması da mümkün.

Son olarak Khan'ın önerisine, namus/utanç düzeni de dâhil olmak

üzere sosyal belalar için tavsiye ettiği 'kabile düzeninin yok edilmesi, kast sisteminin yok edilmesi, feodalitenin yok edilmesi' önerisine katıldığını belirtmek isterim. Kabile düzenine, feodal ve ekonomik sisteme karşı çıkmak ve bunları değiştirmek aile ve topluluk algısını mikro ve makro ölçekte değiştirecektir. Namus sebepli şiddetli durduracak olan sadece ceza kanunları veya devletin alacağı sert önlemler değil, toplumun ve ailenin kadın cinselliği algısının maddi koşullarla beraber değişmesidir.

KAYNAKÇA

- Abu-Odeh, Lama. 1996. "Crimes of Honour and the Construction of Gender in Arab Societies" in Mai Yamani, ed. *Feminism and Islam: Legal and Literary Perspectives*. New York: New York University Press.
- Ahmed, L. 1992. *Women and gender in Islam*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Baker, H.V., Grogan, P.R., Cassidy M.A. 1999. "Family Killing Fields: Honour Rationales in the Murder of Women" *Violence Against Women*, vol. 5, no. 23.
- Barry Kathleen, *Female Sexual Slavery*. New York and London: New York University Press, 1979.
- Brandon, J., Hafez, S. 2008. *Crimes of the Community: Honour-based violence in the UK*. Centre for Social Cohesion, A Civitas Project. Trowbridge, Wiltshire: The Cromwell Press.
- Campbell, J. Kennedy. 1964. *Honour, family, and patronage. A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. London: Oxford University Press.
- Cantarella, E. 1991. "Homicides of honour. The development of Italian adultery law over two millennia." In D. Kertzer & R.P. Seller, eds. *The family in Italy: from antiquity to the present*. New Haven: Yale University Press.
- Chesler, Phyllis. "Worldwide Trends in Honor Killings." *Middle East Quarterly*. Spring 2010, pp. 3-11.
- Gender Violence Effects Indicators, National Report, Italia http://www.surt.org/gvei/docs/national_report_italy.pdf
- Goldstein, M.A. 2002. "The Biological roots of heat-of-passion crimes and honour killings" *Politics and the Life Science*, vol. 2, no. 2, September, pp. 28-37.
- Jalri, Amir, H. 2008. *Honour Killing Dilemma, Ritual, Understanding*. Oxford: Oxford University Press.
- Kandoyos, Deniz. 1987. "Emancipated but Unliberated? Reflection on the Turkish Case." *Feminist Studies*, vol. 13, no. 2 summer, pp. 317-338.
- Kardam, Filiz. 2005. *The Dynamics of Honor Killing in Turkey: Prospects for Action Report*. UN Development Programme and UN Population Fund.

- Karim, Ghada. "Women, Islam and Patriarchalism" in Mai Yamani (ed.), *Feminism and Islam: Legal and Literary Perspectives*. New York: New York University Press.
- Khan, Mazhar ul Haq. 1972. *Purdah and Polygamy: A Study in the Social Pathology of Muslim Society*. Peshawar: Nashiran-e-Ilm-o-Traquiati.
- Khan, S. Tahira. 2006. *Beyond Honour A Historical Materialist Explanation of Honour related Violence*. Oxford: Oxford University Press.
- Lerner, Gerda. 1986. *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press.
- Mernissi, Fatima. 2003. *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Muslim Society*. London: Saqi Books.
- Mernissi, Fatima. 1996. *Women's Rebellion & Islamic Memory*. London: Zed Press.
- Saadawi, El Nawal. 1980. *The Hidden Face of Eve*. London: Zed Books.
- Sumbal, Amira. 1994. "Changing Perceptions of Feminine Beauty in Islamic Society" in Karen A. Callaghan (ed.), *Ideals of Feminine Beauty*. Greenwood Press.
- UN 2003 Report of the Special Rapporteur on violence against women. E/CN.4/2003/75

İLERİ KADINLAR DERNEĞİ

(1975-80)

"KIRMIZI ÇATKILI KADINLAR"IN TARİHİ

BİR HÜLYAYA SEVDALI VE CESUR
O GÜZELİM KADINLARIN TARİHİ...

Belgeleri korumak için girdiğimiz çabanın nedeni aslında kendi tarihimizi korumaktı. Bu belgelerin varlığı, her şeyden önce geçmiş bir deneyimi daha iyi değerlendirmeye ve kadın hareketinin geçişinin bir parçası olan İKD'nin tarihinin unutulmamasına katkıda bulunmaktı. Sonuçta 40 yıl sonra bu hayalimizi gerçekleştirmiş bulunuyoruz.

Sanıyoruz ki bu kitap, kadın tarihi çalışmalarına gerçekten değerli bir katkı sağlayacak ve aynı zamanda bu tarihi yaratan binlerce İKD üyesi kırmızı çatkılı kadını onurlandıracaktır.

"KIRMIZI ÇATKILI KADINLAR"IN TARİHİ

İLERİCİ KADINLAR DERNEĞİ (İKD)

ŞEYDA TALU

Tarih Vakfı, 2013 yılının 8 Mart'ına Türkiye kadın hareketinin yakın tarihinde (1975-1980) var olmuş. Türk Kadınlar Birliği'nden sonra ikinci büyük örgüt olan İlerici Kadınlar Derneği'ne ait belgelerin tıpkıbasımını gerçekleştirerek, kadın hareketi tarihinde bir dönemin aydınlatılmasına katkıda bulunuyor.

"İlerici Kadın Hareketi Durdurulamaz" büyük kadın yürüyüşü, Temmuz 1979.

İlerici Kadınlar Derneği'ne ait bu belgelerin, bugüne nasıl ulaştığının öyküsü de ayrıca anlatılmaya değerdir. Belgeler, darbe sonrası 10 yıl boyunca gizlenmiş ve askeri yönetimin yerini sivil yönetime ve daha demokratik bir ortama bırakmasıyla gün ışığına çıkarılmıştır. Bugün belgelerin orijinaleri Tarih Vakfı'nda, kopyaları ise Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

"Belge yoksa tarih de yoktur". Bu belgeler, kadın hareketinin kolektif

hafızasını canlandırmak, kadın hareketinin tarihinde kesintilerin yanı sıra devamlılığı göstermek açısından önemlidir. İKD deneyi, sol siyasetin kadın hareketine bakışı ve siyasi partiler ile kadın hareketi arasındaki ilişkileri kavramak bakımından da önemlidir. Kadın hareketi tarihini araştıranlar, bu araştırınaları esas olarak kadınların yayımladıkları kitaplar, dergiler, kurdıkları örgütler, platformlar, basılan broşürler, bildiriler, düzenledikleri konferanslar, kurultaylar vb. pek çok araç ve yön-

temle inceleyebilirler. Öte yandan, kadın hareketi tarihinin iz düşümünü en iyi kadın örgütleri aracılığıyla sağlayabiliriz. Bugün artık kadın tarihini inceleyen akademisyenlerimizin ellerinde İKD belgelerinin büyük bir bölümü kıtap olarak olabilecek.

**TARİH BİLİNCİYLE
KAZANILAN BİR ARŞİV**

12 Eylül 1980 askeri darbesine giden yıllarda İKD, 1979 baharında sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılan

ilk dernek oldu. Ama dernek üyeleri kendilerini kapatmadı ve *Kadınların Sesi* dergisi etrafında etkinliklerine devam etti. Darbe öncesi mühürlenmiş genel merkezdeki evraklar buradan çıkartıldı ve açık olan başka derneklerde ve evlerde muhafaza edilmeye başlandı.

Darbe geldiği sırada yönetim kurulu üyelerinin üçü (dernek genel sekreteri, başkan yardımcısı ve eğitimden sorumlu yönetim kurulu üyesi) aynı evde oturduğundan, derneğin pek çok evrakı; şube raporları, kampanya raporları, dergiler, bültenler, eğitim notları gibi yüzlerce belge bu evde bulunuyordu.

Askeri darbe yöneticileri, parlamento ve tüm siyasi partileri, sendika, gençlik vb. tüm yığın örgütlerini kapatmış ve yöneticilerini gözaltına almıştı. Evler basılıyor, değil herhangi bir kapatılmış örgütün belgeleri, kitabı bol, kütüphanesi olan evler bile sahiplerini şüpheli konuma getiriyordu. Güvenlik için o sıralarda pek çok insanın yaptığı gibi bu belgeleri imha etmek yolu denenebilirdi. Ama bu yol seçilmedi. Bütün bu evraklar şehir merkezinde, Nişantaşı'nda bir evde bulunuyordu. Güvenli yer. Ayşe Erzan'ın anne ve babasının İstanbul dışında Tuzla'da oturdukları bahçeli bir evdi.

Önce yaşlı anne ve babanın izni alındı. O dönem pek çok anne ve baba gibi onlar da bu riski göze aldılar. Sorun şimdi şehrin göbeğinden bu evrakları, askerlerin sık sık arama yaptıkları, sıkı yönetim altındaki bu şehirden yaklaşık 30 km uzağa taşımaktır. İçti tıka basa evrak, dergi dolu en az 20 büyük kutuyu apartmandan bile dışarı çıkarmak tehlikeliydi. O zaman içlerinden birinin sözünü ona evden taşınması senaryosuna uygun olarak ev eşyası yüklü kolilerin içine bu evrakları yerleştirmek yolu bulundu. Kuşkusuz sıkı bir aramada belgeler bulunurdu ama görünüşü kurtarmak üzere ev eşyası taşıyacak bir kamyonet kiralandı. Ve o sırada genç bir akademisyen olan Ayşe, kamyonla birlikte eşyaları anne ve babasının evine götürdü ve yerleştirdi.

Aradan yıllar geçti. Evin bodrumunu su bastı, evrakların bir bölümü hasar gördü. Bahçeli ev yıkılıp, yerine başka bir ev yapıldı ve evraklar bu sefer o evin bodrumuna taşındı. Burada, artık aramızda olmayan, yıllarca yüzünü göremeyecekleri kızlarına ve arkadaşlarına ait bu belgeleri, ülkenin o karanlık yıllarında cesaretle muhafaza eden bu insanları sevgiyle anıyorum. Onların bu fedakârlığı olmasaydı bugün bu belgelere sahip olamazdık.

Darbeden 10 yıl sonra, 90'larda, evrakları o eve taşıyanlar kendi yurtlarına döndüler ve evraklar tasnif edilip arşiv kurumlarına teslim edildi.

Bugünden bakınca, bu belgeleri korumak için girdiğimiz risk, aslında kendi tarihimizi korumaktı. Bu riski alırken feminist bir tarih bilinciyle hareket etmedik. O yıllarda ne bizde, ne de toplumsal yapımızda böyle bir bilinçten söz etmek için erkendi, ama yaptığımız çalışmayı önemsiyorduk ve bugüne bir iz kalmasını istiyorduk.

Arşivler geçmiş ve bugün arasında hafızayı kaydetme, depolama ve hafıza oluşturma biçimidir. IKD belgeleri geçmişimiz ve bugün arasındaki hafızamızı kaydedecek ve kolektif bir hafıza oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

Tehlikelere rağmen saklanan IKD belgeleri önce *Ve Hep Birlikte Koştuk...* adlı 10 yazarlı ama çok daha fazla kadının emeğiyle yaratılan bir kitabın ortaya çıkmasına, IKD'yi anlatan bir belgesel yapımına başlanmasına ve artık sayıları azalsa da kendine IKD'li

diyen kadınların zaman zaman bir araya gelmesine vesile oldu.

İLERİCİ KADINLAR DERNEĞİ'NİN KURULUŞ ÖYKÜSÜ

1970'lerin ortalarında, 1975 Uluslararası Kadın On Yılı'nın başlamasıyla birlikte sol siyasetten kadınlar, İlerici Kadınlar Derneği, Ankara Kadınlar Derneği ve Devrimci Kadınlar Derneği gibi kadın dernekleri kurdular. İlerici Kadınlar Derneği, 3 Haziran 1975'te kuruldu. IKD'nin faaliyetleri 1979'da sıkıyönetim komutanlığı tarafından durdurulduğunda, merkezi İstanbul olmak üzere 15.000'e yakın üyesi ile 33 şube ve 35 temsilcilik örgütlenmiş, yayın organı olan *Kadınların Sesi* gazetesi 30.000 baskıya ulaşmış Türkiye çapında bir kadın örgütüydü. IKD kendisini, "Kadınları, kendilerinin ve toplumun kurtuluşu için mücadeleye" çağırır, bu nedenle "bir yandan kadın sorununu ele alırken, bir yandan da genel siyasi mücadeleyi içeren ve örgütlenme politikasında

Kadınların Sesi gazetesinin Mart 1977 ve Kasım 1978 sayılarının kapakları.

emekçi kadınların örgütlenmesine öncelik veren" kadın örgütü olarak tanımlamaktaydı.'

HER KONUDA TALEP, EYLEM AMA ERKEKLERE DOKUNMADAN, İLKLERİN TARİHİ

Beş seneye yakın süren o kısa dönemde IKD'nin ele aldığı konuların çeşitliliği dikkat çekecek kadar çoktur. Ev kadınlarının, eve iş alan ve eve işe giden kadınların sigortalanması (gündelikçi ve eve parça başı iş alan bu kadınların sosyal haklara kavuşması için kooperatifleşme öneril-

adıyla günde ortalama 20-25 kişinin öldürüldüğü bir dönemde, CHP Kadın Kolları'yla ortaklaşa Cumhuriyet tarihinin en büyük kadın yürüyüşünü (o bine yakın kadın) gerçekleştirmiştir.

IKD kendisini feminist olarak tanımlamazdı, ama dernek binalarına erkekler giremezdi. Derneğin her işini kadınlar yapardı. Kadroların çalışmalarını sınırlandıracağı için çocuk doğurmaya iyi gözle bakılmazdı. Gazete çıkarmak, dağıtmak, sokaklarda satmak, bildiri yazmak, kampanyalar için imza toplamak, afiş basmak, o afişleri İstanbul'da, Van'da duvarla-

IKD'yi yok sayan, yaptığı etkinlikleri küçümseyen ifadelerle doludur. Daha sonra bu bakış açısı, değişse de ana fikir daha genç kuşaklar tarafından devralınmıştır.

En yakın tarihten örnek vermek gerekirse, 2012 Mart sayısında *Kadınların Kurtuluşu* isimli dergide çıkan bir makalede (*Ve Hep Birlikte Koştuk. Kızıl Feministler* gibi kitapların varlığına, IKD belgelerinin hem Tarih Vakfı hem de Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde olmasına rağmen):

"1970'lerde ise kadın kalkınmacı/ilerici/solcu kadınların dernekleri: İlerici Kadınlar Derneği vb. sol örgütlerde bulunan kadınların, kadınlar için okuma-yazma gibi kurslar türünden faaliyetleri, uluslararası gelişmelerin etkisiyle oluşan kadın dernekleri (yardımseverlere benziyorlar, kadın hakları çerçevesinde devletle çok yakın çalışıyorlar)"² gibi değerlendirmeler yer alıyordu.

1980 öncesini fotoğraflarla belgeleyen gazeteci-fotoğrafçı Kadir Can'ın kitabında yer alan: IKD ve CHP Kadınlar Kolu'nun ortak düzenledikleri " Evlat Acısına Son" yürüyüşünü, IKD'nin adını hiç geçirmeden salt CHP'ye atfetmek de benzer bir yaklaşımın yansımasıdır.

1998'de Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Değerlendirme Derneği Başkanı Suna Kılı: "1960'lı ve 70'li yılların ideolojik ortamında bu doğrultuda eylemlere katılan kadınlar, haklarını değil, inandıkları ideolojilerin üstünlüğünü savunmuşlardır. Bu eylemlerin dışında olan ve kadın haklarıyla ilgilenenler, bu hakları Atatürk devriminin sağlamış olduğu çerçeve içinde görmeyi"³ sürdürdüklerini yazıyordu.

Şirin Tekeli ise 1991'de yayınlanan *Kadınların Siyasetten Dışlanmışlıklarının 55. Yılı* başlıklı yazısında kadın hareketini üç evreye ayırıyor ki bu ayırım, daha sonra pek çok akademisyenin yazısında esas alındı:

"Birinci dönem: 1908'de kadınların kurduğu çok sayıda dernekle rollerini sorguladıkları, eğitim, çalışma,

Erdem Boru
işçilerinin
grevini ziyaret,
10 Eylül 1978.

mişti) kürtajın serbest bırakılması ve devlet eliyle karşılanması, kadınlara eşit işe eşit ücret, kadınlara eşit eğitim imkânı, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaştırılması ve doğum izinlerinin uzatılması, kadınlara 20 yılda emeklilik, kadınların sendika temsilcisi seçilmesi, kadın muhtarların desteklenmesi vb. taleplerin yanı sıra, birkaç sene süren "Her İşyerinde ve Mahallede Kreş" gibi büyük kampanyalarla işyerlerine kreş açılmasının sağlanması, 8 Mart'ların önce emekçi kadınlar daha sonra dünya kadınlar günü olarak süreç içinde binlerce kadının katıldığı mitingler ve yürüyüşlerle kutlanması ve kitleleşmesi... IKD tarihi, bir anlamda ilklerin de tarihi olmuştur. İlk yığışsal 8 Mart geleneği IKD ile başlamıştır (İlk 8 Mart'ı 1975 yılında kutladık. Daha sonra 1980 dahil her yıl kutlandı. Şeyda Talu). Dernek, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü Türkiye'nin onlarca il ve ilçesinde yığışsal olarak anmış, bu geleneğin yerleşmesinde rol oynamıştır. "Evlat Acısına Son"

ra asmak... Bütün bunlar kadınların eliyle gerçekleştirildi.

IKD DİYE BİR KADIN ÖRGÜTÜ VAR MIYDI?

1980'lerle birlikte feminist hareketin ortaya çıkması ve güçlenmesi, kadınlarla ilgili yayınların çoğalmasına, feminist kitapların çevrilmesine yol açıyor, medyanın artan ilgisi ve ses getiren etkinliklerin ortaya konması kadın hareketinde yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu.

Kuşkusuz IKD'nin gündeme getirdiği taleplerin, gerçekleştirdiği etkinliklerin bir kısmı hâlâ gündemde, ama 80'lerde feminist hareketin öncü kadınları açısından, IKD'nin Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile olan ilişkisi ve kadın sorununun çözümünü sosyalizmin kurulmasına bağlaması, farklı sınıflara mensup kadın kitlelerinden "emekçi kadınlara" öncelik vermesi nedeniyle adeta hiç görülmüştü. Bu değerlendirmeler; zamanın zamanın

toplum hayatına katılma taleplerini sergiledikleri ikinci Meşrutiyet dönemi. İkincisi: 'Devlet Feminizmi' olarak adlandırılan, kadınların yurttaşlık haklarının erkeklerle eşit bir şekilde tanındığı, ancak 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin 1935'te kapatılmasıyla tabandaki bağımsız kadın hareketine son verilerek kadınların feminizme sırt çevirdiği dönem. Üçüncüsü: 1980 ve sonrası."⁴

Türkiye kadın hareketi tarihine baktığımızda Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin başından kadın hareketi kendilerini öyle tanımlamasalar da, I. Dalga feminist hareketlerdi. Seçme, seçilme hakkı, eğitim hakkı vs. savunular. 80 sonrası ise II. Dalga feminist hareket ortaya çıktı. İKD ise bu iki dalga arasında bir geçiş döneminin sol kadın hareketidir. Türkiye kadın hareketi tarihinin bir parçasıdır.

İLERİCİ KADINLAR DERNEĞİ VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

Peki, İKD'nin yukarıda sayılan kadın haklarını savunan ve geliştiren pek çok etkinliğinin yanı sıra TKP ile ilişkileri ve yandaş örgüt olması ne anlama geliyor?

İKD kuşkusuz bir avuç TKP'li kadının baş çektiği bir dernek olarak kuruldu. TKP'nin genel politikaları ile uyumlu davrandı. "Yolumuz İşçi Sınıfının Yolu" idi. Bu sloganla hem "işçi sınıfının partisi TKP'ye gönderme yapılıyor, hem de kadının nihai kurtuluşunun sosyalizmde olduğu ilan ediliyordu.

Peki, geçmiş faaliyetleri içinde 1920'de parti kadın seksiyonunun 8 Mart dolayısıyla kadın haklarını savunan bildirisi ve TKP'nin yönetiminde yer almış, August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* kitabını Türkçeye çevirmiş ve yakıp yıkılana kadar *Tan* gazetesinde kadın haklarını savunan Sabiha Sertel dışında kadınlarla ilgili ne vardı TKP tarihinde? TKP üyesi, Sabiha Sertel, Suat Derviş ve Behice Boran gibi kadınlar, pek çok erkek yöneticiden daha çok tanınmış ve sosyalist harekette yerlerini almışlardı (2000'lerde Türkiye'nin toplumsal tarihinde ve edebiyatında yer almış Sabiha Sertel, Suat Derviş

üzerine akademik çalışma yapan genç araştırmacılar, bu her iki kadının da TKP yönetiminde etkin görev almalarından hiç söz etmiyorlardı). Ama TKP'nin bir kadın örgütü kurmak istemesinin altında ne vardı? Bu bağlamda Uluslararası Kadın Yılı'nın önemli olduğunu düşünüyorum.

O sıralarda TKP merkezinin bulunduğu Berlin'de bir başka merkez, Uluslararası Demokratik Kadınlar Federasyonu (UDKF) bulunuyordu. Federasyon yüzlerce ülkede büyük, köklü, irili ufaklı esas olarak komünist partilere yakın kadın örgütlerini

beraber) yine kadın hareketinde çalışan, ama oradaki il komitesi, fabrika komitesi veya semt komitesine bağlı olarak faaliyet yürüten binlerce değil, ama yüzlerce kadın vardı. 1980 yılına gelindiğinde ise İKD'nin üye sayısı 15,000'e yaklaşmıştı.

Dernek içinde illegal parti yayınları bulundurmak, TKP'den bahsetmek, TKP'nin kuruluş yıldönümünü kutlayan, örneğin, Çorum şubesi uyararak, hatta TKP'nin gövde gösterisi-ne sahne olan 1978 1 Mayıs'ında (pek çok sendika ve dernek, kortejlerinde "TKP'ye Özgürlük" flamları açmıştı)

bünyesinde barındıran ve Birleşmiş Milletler'de danışman statüsünde bulunan bir örgüttü.

UDKF, 1975 yılının Uluslararası Kadın Yılı olmasını Birleşmiş Milletler'e öneriyor ve Birleşmiş Milletler'de bu kararı alıyordu.

1975 Uluslararası Kadın Yılı, 1952'de büyük tutuklamadan sonra sesi soluğu çıkmayan TKP'nin "Atılım" yıllarıyla örtüşmüş ve yakın ilişki içinde olduğu sosyalist ülke komünist partilerine rüştünü ispat etmek istemiş, muhtemelen kadın örgütü olmayan partilerin de bir kadın örgütüne kavuşması uygun görülüyordu. Başlangıçta üç kişi olan TKP'nin parti kadın komitesinin bünyesinde, beş yıl sonra bu yapıya bağlı 50 partili kadın vardı. TKP Merkez Komitesi'ne bağlı bu yapının dışında, diğer illerde ve İstanbul'da (sayısız keskin bilmemekle

benzeri flamların İKD kortejinde taşınmamasına karar veren de İKD içindeki parti komitesiydi. 1977 yılında ülke içinde artan şiddet, hem ülke içinde hem de İKD'nin politikalarının bir kırılma noktası oldu. O dönemde can güvenliği nedeniyle mitinglerde güvenlik alınır. İKD ise yürüyüş ve mitinglerde kendi güvenliğini kendisi alırdı. Ben yine böyle bir miting ve yürüyüş öncesi (sadece kadınlardan oluşan bir yürüyüşü) elimde bir cetvel, duvara yapıstırılmış yürüyüş güzergahında "ateş soldan gelirse şu tarafa kaçın, sağdan gelirse yere yatın" diye konuştuğumu hatırlıyorum. Yıllar sonra Hollanda'da, 1 Mayıs yürüyüşlerinde önce kasayla buraların getiren, güle oynaya yürüyüşe katılanlara şaşkınlıkla baktığımı unutamam. Adeta bir iç savaş gibi yaşanan bir yıllarda İKD'nin şubeleri kapatılıyor, Kadınlar Sesi dergisinin sokak satışlarına saldırılar artıyor ve İKD

Fotoğrafın arkasında, "Faşist yurdun kapatılması için valilğe sığınan kadınlardan bir kısmı valilik önünde, Uzunköprü şubesi, 17 Ekim 1978" yazıyor.

üyeyi genç işçi kızlar öldürülüyordu. Bu ortam siyasallaşmayı artırıyor, artıkt etkisi artan ve güçlenen İKD'nin, TKP'nin kampanya ve politikasına daha çok destek olması bekleniyordu. İKD, "MHP, ÜGD Kapatılsın", "Ulusal Demokratik Cepheye Birleş" gibi konularda partiye yakın diğer örgütlerle ortak kampanyalar düzenliyordu. İKD üyeleri bir gün "İşsizlik ve Pahalılığa Karşı" başlarında beyaz eşarp, ellerinde boş tencerelerle eylem yapıyor, öbür gün gecekondu bölgelerinde zehir saçan dereler için, Ankara'daki hava kirliliğini protesto için imza topluyordu. Dernek genel kurullarında

nege kazanmak için çalışırken kadını evinden çıkarmak, dernek binasında eğitime, toplantıya katmak, kendine özgüven kazandırmak, erkekleri dernek binasına sokmamak, her işi kadınların yapmasına önem vermek, yaptıkları işle gururlanmak ve ele aldıkları pek çok konuyu başarıyla sonuçlandırmak... Başarılı her eylemin arkasından ise "çok güzel oldu, bir ağladık, bir ağladık" deniyordu. Öyle ki, partili bir İKD yöneticisi Lice'de deprem olduğunda, "Lice'de deprem olmuş, kadınlar ölmüş" diyordu. Topluluk önünde ilk kez konuşan kadınlar, ilk konuşma metinlerini yazan kadınlar, çevresinde sözünü kesen veya görüşünü hiç sormayan erkeklerin olmadığı ortamda düşüncelerini ve önerilerini özgürce dile getirebiliyorlardı. İKD içindeki kadınlar bu anlamda bir hareketin nesnesi olmaktan öte, kendi yaratıcılığı hareketin öznelerydiler. Onlar da yaptıkları iş nedeniyle değişiyorlar. Kadınların Sesi gazetesinde, kadın karikatürist ve ressamlar tarafından çizilen kartonlarda önceleri "grevci eşinin kocasına nasıl anlayışlı ve greve destek olması fikri işlenirken" daha sonra "ev işlerine yardım eden, çocuk bakımını paylaştan koca modelyle mutlu bir işçi ailesi" çiziliyordu.

Latife Tekin o dönemi şöyle anlatır: "Kaleme sarılmadan önce bir kadın örgütünde çalışıyordum. 'vahşi gecekondu vadisi' dediğim Gültepe Çeliktepe bölgesinde, İllerici Kadınlar Derneği'nin genç şube başkanlarından biriydim. 12 Eylül öncesinde derneğimiz kapatılmıştı ama biz mahallelerde, fabrika içlerinde çalışmaya devam ediyorduk, erkek diliyle, yoksul kadınların düşlerine girmeye çalışıyorduk işte. Politik kadınlar olarak, kendimize bir dil kurabilmiş değildik, zaten 12 Eylül'den hemen sonra da kadın hareketi farklılaştı, gruplara ayrıldı, kendimizi yeni bir tartışmanın içinde bulduk, yani kadınlar dışlandı politik hareketin içinde, erkeklerin kontrolünde, onların egemenliğinin, güç ilişkisinin, hiyerarşi tutkusunun hâkim olduğu bir politik hareketti. Yüceltilen bütün değerler, erkeklerin yücelttiği değerlerdi, ancak onlar gibi davranarak politik hareketin içinde var olabiliyordu kadınlar

Yavaş yavaş 12 Eylül'den bir süre önce kendi aramızda, kadın olarak politik hareketin içinde ve dünyada var olmak üzerine mırıldanmaya başlamıştık. Henüz güçlü bir çıkışımız yoktu, ama kendi içimizde bunu hissediyorduk. Fabrikalarda, gecekonduarda yoksul kadınlarla yüz yüze çalışıyor, onların yaşamlarını gözlemledikçe, dünyada kadın olarak var olmanın anlamı üzerine düşünmeye zorlanıyorduk, çok gençtik ama aynı hareketin içinde erkeklerle eşitlenmemizi engelleyen şeyin bilinci oluşmaya başlamıştı bizde. Taze kıptırlardı bunlar, ne yazık ki 12 Eylül, hissettiğimiz tüm bu şeylerden sonuç almamızı engelledi, bir dil kuramadan dağıldık..."⁶

Benzer bir yaklaşımı, İKD ve o dönemin diğer sol kadın derneklerini incelediği makalesinde Birsan Talay Keşoğlu ise şöyle dile getiriyordu:

"Derneğin sadece kadınlardan oluşan yapısıyla ve her işi kadınların üstlenmesiyle, 'erkek eli değmemiş' daha özerk bir yapının varlığından rahatlıkla söz edilebilir. Kadınlar için daha özerk alanların yaratılmasına katkıda bulundukları söylenebilir. Kadınlar güçlerini fark ettikçe merkezden bağımsız davranmaya başlamıştır."⁶

Bu durum bence, İKD içinde çalışan kadınları, diğer sol örgütlerde çalışan kadınlardan daha farklı kıldı. Kadınlar kendi güçlerinin farkına vardı. O dönem sol içinde yer alan pek çok kadından farklı olarak, her işi kadınların yaptığı, kadınların yönetimde olduğu kadın derneklerinde görece bağımsızlığı yakalamışlardı.

İKD'Yİ KİM KAPATTI?

İKD yönetimi, kimi zaman TKP tarafından "belediye komünizmi" yapmakla eleştiriliyor, pek çok CHP kökenli üyesi olan dernek, CHP yönetimi tarafından da sempatiyle karşılanmıyordu. Raşan Ecemiş'in, CHP'li kadınları İKD'den istifla etmeye çağırması kabul görmemişti. Yasal kurallara belki de en çok dikkat eden dernek olmaması rağmen, 1979 yılında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılması ilgi çekicidir, çünkü İKD

Uluslararası Çocuk Yılı etkinliği, Haruniye İKD Şubesi, 1979.

Bursa Şubesi koro çalışması. Temmuz 1979.

kadınlara ilgili talepler kadar, birçok siyasal kararlar da alınıyordu.

Bu süreç siyah beyaz bir süreç değildi. Bir yandan politik kampanyalara katılırken, diğer yandan Uluslararası Çocuk Yılı'nın sekreteryası çalışmalarını Soroptimistler gibi kadın dernekleriyle ortaklaşa yürütüyor, "Süt" kampanyaları düzenliyor ve bazı belediyelerin süt dağıtmasını sağlıyordu. Fabrikadan, gecekondu mahallesine kadar kadınların içinde yer alan, onları der-

1980 öncesi kapatılan ilk dernekti. Bu kez, *Kadınların Sesi* dergisi etrafında örgütlenerek çalışmalarına fiilen devam edildi. 1979 yazında "Büyük Kadın Yürüyüşü: IKD Kapatılmaz" adı altında, İstanbul ve İzmir'den 500 kadın otobüslerle, yol üstünde her şehirde yürüyüş ve miting yaparak Ankara'ya gittiler. Ancak bir sonuç elde edemediler, ama toplanmaya ve çalışmaya devam ettiler. Ama artık yasal olarak var olmasa da IKD, esas darbeyi 12 Eylül'den sonra TKP'nin kararıyla yedi.

TKP yönetimi, IKD içindeki merkezi kadın komitesine bağlı tüm partili kadroları legal çalışmada tanınmış kadrolar oldukları gerekçesiyle başka kadımlara bağlayıp ve bir avuç kalan kadın komitesi üyelerini de bir anlamda enterne ederek süreç içinde yurtdışına çıkartıyordu.

Bence IKD'li partili kadrolar ve parti yönetimi arasındaki ilk ciddi kopukluk o zaman başladı. Zaman zaman IKD şubelerinden yöneticiler, IKD merkez yönetimine gelerek Ezop diliyle kendi illerindeki parti yöneticilerini şikâyet ederler, biz de parti merkezine, o illerdeki partili yöneticileri şikâyet ederdik. Ama bu sefer çalışmaları lağvetme kararı alan parti merkezliydi. Darbe yılları, genelde tüm parti kadroları için geriye çekilme yılları olsa da kadınlar, evin maiyetini temin eden, erkek yoldaşların legalitesini sağlayan, en büyük politik faaliyeti kuryelik olan partililer haline geldi. İşin en ilginç de, illegal yapıdaki kimi kadın partililerin de bu zor dönemde korunmak amacıyla görevden alınmaları idi. Ne yazık ki bu önlemler, partili kadınların veya partili olmayan ama IKD yöneticisi kadınların tutuklanmalarına, ağır işkence görmelerine engel olmadı. Ama parti içinde ve

dışında IKD hareketi içinde yer alan kadınların konumlarını düşüncelerine neden oldu.

IKD'LİLER DEĞİŞİYOR

Yurtdışında bulunan, bulundukları ülkelerdeki feminist kadın örgütlerinde çalışan, onlardan etkilenen IKD'li yöneticiler değişirken, ülke içindeki IKD'nin pratik çalışmalarda pişmiş, kitlesel örgütlenme yapacak deneyime sahip en önemli kadın kadroları da 1980 sonrası kadın hareketine katılmıştır. Bu kuşkusuz sancılı bir süreç olmuştur, Marksist sol hareketten gelen bu kadınlar kendikendileriyle, içinde bulundukları siyasi hareketle hesaplaşarak, sorgulayarak, eleştirerek feminist hareket içinde yer almışlardır. Kimse kendini bir gecede feminist ilan etmedi. Süreç içinde pek çok IKD üyesi, feminist kuruluş ve etkinliklerde yer aldı. Bugün pek çok önemli feminist örgütte eski IKD üyeleri çalışmaya devam ediyorlar.

Bu arada yakında kaybettiğimiz eski bir IKD yöneticisi olan sevgili Saadet Arıkan Özkalın, "Mor İğne", "Boşanma" eylemleri gibi etkinliklerde yaratıcı ve etkin rolünü anmadan geçemeyeceğim.

IKD'liler darbe sonrası sancılı bir süreçten geçerek *Ve Hep Birlikte Koştuk...* kitabında samimi bir özeleştiri yaptılar. "Geçmişimizle ilgili en acımasız eleştirileri kendimize yöneltmeyi başardığımızı sanıyoruz. Her hata için bir günah keçisi aramadık... Tüm yanlışları ve doğruları IKD bizim geçmişiğimiz"⁷

IKD yalnız IKD'lilerin değil, tüm yanlışları ve doğruları Türkiye kadın hareketi geçmişiinin de bir parçası.

Türkiye kadın hareketi bugün artık çok çeşitli *ad hoc* yapılanmalardan, kurumsallaşmış yapılarla, devrimci veya reformcu politikalar üreten, kendini feminist olarak tanımlayan veya tanımlamayan, akademik araştırma merkezlerinden kadın sığınaklarına uzanan, Kürt, Türk, dindar, Kemalist- laik vs. oluşumları kapsayan çok daha geniş ve zengin bir alana yayılmış durumda.

21. yüzyılda Türkiye kadın hareketi de "Feministler, artık tek bir jenerik kadının olmadığı ve her kadının belli sınıfl, ırk, yaş, medeni konum vb. farklı özelliklere sahip olduğu gerçeğini göz önüne alıyorlar. Sonuç olarak, hem teorik yaklaşımlarımız, hem politik ilgililerimiz kadınları genel olarak ele almak biçiminden, cinsiyetin diğer egemenlik (baskı) sistemleriyle bağlantılı biçimlerini de araştıran yönlerde doğru yönelmektedir."⁸

Belki de bugün Türkiye kadın hareketi ve çok şey borçlu olduğu öncü feministler, kadın hareketi tarihine daha tarafsız ve önyargısız bakarak, Filiz Koçali'nin Bianet'te verdiği söyleşi- de olduğu gibi değerlendirirler İlerici Kadınlar Derneğini. "IKD'nin bütün eksiklerine hatta hatalarına rağmen, o dönemin benzer kadın örgütlerinden en önemli farkı, örgütlülüğü, gündelik somut işleri daha fazla önemsemesi, kadınlarla ilgili talepler üretmeye çalışması ve partiye bağımlılığına rağmen kendi başına iş örgütlemesiydi. Bugünden bakarak IKD'yı daha yakından tanımak gerekiyor."⁹

Türkiye'nin önde gelen sivil arşiv kurumlarından Tarih Vakfı, IKD belgelerinin tıpkıbasımıyla feminist tarihçilere yeni bir alan açmaktadır. Bunun için kendilerine bir kez daha teşekkür ederiz.

DİPNOTLAR

1. *Ve Hep Birlikte Koştuk... İlerici Kadınlar Derneği (1975-1980)*, Haz: Saadet Arıkan, Selma Atabek, Semra Çarkoğlu, Gönül Dinçer, Yıldız İncan, Zülal Kadir, Narcan Özkan, Yüksel Selek, Seyda Tulu, Tezer Toksarı, Semra Ulusoy, Nurhan Ercan, Açık Yayınları, İstanbul 1996, s. 47.
2. Yeşim Ergün, "Kadın Hareketi Tarihine Kısa Bir Bakış", *Kadınların Kurtuluşu Dergisi*, Mart 2012.
3. Aktaran Birtan Göktay, "60'lardan 90'lara Kadın Derneklerine Bakış" 20. yüzyılın

Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Ankara: TODAİE Yayınları, 1998, s. 468.

4. *Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eğitim Halk Eğitim Kurumları*, Yay. haz: Necla Arat, İstanbul: Çarşıda Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 4, 1991, s. 127.
5. *Birşin* gazetesinde Latife Tekin ile yapılan söyleşi, 8 Mart 2009.
6. Birsen Talay Keleşoğlu, *Kadınların Sesini Duymak İçin "Kıyıl" Tuzuna Basınca*, s. 244-249, Kadın Belleği Oluşturmada Kaynak Sorunu, 7-

19 Nisan 2009 Kadın Eserleri Kütüphanesi Sempozyumunda sunulan tebliğ.

7. *Ve Hep Birlikte Koştuk...* Aye, s.10.
8. Feminist Frameworks, 3rd edition, *Alternative Theoretical Accounts of the Relations Between Women and Men*, Alison M. Jaggar, Paula S. Rothenberg McGraw-Hill, Inc, 1993, USA.
9. Filiz Koçali, Bugünün Gözyle İlerici Kadınlar Derneği, BIANET, 9 Nisan 2003, <http://bianet.org/bianet/kadin/0520-bugunun-gozuyle-ilerici-kadınlar-derneği>

Dosya:

Kamusal Tarih

EDİTÖR: VANGELİS KECHRIOTİS

Kuruluşma döneminden itibaren 19. yüzyılın ikinci yarısında akademik tarih hiçbir zaman siyasetten ve toplumsal şartlanmalardan bağımsız bir alan olmadı. Özellikle Avrupa'da ulus devletin oluşumunda çok önemli rol oynadı. Benedict Anderson ve Eric Hobsbawm gibi isimlerin de gösterdiği gibi müzelerin oluşturulması, milli bayramların resmîleştirilmesi, yeni açılan meydanlarda anıtların ve heykellerin dikilmesi... Hepsi siyasi iktidarın ve bunun arkasında duran toplumsal güçlerin kimlik arayışının sonucu ve belli bir ideolojinin yaygınlaştırılmasının aracı olmuştur. Bununla beraber tarihçilerin üniversitelerin kürsülerinden öğrencilerine hitap ederken, arşiv odalarında belgeleri incelerken, farklı metodolojileri (bazen toplumun genel yapılarını, bazen öznelere özelliklerini öne çıkararak) geliştirmeye çalışırken kuvvetli siyasi rüzgârlardan bağımsız hareket etmelerinin ne kadar zor olduğunu daha II. Dünya Savaşı öncesinde Walter Benjamin ve Marc Bloch göstermişti. Savaştan sonra sömürge rejimleri çökerken, yeni oluşmakta olan rejimlerde tarih tekrardan merkezi bir rol oynamaya başladı. Fakat artık tarihçilerin büyük bir kısmı post-yapısalcı felsefeciler ve özellikle Michel Foucault'nun etkisi altında, kendi çalışmalarının toplumdan bağımsız olamayacağını, aksine herhangi bir nesnellik iddiasının metodolojik bir tuzak oluşturduğunu fark ettiler. Bütün dünyada radikal eleştirel akımların etkili olduğu bu dönemde sözlü tarih, kadınlar tarihi, işçiler tarihi,

kölelik tarihi gibi yeni alanlarda sıradan insanların, daha önce sesleri duyulmamış toplumsal grupların tarihi, başka bir deyişle "aşağıdan tarih" şeklinde adlandırılmış genel bir bakış açısı rağbet gördü. Kapitalist Batı'da ve komünist Doğu'da iktidarın ya da toplumsal gücün tarihi kullanmasına yönelik eleştirel söylemler toplumun farklı kesimlerinin siyasete katılımıyla eşzamanlı olarak gerçekleşiyordu. Bu süreç 1980'li yıllara kadar devam etti. Çok kritik olan bu dönemde, ilk olarak Britanya'da, akabinde ABD'de ekonomik ve siyasi krizlerin sonucunda ilk defa bütün bu eleştirel ve katılımcı söylemlere karşı kuvvetli muhafazakar bir cephe oluştu ve bu cephe toplumun geniş kesimleri üstünde mutlak bir hegemonya kurmayı becerdi. Bu cephenin özelliklerinden biri tarihi tekrardan bir araç olarak kullanarak, Neil Ferguson gibi popüler tarihçiler vasıtasıyla, Britanya'nın aslında dünyanın şimdiye dek görmediği kadar cömert ve iyi niyetli bir imparatorluk olduğunu ve bütün yaşanan krizlerin onun çöküşünden kaynaklandığını iddia etmesiydi. Ayrıca bu bakış, emperyal rolü yeni bir gücün, Amerikan imparatorluğunun üstlenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu söylemler iki sebepten dolayı derhal ivme kazandı: Birincisi, 60'lı ve 70'li yılların Beatles ve Paton Place fenomenlerini yaratan medya devriminden sonra kendi geleneklerinden kopuk, şehirleşme sürecinde topluluk hissiyatını kaybetmiş, yeni bir vizyona açılan ihtiyacı olan bir popüler kültür oluşmuştu.

İkincisi, aynı yıllarda yukarıda izah ettiğim yeni kimliklerin ortaya çıkması ve kamusal alanın genişlemesiyle beraber artık bilgi ve bilim üniversiteler ve araştırma merkezlerinde değil; dernekler, sendikalar, partilerde üretilmeye başlamıştı. Akademik tarih bu iki sebepten dolayı, 1990'lı yıllarda artık ciddi tehdit altındaydı. Profesyonel tarihçiler objektif olmanın mümkün olmadığını bilmekle kalmıyor, artık toplumun her kesiminde daha önce kendi alanı zannettikleri tarih bilgisi üretiminin meşrulaştığını görüyor, ellerinde var olan tekel kaybettiklerini anlıyorlardı. Bu dönemde toplum giderek tarih ya da kültür bazı savaşımlar yaşamaya başlıyordu. Ekonomik ve toplumsal sıkıntılarını değil, birdenbire şu ya da bu durumun nasıl geliştiğini, tarihin derinliklerindeki bir yenilginin sorumlusunun kim olduğunu, veya yüzlerce yıl önce yaşanmış bir olayın kavgası verilmeye başlanıyordu. Böylece tarihçiler için yeni, Kamusal (*Public History*) adı verilen bir alan ortaya çıkmış oldu. Bu kavram çeşitli amaçlarla ve farklı mekânlarda açıklanmaya başlanarak meşrulaştırıldı ve sonuç olarak bir meta (*commodity*) olarak sergilenen ve tüketilen bilgi için kullanılır oldu. Okul kitapları, müzeler, şehir planlaması, sinema, TV programları, popüler tarih dergileri, bilimsel araştırmanın siyasi otorite tarafından kullanılması ve yönlendirilmesi, kısaca tarih bilgisini üretme ve yaygınlaştırmanın tüm mekanizmaları kamusal alanda tarihin fonksiyonunu belirlemeye başladı.

Osmanlı arması
anıtı, Bilecik.

Fotoğraf
Rauf Kösemen.

Son on yıldır, Türkiye'de de alışık olduğumuz "akademik" ya da "popüler" tarih alanlarının dışında "kamusal tarih" ya da "kamusal tarih" kavramı rağbet görmeye başladı. İstanbul'da düzenlenen Tarih Vakfı Perşembe Konuşmaları koordinatörleri Canay Şahin ve ben, geçen güz döneminde bu tür konuları ele almaya karar verdik. Elinizde olan dosya, bu konuşmaların yazılı versiyonlarından oluşuyor. Yazı veren meslektaşlarımızdan ikisi Bizans tarihçisi, ikisi Osmanlı tarihçisi, biri ise müze uzmanı. Farklı konularda yapılan tespitler gösteriyor ki, Türkiye'de tarihin popülerleştirilmesi ve metalaştırılması global bir fenomenin parçası gibi görünse de iki önemli özelliği var: Birincisi, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana hâkim olan modernist ideoloji ne kadar kendi tarih anlayışını inşa etmeye çalıştıysa ve Osmanlı'dan ulus devlete geçiş sürecindeki travmatik olaylar üzerine bir örtü örttüysen de yeniliğe uğradı. Son yıllardaki kamusal tarih patlaması bu yeniliğin sonucu olarak düşünülebilir. Ama bu durum

yeni bir "hegemonya"ya veya "resmî" ideolojiye imkân tanıdı diyebiliriz. Bu "hegemonya"nın bazı unsurlarının yeni olmadığını, bazılarının Osmanlı dönemine dayandığını göstermek önemlidir.

Dosyadaki yazılarında "Türkiye'de Arkeoloji ve Siyaset" ile Edhem Eldem, "Topçular Kışlası ve Bir Kitlese Tüketim Aracı Olarak Tarih" ile Ahmet Ersoy, "Türkiye'de Popüler Kültürde Bizans Metaforu" ile Buket Bayrı, "Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin Düşündürdükleri" ile Deniz Ünsal ve "Günümüz Lise Tarih Kitaplarında Bizans Kültürünün Temsili" ile Koray Durak son dönemdeki gelişmeleri daha geniş tarihsel bir perspektife oturtmaya çalışıyorlar. Bütün yazılarda belirleyici bir faktör olarak siyaset karşımıza çıkıyor. Panorama 1453, Topçular Kışlası, Fetih 1453 filmi, yabancı arkeolojik ekiplerin tasfiyesi, okul kitaplarının ısrarla Türk olmayan dönemleri görmezden gelmesi çok kritik bir konjonktüre işaret ediyor. Tarihin popülerleştirilmesi ve medya üzerinden tüketilmesi, Osmanlı ihtişamının tekrardan keşfedilmesi

farklı ihtiyaçlardan kaynaklanıyor olsa da 2002'den bu yana AKP'nin iktidara gelmesi ile belli bir yöne doğru kanalize edilmiştir. Bu ideolojik ve politik akım için "Yeni Osmanlıcılık" tabiri kullanıyor olsa da aslında bu akım Osmanlı tarihini bir ilham kaynağı olarak değil, evcilleştirilmiş bir yabancı bir mahlûk gibi yanında taşıyor, kendi fantezilerini kurmak için Osmanlı eserlerini hile gölgelemeye hazır olan bir iktidar zihniyetini dışa vuruyor. Bu yazılarda ve "kamusal tarih" alanına yapılan bütün incelemelerde önemli olan, kullanılan tarih referanslarının yanlış ya da doğru olduğunu tespit etmek değil; kimin, ne zaman, nerede ve niye bunları kullandığını tartışmak ve anlamaktır. Akademik tarihe dışına çıkamayan ya da çıkmaya korkan tarihçiler bu devasa bilgi üretimi ve sirkülasyonunu bazen küçümsüyor ve görmezden geliyor olabilirler. Fakat artık bu sahayı tamamen iktidara, herhangi bir siyasal otoriteye bırakma lüksümüzün olmadığını düşünerek, bu tür çalışmaların henüz başında olduğumuzu unutmamalıyız.

TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİ VE SİYASET

EDHEM ELDEM

Türk arkeolojisinin önemli isimlerinden Mehmet Özdoğan, ısrarla arkeoloji disiplininin siyaset, ideoloji ve turizmin artan baskısına maruz kaldığına dikkat çekmiştir. Bu anlamda hükümetin son zamanlardaki hareketleri bu artan baskının bir tezahürü olarak ortaya çıkıyor: Ülkede artan milliyetçi hislerin karşısında yabancı düşmanlığının popülist kozunu oynayarak kazı ekiplerini daha 'verimli', yani ekonomik açıdan daha kârlı olmaya zorlamak.

ÇEVİRİ: CANSU KILINÇARSLAN

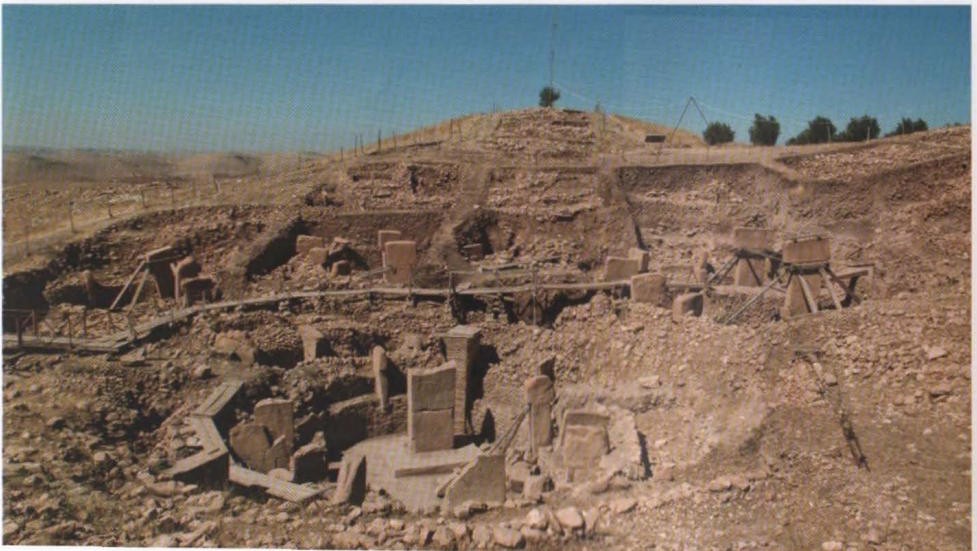
Alman Arkeoloji Enstitüsü, yeni ortaya çıkarılan bir heykelin onların koruması altındayken çalışmasına misilleme olarak neredeyse Göbeklitepe'deki neolitik alanı kaybediyordu.

Son günlerde arkeoloji, Türkiye'de çok tartışılan bir konu haline geldi. Geçen yıl, üç önemli alanda yabancılar tarafından yürütülen kazıların izinleri iptal edildi ve Türk ekiplere devredildi: Ksantos ve Letoon Fransızların, Aizanoi ise Almanların elinden alındı. Milliyetçi duygular ve yabancı düşmanlığından beslendiği muhtemel korumacı bir politikanın olabilece-

ğini, bu yılın (2012) başlarında Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın New York'ta Metropolitan Museum, Londra'da ise British Museum ile Victoria and Albert Museum'un talep ettikleri bir dizi eserin ödünç verilmesinin engellendiğini açıklaması teyit ediyor. Hükümet bu konularda kısa beyanlarla yetindi. İptal edilen izinlerle ilgili olarak Kültür ve Turizm Bakanı, yabancı ekipleri kazı çalışmalarını senede sadece 15 günlük bir

rutine döndürmüş olmakla ve yeterli sayıda yayın yapmamakla suçlar gibi oldu. Batı müzelerini hedef alan ambargoyla ilgili olarak ise, bahsedilen kurumların koleksiyonlarında yer alan ama Türkiye'den yasal olmayan yollarla çıkmış olan tüm eserleri iade ettikleri anda ödünç verme sürecinin tekrar başlayacağını söyledi.

Daha önceki bazı vakalarda hükümetin bu alanı zaten yokladığını düşün-

dürüyor. 2010 yılında bakanlık, 1917 yılında restorasyon için Berlin'e gönderilmiş olan Hitit başkenti Hattuşas'tan bir sfenksin iade edilmediği takdirde Almanlar tarafından yürütülen bütün kazılarını durdurulacağını açıkladı. Neticede sfenks iade edildi ve kriz atlattıldı. 2011 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü, yeni ortaya çıkarılan bir heykelin onların koruması altında dayın çalınmasına misilleme olarak neredeyse Göbeklitepe'deki neolitik alanı kaybediyordu.

Gerçi bahsi geçen objelerin birçoğunun yurtdışındaki müzelere gönderilmesini sağlamış olan hukuki dayanaklar, iade taleplerine karşı koyacak kadar sağlamdır. Yabancılarla kazı yapmaları ve buluntuları sahiplenmeleri için verilen izinler genellikle diplomatik ve siyasi hesapları bulunan, Avrupalılara hoş görünmek isteyen, maddi çıkar bekleyen, ya'da konuya tamamen kayıtsız kalan Osmanlı devlet görevlileri tarafından veriliyordu. Osmanlıların

arkeolojisinin önemli isimlerinden Mehmet Özdoğan, ısrarla arkeoloji disiplininin siyaset, ideoloji ve turizmin artan baskısına maruz kaldığına dikkat çekmiştir. Bu anlamda hükümetin son zamanlardaki hareketleri bu artan baskının bir tezahürü olarak ortaya çıkıyor: Ülkede artan milliyetçi hislerin karşısında yabancı düşmanlığının populist kozunu oynayarak kazı ekiplerini daha 'verimli', yani ekonomik açıdan daha kârlı olmaya zorlamak.

Son on yılda müzelere ve arkeolojik alanlara gelen toplam ücretli ziyaretçi sayısı 7 milyondan neredeyse 20 milyona yükselmiş, devletin elde ettiği gelir de 12 milyon Euro'dan 100 milyon Euro'ya fırlamış durumda. Bu vaziyet, müzeler ve kazı alanlarını turistik beklentilere daha uygun hale getirmek için yapılan baskıyı açıklıyor. Kültürün ve turizmin tek bir bakanlığın çatısı altında yürütüldüğü bir ülkede, bu iki alanın karışması ve karıştırılması kaçınılmazdır.

En hafif ifadeyle meselenin karmaşık olduğunu söylemek gerekir. Türkiye'nin yabancı kazılarla ve müzelerle çok sayıda çözülmemiş sorunu olduğu aşikârdır. Ülkenin arkeolojik zenginliği, onu Batı müzelerinin ve koleksiyonlarının iştahı yüzünden giderek artan yasadışı eski eser ticaretinin ve kaçak kazıların doğal hedefi haline getiriyor. Bunun neticesinde Türkiye'nin gerçekten de çok sayıda ki obje üzerinde meşru hak iddiaları bulunuyor. Üstelik sorunun tarihsel boyutu da görmezden gelinemez: 1780'lerden 1880'lere kadar batılı diplomatlar, seyyahlar, maceraperestler ve (kendilerince) 'arkeologlar', bugün Avrupa'daki müzeleri ve özel koleksiyonları süsleyen en önemli arkeolojik kalıntılardan bazılarının Osmanlı topraklarından alınıp götürülmesinden sorumlu olmuşlardır. Bunların listesi Atina'daki Partenon frizlerinden *Venus de Milo*'ya, Nereidler anıtından Semadirek Kanatlı Zaferi'ne, ya da Halikarnas Mozolesi'nden Bergama Zeus Sunağı'na kadar uzanır. Batılı arkeologların define avcısı olarak gösterilmesi, medya, eğitim sistemi ya da siyasetçiler tarafından her kullanıldığında Türk kamuoyunda yankı ve destek bulan çok yerleşik bir klişedir.

arkeolojik bir tepki geliştirmesi zaman aldı: Deponun hallicisi bir müze 1846 yılında oluşturuldu, ilk nizamname 1869 yılında kaleme alındı ve buluntuları ilgilili ilk mücadele 1870'lerde Kıbrıs'ta Amerikan konsolosu Cesnola ile Troia'da meşhur Schliemann'a karşı verildi. Osmanlı arkeolojisinin tam anlamıyla gelişimi için gerekli altyapı edinmesi, başta buluntuların ülke dışına çıkarılmasını kesin bir şekilde yasaklayan 1884 nizamnamesi olmak üzere ancak 1880'lerde başlamıştır. Bu metnin küçük değişikliklerle Cumhuriyet döneminde de elli yıl boyunca geçerli kalmış olması, ne denli güçlü korumacı bir karaktere sahip olduğunun bariz bir işaretiydi.

Başka bir deyişle, Türkiye uzun bir yağmalanma geçmişine ve iyice yerleşmiş bir kültürel korumacılık geleneğine sahiptir. Türk siyasetinin ve kamuoyunun temelinde yatan milliyetçi eğilimler düşünüldüğünde bu bileşim rahatlıkla parlayıcı ve patlayıcı bir hal alabilmektedir. Bu da, hükümetin son zamanlardaki hareketleri karşısında akademik ve entelektüel çevreler dışında pek bir muhalefetin olmamasını açıklıyor. Konuyu yüksek sesle dile getirenlerden biri ve Türk

Sorunun önemli bir vechesi, arkeologların meşru kaygılarının 2002'den beri hükümette bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi muhalifleri tarafından sıkı sıkıya sahiplenilmesidir. Başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere Türk siyasetinin 'eski tüfekleri'nin 2002'den beri artan kızgınlıkları, AKP'yi yolsuzluktan laik düzeni İslami bir rejime dönüştürme isteğine kadar varan geniş bir kö-tülükler yelpazeyle sistematik bir biçimde suçlamalarına dönüştü. Bu açıdan ele alındığında yakın zamanlarda yaşanmış olan arkeolojik 'kriz' bu modele güzelce uydurulabiliyor: Oportünizm ve İslami olmayan mirasa karşı ilgisizlik, hükümetin hareketlerinin arkasındaki temel dürtü olarak gösterilebiliyor. Oysa sürece daha yakından baktığımızda meselenin bu kadar basit olmadığı ve sorunun belki de çok daha yapısal nitelikte olduğunu düşündürüyor.

Bazı sayısal veriler daha geniş bir perspektif kazandırabilir. 2002'den beri yabancı kazıların sayısı 2011'deki üç kayba rağmen 38'den 43'e çıkarak gayet hafif bir artış göstermiştir. Almanlar hâlâ ilk sıradalar: 10 kazıda çalışıyorlar, onları da İtalyanlar (9),

Amerikalılar (7) ve İngilizler (5) yakından takip ediyor. Çok daha dikkat çeken önemli bir değişim ise, aynı dönemde toplam kazı alanı sayısının 95'ten 166'ya, yani yaklaşık iki katına çıkmış olmasıdır. Başka bir deyişle, hükümetin arkeolojik faaliyetlerde neredeyse tamamı yerli ekiplerin lehine gibi görünen en azından sayısal bir patlamayı tetiklediği söylenebilir. Bu olanlar yabancı ekipleri dışlama-

bu açıdan sicili giderek kötüleşiyor; Zeugma, Alianoi ya da Hasankeyf gibi bazı yerler, çoğu barajdan oluşan kalkınma projelerine tamamen ya da kısmen feda edildi. Büyük kentlerin, özellikle İstanbul'un, kentsel gelişimi korunmayan ya da tanımlanmayan kalıntıların muntazam bir şekilde kaybedilmesine yol açıyor. Haliç üzerindeki yeni köprü projesiyle şehrin alametifarikası olan silüetine çok ciddi bir zarar geleceğine kesin gözüyle bakılıyor. Belki de bazıları bu son örnekle AKP'nin tarihi dokuya saygısızlığı Osmanlı mirasını kayırmadığını görerek teselli bulacaklardır...

Turizmin etkisi ise daha karmaşık ve daha da tehlikeli nitelikte. Son on yılda Türkiye'de bulunan müzeler ve arkeolojik alanlara gelen toplam ücretli ziyaretçi sayısı 7 milyondan neredeyse 20 milyona yükselmiş, bu sırada devletin bundan elde ettiği gelir de 12 milyon Euro'dan 100 milyon Euro'ya fırlamış durumdadır. Bu vaziyet, müzeler ve kazı alanlarını turistik beklentilere daha uygun hale getirmek için yapılan baskıyı büyük ölçüde açıklıyor. Kültürün ve turizmin tek bir bakanlığın çatısı altında yürütüldüğü bir ülkede, bu iki alanın karışması ve karıştırılması kaçınılmazdır. İstatistiklere daha yakından bakıldığında çok daha kötü bir illet ortaya çıkıyor: Sadece altı müze ve arkeolojik alan bu ziyaretçilerin yarısından fazlasını çekmekte, aynı zamanda da gelirin üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. Bunların üçü arkeolojik alanlardır: Efes, Hierapolis/Pamukkale ve Göreme. Diğer üçü ise her ne kadar müze adını taşısa da, aslında bu tanıma pek uymamaktadır: Topkapı aslında aynı zamanda kutsal emanetlere ev sahipliği yapan bir saraydır; Ayasofya hem Müslüman hem de Hristiyan geçmişli kimliğiyle yüzleşmek için 1935 yılında müzeleştirilen bir ibadethanedir; Konya'daki Mevlana Müzesi ise, Cumhuriyet döneminde müzeye dönüştürülen bir türbe ve külliye'dir. Bu üç "müze" de yerli ziyaretçilerin İslami ve/veya Osmanlı/Türk geçmişiyle övünme arzusunu karşılarken aynı zamanda Batılı turist'in Şark egotizminden, Hristiyan ihtişamından ve İslam tasavvufundan beslenen bek-

lentisine de cevap veriyor. "Gerçek" müzeler ise çok daha geride kalıyor: Londra, Paris ya da Berlin'deki müzelerle yarışabilecek koleksiyonlarıyla bu müzelerin en zengini olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri, yılda sadece 200.000 biletli ziyaretçiye, yani toplam ziyaretçi sayısı toplam gelirin ancak yüzde biri kadarını çekebiliyor. Her ikisi de Arkeoloji Müzeleri'ne 200 metre mesafede bulunan Topkapı ve Ayasofya müzelerinin her birinin on iki katı ziyaretçiye bilet satmayı başardığı ve yirmi katından fazla gelir elde ettiği düşünüldüğünde bu orantısızlık daha da çarpıcı bir hal alabiliyor. Bu rakamlar aslında belirgin bir örüntüye işaret ediyor gibidir: Ayasofya'yı ziyaret eden her turist Topkapı'ya da ziyaret ediyor (ve tersi); ancak bu iki mekânı ziyaret eden turistlerin sadece onda biri Arkeoloji Müzeleri'ne giriş yapıyor.

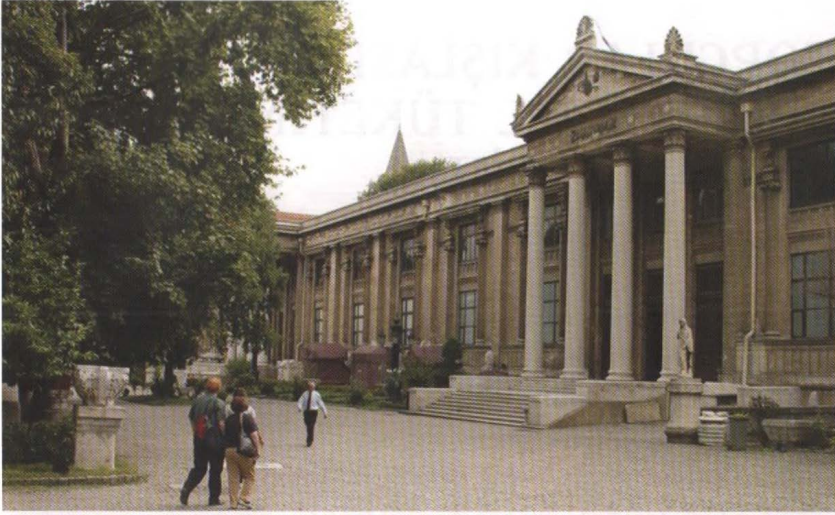
Bütün bunlar, kültür ve turizm arasındaki farkın tam ifadesi ve bir disiplin olarak arkeolojii tehdit eden tehlike-lerin en bariz işaretidir. Ziyaretçi sayısı, sansasyonel bulguların ortaya çıkarılması ya da basında çok ve sıkça yer almak gibi somut kriterlere dayanarak değerlendirme yapmaya meyilli bakanlık bürokratlarının gözünde bilimsel araştırmanın temelinde yer alan ve genellikle görünmez olan ihtiyaçları pek kaale almazlar. Başlıca oyuncuları arasındaki güç dağılımı çok dengesiz: Kazı izinleri üzerindeki bakanlık kontrolü, arkeologları ve bağlı oldukları kurumları bürokrat ve siyasetçilerin insafına bırakıyor. Bu dengesizlik, Batı'daki sistemlerde çok etkin rol oynayan araştırma merkezleri, akademiler ve özellikle de müzeler gibi başka aktörlerin yokluğuyla daha da artmaktadır. Hatta Türkiye'deki müzeler, kazı ekiplerinden bile daha az önceliklere sahiptir. Bakanlık tarafından kendilerine ayrılan kaynak ve insan gücü bakımından da tamamen bakanlığa ve bakanlığın belirlediği önceliklere bağlıdır. Kısacası mevcut sistem, siyasi ve bürokratik aygıtın gücünü dengeleyebilecek arkeolojik bir camianın oluşmasına izin vermemektedir. Bir siyasetçinin arkeolojik gibi düşünüyü davranmasını beklemek tabii ki saflık olur; gerçek çözüm, sis-

Şubat 2011'de Başbakan Erdoğan Marmaray projesinin "çanak çömlek çıktı diye" artık geciktirilemeyeceği yönünde beyanat verdi.

ya yönelik bilinçli bir çaba olarak mı yorumlanmalıdır? Bunu söylemek için vakit henüz erken olabildiğinden, aceleci yargılardan kaçınılmalıdır. Ne de olsa siyasi söylem, kitlelerin beklentilerini karşılarken siyasi gerçekliğin önüne ve ötesine geçme eğilimine sahiptir. Bunun iyi bir örneği, Şubat 2011'de Başbakan Erdoğan'ın nasıl Marmaray projesinin "çanak çömlek çıktı diye" artık geciktirilemeyeceği yönündeki beyanıdır. Bu onun kişisel görüşü olabilir; ama aynı zamanda Boğaz üzerindeki köprülerde kilitlenmiş trafiğe bir alternatif çözüm beklentisiyle bahsi geçen "çanak çömleği" (ve hatta çok daha fazlasını) hiç tereddütsüz feda edebilecek milyonlarca İstanbullunun kızgınlığını paylaştığını göstermenin de bir yoluydu. Bütün bunlara rağmen gerçek olan şudur ki, 34 batıkla bir Bizans limanının gün ışığına çıkarıldığı ve MÖ B500'e tarihlenen bir neolitik yerleşimin izlerinin bulunduğu muazzam bir arkeolojik kazıyla birlikte projenin tamamlanması beş yıl kadar geciktirilmiş, bunun maliyeti de 500 milyon doların üzerinde bir rakama ulaşmış oldu.

Ekonomik çıkarlar ile arkeoloji arasındaki gerilim yeni değil. Türkiye'nin

Londra, Paris ya da Berlin'deki müzelerle yarışabilecek koleksiyonlarıyla bu müzelerin en zengini olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri, yılda sadece 200.000 biletli ziyaretçiyi, yani toplam ziyaretçi sayısıyla toplam gelirin ancak yüzde biri kadarını çekebiliyor.

temin iki taraf arasında müzakereye olanak sağlayacak şekilde gelişmesinde yatıyor.

Aslında tabii ki bunların hiçbirini yeni değil; olanlardan sadece AKP'yi sorumlu görmek Türk arkeoloji tarihine has sürekliliği göz ardı etmek anlamına gelir. Devlet tarafından belirlenen bir gündemin parçası olarak arkeoloji, başından beri siyasi bir boyut taşımıştır. İlk dönemde modernlik ve medeniyetin gereği olarak yapılacaklar listesinin bir maddesi olarak; ardından da milli kimliğin oluşmasına katkı sağlayabilecek bir unsur olarak. Arkeolojik araştırmalar konusunda Kemalist dönemde olağanüstü ilerlemeler kaydedildiğini söyleyenler, Batılı bir kültür ve eğitim modeline öykünmenin ötesinde bu gelişimin arkasında yatan önemli bir dürtünün Türk ulusuna İslami olmayan alternatif kökler icat etmek amacıyla Sümerlerden Hititlere ya da İyonyalılara kadar çeşitli medeniyetleri sahiplenmek konusunda bilinçli bir çaba olduğunu unutmuyor olabilirler. Bugün olduğu gibi geçmişte de Türkiye'de arkeoloji her zaman sıkı siyasi ve bürokratik kontrol ve kısıtlamalara maruz kalmıştır.

Ne var ki değişen bir şey de var, o da on yıllarca arkeolojinin arkasındaki itici güç olan Kemalistim ideolojik gücünün giderek zayıflamasıdır.

Huyul huyundan vazgeçmez: Anadolu medeniyetlerini ulusun inşasının bir parçası haline getirmek amacıyla ideoloji ve eğitim alanlarında on yıllarca süren çabalardan sonra Türk kamuoyu, kendini ve mirasını tanımlamak amacıyla Türk milliyetçiliği ile İslami kimliğin karışımının verdiği rahatlığa tekrar yöneldi. Günümüzde en geniş anlamda Türk olmayan tarih lise müfredatından büyük ölçüde kaybolmuş, ilk ve orta öğretimde ise ikincil bir konuma itilmiştir. Zorla Arkeoloji Müzelerini ziyaret eden çocuklar (ki bu ücretsiz ziyaretler müzenin ziyaretçi sayısını neredeyse iki katına, 382.000'e çıkarıyor) ideolojik olarak tamamen çarpıtılmış da olsa hâlâ evrensel ilkelere inanan bir çağın son izlerini oluşturuyor.

Genel algının aksine tüm bu dönüşüm AKP'nin icraatından çok, 1980 askerî darbesi ile onu takip eden Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) döneminin "Türk-İslam sentezi"nin ürünüdür. Artık ömrü tükenen⁵ Hititler/Sümerler Türk'tü" mitosunun yerini Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiyeleştirilmiş versiyonunu Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlayan devamlılık hissi alırken, arkeolojinin siyasi cazibesi de giderek yerini hızla gelişen turizm endüstrisinin çok daha somut kazanımlarına bırakmıştır. Milliyetçiliğin bu yeni ve popüler türünün dal-

gasına binen hükümet, kazı alanları ve buluntularla ilgili yaptığı açıklamalarla bunların temsil ettikleri tarihe ve mirasa olan sonsuz kayıtsızlık arasındaki çelişkinden hiç rahatsızlık duymuyor. Zaten seçmenlerin büyük bir kısmı 1453 fethini kutlayan panoramik canlandırmalara tav olduğu, turistlerin ise değişik ve sansasyonel görüntüler peşinde koştuğu bir ortamda hükümetin bu duruşunu değiştirmesi için pek bir neden yok.

Yerli, yabancı, bütün arkeologlar bu mücadelelerinde yapayalnızlar. Turizm ve siyaset arasında sıkışık kalmış vaziyetler ve manevra alanları, ihtiyaç ve kaygılarını hükümet düzeyinde ortaya koyacak ve müdafaa edebilecekleri kurumsal yapıların yokluğunda daha da daralmıştır. Türkiye'de arkeolojinin geleceği bir yol ayrımına gelmiş olabilir; bütün ümidimiz, arkeologların dayanışma ve işbirliği sayesinde, alanın son on yılda göstermiş olduğu olağanüstü gelişmeden yararlanabilmeleri, ama bunu yaparken de disiplinlerinin özerkliğini tehdit eden muazzam baskıya direnmenin yollarını bulmalarındır.

EDHEM ELDİM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

* Yazının Frankfurtur Allgemeine Zeitung gazetesinin 14 Ağustos 2012 tarihli nüshasının Feuilleton ekinde yer alan „Die Schätze der Antike sind kein Staatspielzeug“ başlıklı yazısının orijinal İngilizcesinden tercüme edilmiştir.

TOPÇULAR KIŞLASI VE BİR KİTLESEL TÜKETİM ARACI OLARAK TARİH

AHMET ERSOY

Uzmanların, bölge sakinlerinin ve sivil toplumun tüm itirazlarına, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun durdurma kararına rağmen Taksim Gezi Parkı'nın yerinde Topçular Kışlası'nın kaba ve üstünkörü bir kopyasının inşa edilmesi yeniden gündemde. "Yüksek" müdahaleyle alınan bu karar sonucunda yeni Topçular Kışlası'nın da Gökkaşes veya Haliç Metro Köprüsü gibi İstanbul'un utanç abidelerinden biri olarak ebedileşmesi mümkün kılınmış oluyor.

Belediye tarafından paylaşılan "rendering"lerdeki soyut ve tanımsız hacimlerin içleridoldurulup kışla projesi uygulamaya konulduğunda Taksim'de işlenmekte olan kentsel, mimari ve çevresel cürüm nihai ifadesini bulmuş olacak. Yarışmasız, müzakeresiz, kapalı ve tepeden inme yürütülmüş bir sürecin ürünü olacak bu meydan bize siyasal kültürümüzün otoriterliğini, bağımsız denetim mekanizmalarının aczini ve bitmek bilmez tamahkârlığımızı hatırlatan eğreti bir "anı mekânı" olarak işlev görecek.¹ Tüm kozmetik tarihselliğiyle bu kentsel mekânı taçlandırarak olan kışla projesinde de meydanın "iade-i itibar göstergesi" olarak ayrı bir önem atfedildiği anlaşılıyor.² Soğan kubbe-

leri, at nalı kemerleri, "İslami" bezemeleri ve Osmanlı arması gibi türlü "otantik" göndermeleriyle yeniden diriltilecek bu devasa yapı "Osmanlı geleneği" ile ilgisi olmadığı düşünülen bir meydanı (Aya Triada Kilisesi yokmuşcasına) arzu edilen otantikliğe ve yerelliğe büründürerek vazgeçilmez bir "prestij" projesi olarak kent sakinlerine pazarlanıyor. Nihayetinde tarihi kışla binasının bu "yoktan geri dönüşüm" süreci günümüzde "yerellik" ve "gelenek" kurgularının esasen tüketim kültürünün mantığı ve talepleri çerçevesinde şekillendiğini bir kez daha tescillemiş olacak. Bu bakımdan da kışlanın geri dönüşü, mesela Erol Büyükburç gibi 1960'lar veya 70'lere ait kült figürlerin reklam

endüstrisi tarafından yeniden keşfi ve tüketiminden çok da farklı ve derinlikli değil.

Topçular Kışlası bu kadar güncelleşmeden önce sadece bazı uzman ve meraklıların kitabı tartışmalarına konu olan, tarihsel alana ait bir bilgi nesnesiydi.³ Binaının özellikle 1860'larda, yani Abdülaziz devrinde eklenmiş "Şarklı/oryantalist" unsurları dönemin değişen estetik eğilimlerinin çarpıcı göstergeleri olarak mimarlık ve kültür tarihçilerinin ilgisini çekerek. Bugünse Croce'nin özlü tavsyesine uyup Abdülaziz dönemi çalışmalarının aslında güncel tarih alanına dâhil olduğunu teslim etmemiz gerekiyor.⁴ Bu yüzden 1860'larla birlikte resmi ve gayri resmi Osmanlı yapılarında beliren Oryantalist-meşrep eğilimlere, yani Osmanlı oryantalizmine dair yapacağımız tarihsel çözümlemeleri, mimarlık, gelenek ve "yerel kimlik" ile ilgili süregiden güncel tartışma ve çatışmalardan çok da bağımsız düşünmek mümkün değil. Diğer bir deyişle, kışlanın teklifsizce ve bütün cesametiyle yeniden hayatımıza girmesi, temsil ettiği döneme ve mimari yaklaşıma farklı duyarlılıklarla, yeni eleştirel hassasiyetlerle bakmamıza yol açıyor.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından basına sunulmuş "Yeni Taksim Projesi" modellemesi.

19. yüzyıla ait bir kartpostaldan Taksim Topkapı Sarayı'nın soğan kubbe ve mukarnaslı ön cephesi.

Egzotizm, yerellikle küresellik arasındaki hassas müzakereyi sağlayan popüler ve esnek bir araç olarak bugün hâlâ cazibesini korumakta. Ancak burada egzotizmin kim tarafından nasıl araçsallaştırıldığı, kamusal düzeyde hangi yöntemlerle sunulup cisimleştirildiği, çevreyi ve hayatı hangi beklentilerle şekillendirdiği önem kazanıyor.

SARKİYATÇILIK VE OSMANLILIK

Bursa kemerleri, Rumi bezemeler veya mukarnaslı sütun başlıkları gibi yerel Osmanlı detaylarını geniş ve muğlak "şark" coğrafyasından (Endülüs, Magrip, Hindistan, Mezopotamya) derlenmiş türlü biçimlerle harmanlayan bu oryantalist binayı yerleştirdiği Osmanlı ortamında nasıl anlamlandırmalıyız? Bu bağlamda Topkapı Kışlası ve benzerleri hakkında birçok başka soru geliyor aklı. Mimari oryantalizmin, Avrupamenseli bu egzotik kurgunun ve onun Osmanlı dünyasındaki kamusal tezahürlerinin, daha da doğrudan söylemek gerekirse "soğan kubbe-rin" o günün banı ve kullanıcıları (ve bugünün yöneticileri) için ne gibi bir cazibesi olabilir? 18. yüzyıldan itibaren Avrupa akımları ve gelenekleriyle organik bir ilişki içinde dönmüş, Tanzimat'la birlikte de "uluslararası"

neo-klasik dille yoğun ve yaratıcı bir ilişki içine giren kendine has Osmanlı mimarisine bu bilinçli "doğulu" müdahale hangi saiklerle yapılmış olabilir? Saray yapıları ve köşklere (Çırağan, Beylerbeyi sarayları, Tokat Köşkü) türbe ve camilere (Aksaray Valide Camii, Hamidiye Camii, Fuad Paşa Türbesi), okul ve kütüphanelerden (Mekteb-i Tıbbiye, Beyazıt Kütüphanesi) resmi binalara kadar (Bahriye ve Harbiye nezaretleri) birçok anıtsal yapıda belirgin bir tutarlılıkla kullanılan bu dirençli ve "melez" tavrabelli bir yerellik atfetmek mümkün mü?

Bu sorulara verilecek en kolay ve zahmetsiz cevap oryantalizmin Batı kökenli bir "moda" olarak Osmanlı mimarları tarafından yüzeysel bir hevesle ve neredeyse istemsizce benimsendiğini söylemek olurdu. Bu geleneksel yaklaşım geç Osmanlı

mimarisindeki tüm farklı ve seçmeci (eklektik) arayışları "taklit" kategorisine indirgeyerek oryantalist tavrı, yerel anlam ve muhtemel çağrışımlarına dair "aşırı okuma"lara meydan vermeden, üslupsal bir mesele olarak çözümlememiz gerektiğini telkin eder. Toplumsal bir olgu olarak modanın mutlak ve sürükleyici çekim kudretini yadsımak mümkün değil kuşkusuz. Ancak moda ve "etilenme" eksenli bu tür okumaların fazlasıyla tüketilmiş Batılılaşma paradigmasının dar, kutupsal mantığı içinde sınırlı kaldığını da kabul etmemiz gerekiyor. Batı'yı üretken ve etken merkez, ötesini de tali ve edilgen çerçepeler olarak kabul eden bu tek yönlü yaklaşımın 19. yüzyıl Osmanlı kültürünün açmazlarına, iç çelişkilerine, modernlik halleriyle müzakeresindeki gırtlıklara nüfuz etmesi, bu konuda verimli bir tartışma zemini yaratması mümkün değil. Oysa

Sultan
Abdülaziz'in
annesi
Pertevniyal
Valide Sultan
tarafından
Sarkis Balyan'a
1871 yılında
yaptırılmış
Aksaray Valide
Cami.

Osmanlı mimarları ve banilerinin, bu karmaşık ve çoğul aldyetli koalisyonun, 19. yüzyılın dolambaçlı üsluplar pazarında seçimlerini ne tür kaygılar, hevesler, kültürel eğilimler ve siyasi önceliklerle yaptıklarını izlemek başlı başına ufuk açıcı bir macera olabilir. Yani 19. yüzyıla baktığımızda alışıldık Batılılaşma paradigmasının veya basmakalıp (Said'den fazla Saidci) oryantallizm tahlillerinin öngördüğü katı, iki kutuplu, zıtlıklarla malul dünyanın ötesinde düşünmemiz gerekiyor. Onun yerine, evet, eşitsiz güç dağılımlarıyla şekillenen, ama karmaşık düşünsel ve profesyonel ağlarla da birbirine eklenen çok merkezli bir dünyayı gözlerimizin önüne getirmeliyiz.⁶ Bu sayede, bu dönemde büyük çoğunluğu gayrimüslim olan Osmanlı mimarlarını da Batı estetik hegemonyasının bilinçsiz ve ehliyetiz araçları olarak değil, evrensel ölçekte şekillenen oryantallizm, tarihselcilik, seçmecilik gibi mimari arayışların mahir, kendine özgü ve aktif özneleri olarak değerlendirmemiz mümkün olacaktır.

Soğan kubbelere geri dönersek; şarkiyatçı literatürden derlenmiş "İslami" unsurlarla, tarihsel (kimî yüzyıllardır kullanılan) Osmanlı detaylarını harmanlayan bu yeni alışılagelmiş tarzın 1873'te İstanbul'da yayınlanan *Uşul-i*

Mimari-i Osmani / L'Architecture ottomane adlı resmi yayınlı birlikte "Osmanlı Rönesansı" adı altında tarihselci bir çerçevede tanımlandığını ve uluslararası alanda tanıtıldığını görüyoruz.⁷ Burada, "Osmanlı Rönesansı" diye anılan İhyacı yaklaşımın ve ilişkili olduğu "İslam mimarisi" kategorisinin daha sonra Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar) ve Mekteb-i Sanayi'nin ders programlarına dahil edildiğini,⁸ mimarideki bu "yeni-Osmanlı" hareketin çeşitli Osmanlı ve Avrupa yayınlarında konu edildiğini,⁹ yüzyıl dönümünde de mimarideki daha akademik ve steril "millî" arayışların altyapısını oluşturduğunu eklemek gerekir. Tüm bunlar aslında bir "moda" için fazlasıyla yüklü bir düşünsel yatırıma işaret ediyor.¹⁰ Yani ilginç bir şekilde, kuvvetli "egzotik" tınıları olan bu yeni mimari tavrın Tanzimat dönemi sonrasında Osmanlı ve İslam tarihiyle kurulan modern ve yoğun ilişki şekilleriyle, Osmanlı dünyasında "yerel geçmiş" ve "gelenek" konularında oluşan yeni algılarla bağlantılı olduğu anlaşıyor. Bu bağlamda soğan kubbeler ve mukarnasları, 1860'lardan 20. yüzyıl başına uzanan bir süreçte gittikçe yoğunlaşan (ve özellikle erken Osmanlı binalarına odaklanan) restorasyon faaliyetlerinden, Ulu Cami gibi "arkaik" bina tiplerinin

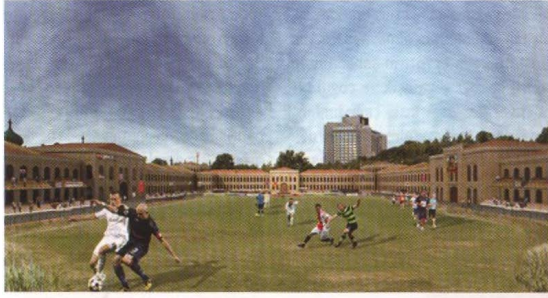
yeniden yaratılmasından, "Osmanlı mimarlığına odaklanan öncü akademik çalışmalardan, İslam ve Osmanlı tarihini konu alan popüler veya akademik yayınlar, romanlar, oyunlar ve resimlerden, yani o dönemde tarihle ve "yerellekle" ilgili oluşan yeni düşünme şekilleri ve temsil pratiklerinden ayrı düşünmek mümkün değil. Aslında daha geniş bir açıdan bakarak Osmanlıların oryantalist geleneği, hem edebi, mimari ve sanatsal, hem de akademik alanlarda geçmişle müzakerelerini şekillendiren etkili, esnek ve stratejik bir araç olarak kullandıklarını söylemek mümkün.¹¹

Tanzimat sonrası Osmanlı düşünsel iklimine nüanslı bir şekilde yaklaşıldığında mimaride Osmanlı oryantallizmi denilebilecek tavrın ortaya çıkışının çok da tesadüfî olmadığı görülebilir. Ancak bu iddiayı öne sürerken amaçımız Osmanlı bağlamında oryantallizmi nezhileştirmek, ona siyasetten uzak, estetik veya düşünsel bir masumiyet atfetmek veya karşısını besleyen bir tepkiselikle Osmanlıların da "Batılılar gibi" mimariyi kesif akademik ve entelektüel tartışmalar içinden algıladıklarını kanıtlamak değil. Önerim, daha ziyade, farklılık ve başkalık fikirleri etrafında ifadesini bulan oryantallist geleneği genişletip parçalamak,

onun Osmanlı dünyasındaki türlü tezahürlerini dakik şekilde tarihselleştirebilmek, aracı olduğu gündem ve beklentilere, lokal güç eşitsizliklerine, yerel aidiyet veya ötekileştirme pratiklerine dikkat çekmek.

KİTLESEL TÜKETİM ÇAĞINDA EGZOTİZM

19. yüzyıldaki çeşitli kullanımlarıyla oryantalist mimari, farklılığın ve egzotikliğin dolaysız ifadesini sağlayan yerleşik ve cihanşümul bir dil haline gelmişti. Bu dönemde küresel tüketim kültürünün talepleri doğrultusunda (ve tabii metropollerde kültürel çeşitliliği tüketme iştahının artmasıyla) egzotik estetik de kitlesel bir tüketim mecrası haline geldi.¹⁴ Farklılığı, yerelliği ve otantikliği üretmek, teşhir etmek ve pazarlamak için küresel geçerliliği ve kolay tanınırlığı olan bu dile başvurmak yeterliydi. "Yerel" mimari veya sanatsal yaklaşımların oluşumunda laboratuvar işlevi gören dünya sergileri bu "otantiklik" yarışının en çarpıcı örneklerini sunan alanlardı. Osmanlı mimarları da yerel olanı yeniden tanımlamak, anlaşılır kılmak ve "evrenselleştirmek" için onu Avrupa ana akımının standart estetik kodlarına tercüme etmek zorunda olduklarının bilincindeydiler. Bu yüzden, bu dönemde modernleşen, ama mahalli kimliğini koruma kaygısı taşıyan birçok başka topluluk gibi (Mısır elitleri, Hindistan, özellikle Bengal entelijansiyası) Osmanlı eliti de egzotizmi etkili bir "farklılık stratejisi" olarak kullandı.¹⁵ Egzotizmin esas cazibesini sağlayan ikircikli yapısı, yani bir taraftan okunabilir ve "evcil" olması, diğer taraftan da hep mesafeli, tekinsiz bir yabancılığı içinde barındırması, onu yerelliğin inşası ve pazarlanmasında kullanışlı bir araç haline getiriyordu. Yani egzotizm, Stuart Hall'ın zarif tabiriyle, salt ve mutlak "ötekileşme" saplanmadan farklı olunabilmeyi mümkün kılıyordu.¹⁶ Bu çizgide Osmanlılar da egzotizmi, yapısındaki esneklik marifetiyle, kâh içlerindeki ötekileri ayırtırmak, kâh kendilerini farklı ve Şarklı kimliklere büründürmek, kâh da Müslüman dünyanın lideri veya İslam medeniyetinin meşru mirasçısı olarak tanımlamak amacıyla farklı şekillerde kullanabildiler.

"Kolektif Hatıraların Kenti" Mimar Cem Kozar ve Pattu Mimarlık ekibince hayata geçirilen "Hayal-et Yapılar" projesi kapsamında Taksim Kışlası için yazılmış ironi içeren senaryonun modeli.

"Hayal-et Yapılar" görseli, bağlamından kopuk bir şekilde Recep Tayyip Erdoğan'ın "Yeni Taksim Meydanı" sunumunda.

Egzotizm yerellik, otantiklik ve köklülük mitlerinin kitlesel ölçekte kabulünü, yaygınlaştırılmasını ve popülerleştirilmesini sağlayan etkin bir politik araçtı. Osmanlı mimarisinde 1860'lardan itibaren beliren egzotik-mişrep üslubunu da kolay tanınan, küresel geçerliliği olan ve popüler alanda kolay tüketilebilen bir meta olarak iktidarcı benimsenmesi ve desteklenmesi doğaldı. Ancak popülerliğini geleneksel göndermeler ve yerellik atıflarıyla elde etmesi beklenen bu tarzın Osmanlı toplumunun farklı katmanlarına ne derece hitap edebildiği de ciddi biçimde sorgulanabilir. Resmi himaye altında serpilen bu yeni Osmanlı üslubunun, yoğunlukla İslam referanslı olması hasebiyle cemaatler üsü bir cazibesinin olamayacağı, yani (Şark'a ait olmak dışında) ortak ve eşit bir Osmanlı kimliği fikrine hizmet edemeyeceği düşünülebilir. Bu bağlamda, geç Osmanlı mimarisindeki "gelenekselci" yönelimlerin, kapsayıcı bir üst kimlik yaratmayı vaat eden, ama resmi tarihini hâlâ İslam hanedanının zaferleri üzerinden yazan Tanzimat sonrası düzenin iç çelişkilerini

ve açmazlarını teyit ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Bu noktada Taksim Topçular Kışlası'nı ve müstakbel kopyasını egzotik iştah nesneleri olarak tekrar ve bakışımli şekilde düşünmek gerekiyor. Egzotizm, yerellekle küresellik arasındaki hassas müzakereyi sağlayan popüler ve esnek bir araç olarak bugün hâlâ cazibesini korumakta. Ancak burada egzotizmin kim tarafından nasıl araçsallaştırıldığı, kamusal düzeyde hangi yöntemlerle sunulup cisimleştirildiği, çevreyi ve hayatı hangi beklentilerle şekillendirdiği önem kazanıyor. Bu türden bir duyarlılığın çağrısını yapan Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*'de egzotizmin kamusal çehresinin ardındaki politik itiyatlara dikkat çekiyor. Said'e göre "egzotik temaşa", otoriteyi ve baskı mekanizmalarını perdeleyip, kaba gücü evcilleştirme potansiyeli taşıyan tehlikeli bir araçtır.¹⁷ Osmanlı egzotizmi de gerek Osmanlı dönemindeki, gerekse günümüzdeki tezahürleriyle gelenek ve tarihi kalıplaştırdığı, yekpare, homojen ve tartışılmaz bir bütün olarak tüketime sunduğu, dayatmacı

şekilde yaşama dâhil ettiği oranda açık bir tahakküm aracı olmaya mahkûm. Nostalji veya egzotizm şahsı anlaşımla sınırlı kaldığı veya açık ve çoğul bir alan yaratarak tarihsel çağrışımları, tereddüdü, oyunu, eleştiriyi içerdiği sürece ilginç, düşündürücü ve hatta eğlendirici olabilir. Tekilleştirici, dayatmacı, mutlak ve tavizsiz gündemlere tabi olduğundaysa, Said'in dediği gibi, çıplak gücü perdeleyen bir araç, yüzeysel bir temaşa olmaktan öteye geçmez.

Bugün, kültürel "farklılık" ve "gele-neksellik" rahat algılanabilir, küre-sel tüketim normlarına uygun egzo-

tik nesneler olarak sunan Topçular Kışlası'nın hem kent sakinlerinde hem de turistlerce "tarihsel" bir yapı olarak benimsenip, kolayca tüketilmesi bek-leniyor. Kışlanın geri dönüşü aslında hatırlamanın da unutmanın da ne den-li politik eylemler olduğunu bir kez daha gösteriyor bize. Bu tarihi yapıyı ve benzerlerini homojen, yüzeysel ve nostaljik şekilde yeniden canlandırıl-an bir kent dokusunun parçaları ola-rak değil, özgürce, çoğul ve birbiriyle çelişen şekillerde hatırlayabilmemiz mümkün olmalı. Aslında 2010 yılında gerçekleştirilen "Hayal-et Yapılar" ser-gisi, İstanbul'daki yok olmuş birçok yapının hatırası üzerinden tam da bu

tür alternatif bakışlara imkân vermedi hedefliyordu." Kent, bellek ve tüketim üzerine eleştiriler yaklaşımlar öngören bu sergide İstanbul'un artık var olma-yan birçok binası için yarı mizahi bir tavrıyla yeniden canlandırma senaryo-ları yazılmıştı. Ancak sonunda yaşam sanatı taklit etti, hem de hayli hoy-ratça; "Hayal-et Yapılar" sergisindeki Taksim Kışlası canlandırması, yeni Taksim projesini açıklayan Başbakan Erdoğan'ın sunumunda esas arka plan olarak kullanıldı ve sorgulanamaz bir gerçekliğe dönüştü.

AHMET ERSOY
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Hafızın mirası, müze, görsel ve sayısal medya gibi "projeleler" üzerinden işlev gördüğü modern dönemde anlatılan ve "anı mekânlarının" konumu ile ilgili bkt.
2. Pierre Nora, "Between Memory and History: Les lieux de memoire", *Representations*, 26(98), 7-25; ve Françoise Choay, *The Invention of the Historic Monument* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
3. Kışlanın "İade-i İttihâd" vesilesi açılacağına dair görüşe örnek olarak bkt. Murat Aydın, "Taksim Meydanı'nı Yayılaştırma Projesi," <http://www.schirplanlama.net/taksim-meydanini-yayilasitirma-projesi.html>. Projeyle destekleyenlerin Topçular Kışlası'nın 1940'taki yıkımını kent belleğinde derin ve kalıcı iz bırakan bir olay olarak nitelendirdiğini görüyoruz. Yıkımın hiç şüphesiz modern kuruma anlayışıyla bağdaşmayacak bir planlama hatası olarak tarihsel çerçevede değerlendirilmesi gerekiyor. Ancak bu askeri binanın (ve ondan devrimsel stadyumun) yıkım konusundaki toplumsal rahatsızlığın "kollektif hafıza"ya ancak yeni Taksim projesinin ortaya çıkışıyla beraber nakşedildiğini, yani yapıyı kentsel mesele olarak değeri ile ilişkin var olmayan bir duyarsızlıkla geride doğru itmiş olduğunu görüyoruz. Yani sonuçta artık yalnızca tarihsel düzlemde sorgulanabilecek bir planlama hatası Taksim'deki tek şeyil alanın yapılaşmaya kurban edilemeyeceği relati edilmeye çalışılıyor.
4. Beneditto Croce her tarihlin, bugünün beklentileri, eğilimleri ve yapılarıyla şekillendiği için aslında göçmel tarih olduğunu öne sürer. Bkt. Beneditto Croce, *History: Its Theory and Practice* (New York: Russell and Russell, 1960), 11-16.
5. Geç Osmanlı döneminde İstanbul'da yapılan oryantalist binaların detaylı bir incelemesi için bkt. Turgut Saner, 19. Yüzyıl İstanbul Mimariğinde "Oryantalizm" (İstanbul: Pera Yayınları, 1998). Bu konuda ayrıca bkt. Ahmet Ersay, "Aykırı Binanın Saklı Kallisi, Hamidiye Camii ve Nikolaos Zepheios," *Hasan Kuruayracı ve Evsâfîler* (dtr.) *Batılıştığın İstikrarlı'nın Kum Mimarları* (İstanbul: Zografya İktisat Mecmuası Derneği, 2010), 104-107.
6. Burada, yeni küreselleşmenin algılarında hareketle, modernleşmenin veya oryantalistin Batılı klonlarını ve (kibiri) yitirmelerini değil, kültürleşmelerinin süğül tarihlerini önemseyen bir yaklaşımdan bahsediyoruz.
7. Marie de Launay, *Musée d'Istanbul* (d. 1897).

8. *Usul-i Mimari-i Osmani / L'Architecture ottomane* (İstanbul: L'imprimerie et lithographie centrales, 1873). Osmanlı Türkçesi, Fransızca ve Almanca yayınlanan bu kitapta mimarideki değişim şöyle tanımlanıyor: "Usul-i mimari-i Osmani şehriyar-ı zaman Sultan Abdülaziz Han efendimâ hazretleri'nin himen ve ikdamat-ı ocelleriyle et ser-i nev ihya buyurulmuştur" s. 45.
9. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde "Osmanlı Rönanesi" ve "İslam Mimarisi" bültenlerinin işlenmesi ile ilgili bkt. Sanayi-i Nefise Mektebi Talmatname ve Ders Programları (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1327/1911). 1924 seneli Sanayi-i Nefise talmatnamesinde de bu sefer "Türk ve İslam" tarzlarının hem mimarlık tarihi hem de proje derslerinde Grek ve Romen tarzları Sibi ayrı bir kategori olarak işlendiği görüldüğü. *Sanayi-i Nefise Mektebi-i Âliisi Talmatname-i* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340). Daha çok bir pratik sanatlar okulu olan Mekteb-i Sanayi'de de iki eğitimcisi (Yusuf ve Said Eleridiler) Abdulhamid devrinde "Arap mimarisi" eğitimi almak için Mısır'a gönderildiğini, bu kişilerin 1890'larda İstanbul'a döndükten sonra "tarz-i mimari-i Arabî" muallimi olarak aynı mektepte çalıştıklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerden takip edebiliyoruz. Bkt. BOA, İ.TAL.61.112Ra-108; İ.TAL.105.131Ca-014; İ.TAL.271.1319L-167; İ.TAL.367.131R-180.
10. Bkt. Alfred de Gaston, "Le Grand mouvement architectural dans l'Empire Ottoman", *Revue de Constantinople*, 1 (7 Mart 1895), 395-421; Edmondo de Amicis, *Constantinople* (çev. Maria H. Lansdale) c. 2 (Philadelphia, 1896 [orj. 1878]), s. 218; ve P. A. Dethier, *Le Roaphore et Constantinople* (Viyana, 1873), s. 26.
11. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinin en önemli sanat tarihçilerinden olan Celal Esad da (Arseveren) Türk Sanatı adlı çalışmasında yeni Osmanlı tarzını ayrı bir üslupsal dönem olarak ele alır. Kitabın 1928 baskısında 1890 ile 1923 arası dönem "İstihlakî" (yayıncı) çağ olarak adlandırılırken, daha sonraki baskılarda "Çırağan Sarayı sonrası" dönem (Celal Esad'a göre 1895-1923 arası) so. yüzyıl başındaki "mili" üslubu da kapsayacak şekilde, "Rönanesi" veya "Yeni Klasik Üslup" olarak nitelenir. Bkt. Celal Esad, *Türk Sanatı* (İstanbul: Akşam Matbaası, 1928), s. 95; ve Celal Esad Arseveren, *Türk Sanatı* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1970), s. 81.
12. Abdulhamid döneminde yüzyıllardır kullanılmayan, Ortaçağ'a ait bir bina türünün, çok kubbeli, yaygın Ulu Camii tipinin tamir adı altında yapılan işin faaliyetleriyle yeniden canlandırıldığı görüyoruz. İmparatorluğun tarihsel merkezinde, yani Batı Anadolu ve

13. Balkanlar'da kısmen veya tümüyle yeniden inşa edilen birçok Ulu Camii (Köşahya, Gelibolu ve Adapazarı Ulu Camii, 506'tı Mehmed Çelebi Camii bu tutarı "canlandırma" programına örnek gösterilir.
14. Geç dönem Osmanlı dünyasının oryantalist gelenekle ilişkisi üzerine bkt. Selim Deringil, "The Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 45, no. 2 (Nisan, 2003), 311-342; Usama Makdisi, "Ottoman Orientalism", in *American Historical Review*, vol. 107, no. 3 (Haziran, 2002), 768-796; ve Usama Makdisi, "Rethinking Ottoman Imperialism: Modernity, Violence and the Cultural Logic of Ottoman Reform", J. Hansen, T. Philipp and S. Weber (eds) *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire* (Würzburg: Ergon Kommunikation, 2002), 29-48. Osman Hamdi Bey'in oryantalist resimlerin geç Osmanlı tarih algısıyla ilişkisi üzerine bkt. Ahmet Ersay, "Osman Hamdi Bey and the Historiopic Mood: Orientalist Vision and the Romantic Sense of the Past in Late Ottoman Culture", Reina Lewis, Mary Roberts, Zeynep İnankur (dtr.) *The Poetics and Politics of Place: Ottoman Istanbul and British Orientalism* (İstanbul: Pera Müzesi ve University of Washington Press, 2011), s. 130-141.
15. Egzotizm modern dönemde pazarlanabilir maline haline gelmesiyle ilgili bkt. Chris Bongie, *Exotic Modernities: Literature, Colonialism, and the Fin de Siècle* (Stanford: Stanford University Press, 1999); Deborah Root, *Cannibal Culture: Art, Appropriation, and the Commodification of Difference* (Boulder ve Oxford: Westview Press, 1996); ve Graham Huggan, *The Post Colonial Ecot: Marketing the Margins* (London ve New York: Routledge, 2000).
16. Sonraki dönem ve sonrası Hindistan'da egzotizm bir yerel kimlik stratejisi olarak kullanılmasıyla ilgili bkt. Partha Chatterjee, *Ulus ve Pasaport* (İstanbul: İletişim, 2002); ve Tapati Guha Thakurta, *Monuments, Objects, Histories: Institutions of Art in Colonial and Postcolonial India* (New York: Columbia University, 2004).
17. Bkt. Stuart Hall, "Cultural Identity and Diaspora," *Jana Evans Brazier ve Anita Mannur* (dtr.), *Theorizing Diaspora: A Reader* (Malden: Blackwell, 2003), s. 239.
18. Edward Said, *Culture and Imperialism* (New York: Knopf, 1993), s. 59.
19. *Hayal-et Yapılar / Ghost Buildings* (İstanbul: Patu, 2011).

TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜRDE BİZANS METAFORU

BUKET KİTAPÇI BAYRI

Türkiye'de 1923-2013 yılları arasında özellikle geniş okuyucu kitlesine ulaşmış Bizans konulu romanlara ve sinema filmlerine baktığımızda, ilk akla gelen varsayımlardan farklı bir imge karşımıza çıkar. Bu yazının amacı Türkiye Cumhuriyeti'nde farklı dönemlerde, popüler kültürde, özellikle roman ve sinemada Bizans'ın nasıl yansıtıldığını incelemektir. Burada 1923-50, 1970-80 ve 2000'li yıllar olmak üzere üç dönem içerisinde üretilen bazı roman ve filmlerde Bizans'ın, temel olarak İstanbul'un ve "merkez"in metaforu olarak kullanıldığı fikri üzerinde durulacaktır.

Batı Avrupa'da Bizans tahayyülü temel olarak Montesquieu, Voltaire, Gibbon gibi Aydınlanma düşünürlerinin Bizans'ı şarkı, karanlık ve hizipçi olarak tanımlamalarından etkilenmiştir. Bu negatif imaj 1980'li yıllardan sonrakendini Bizans uygarlığının mirasçısı olarak tanımlayan Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti gibi ülkelerin Avrupa Birliği'ne girmesiyle ve Sırbistan, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerin aday ülke konumunagelmesiyle değişmeye başlamıştır. Bizans despotik, entrikacı ve "doğulu" gibi

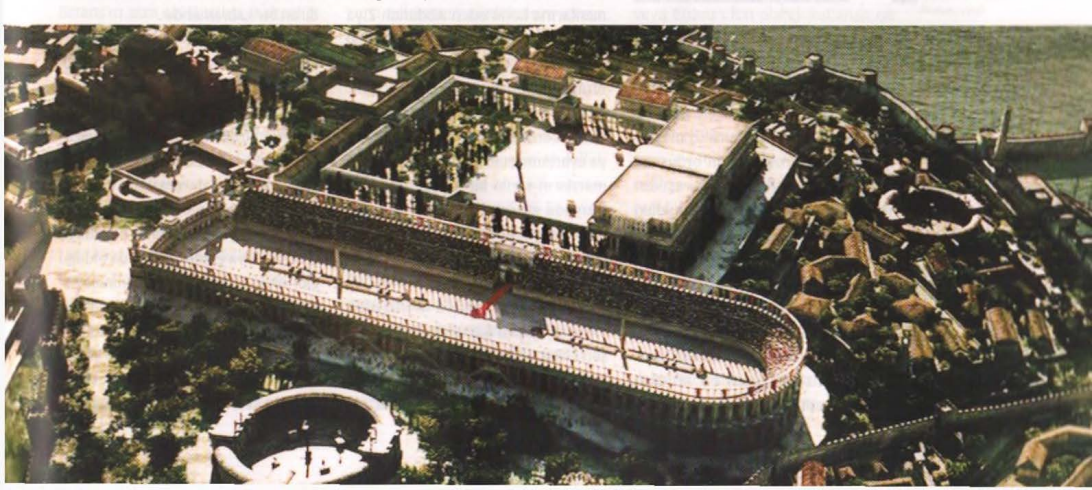
görülmesine rağmen 1453'ten sonra Avrupa'daki birçok politik gücü etkilemiş ve bu güçler kendi siyasi çıkarları ve günün politik algıları çerçevesinde Bizans'ı yeniden yorumlamıştır.

Fransa'da XIV. Louis (1638-1715) döneminde Bizans'a ilgi, kralın evrensel bir imparatorluk kurma hayali ve mutlakiyetçi yönetim ideolojisi ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. XIV. Louis Bizans'ta hayallerindeki yönetimin mükemmel bir yansımasını görmüştür. İstanbul'u fethetmek

için hazırlıklara başlamış ve kendisini Bizans'ın yasal vârisi göstererek bu eylemi meşrulaştırmak istemiştir.¹ Çarlık Rusyası Bizans'ın vârisi olma iddiasıyla yayılmacı ve saldırgan politikalarına meşruiyet kazandırmaya çalışmış, ancak 1920'lerin Bolşevik Rusyası'nda Bizans çürümüş ve baskıcı olarak tanımlanmaya başlanmıştır.² Bizans, 19. yüzyıldan itibaren Yunan ulus-devlet kimliği ve *Megalı İdea* ülküsünün oluşumunu hesleyen çok önemli bir unsurdur.³ Yunanistan'da 1980'lere kadar gerek tarih yazıcılı-

Hipodrom ve
Büyük Saray.

Fatih 1453
(Yüceimeni
F. Aksoy, 2012)

ğında gerekse okul tarih kitaplarında Bizans İmparatorluğu'nun tamamı Ortaçağ Yunan İmparatorluğu olarak incelenmekte ve bunun sonucu modern Yunanistan'ın coğrafi konumuyla alakalı tarihsel gelişmelerden ziyade Konstantinopolis merkezli anlatımlara yer verilmekteydi.⁴

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı Çarlık Rusyası ve Yunanistan'da Bizans'ın nasıl algılandığının konumuz için özellikle önemli olduğunu düşün-

Ruslar ya da Yunanistan/Yunanlar ile bağdaştırılacağını düşünmek mantıklı bir çıkarsama olur.

Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında, örneğin 6-7 Eylül 1955'te özellikle Rumlara yönelik tahrip ve yağma hareketleri, 1974 yılında Kıbrıs Askeri Harekâtı ve Yunanistan ile tırmanan gerginlikler düşünüldüğünde, 1950-80 yılları arasında üretilen popüler kültür yapıtlarından yansıyan Bizans imajının Rumlar, gayrimüslim azınlıklar, Yunanlar veya Yunanistan ile bağlantılı olabileceğini düşünmek akla gelen ilk varsayımdır. Ne var ki Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923-2013 yılları arasında özellikle geniş okuyucu kitlesine ulaşmış Bizans konulu veya fonlu romanlara ve çok sayıda izleyici ile buluşmuş sinema filmlerine baktığımızda, ilk akla gelen bu varsayımlardan farklı bir imge karşımıza çıkar. Bu yazının amacı Türkiye Cumhuriyeti'nde farklı dönemlerde, popüler kültürde, özellikle roman ve sinemada Bizans'ın nasıl yansıtıldığını incelemektir. Burada 1923-50, 1970-80 ve 2000'li yıllar olmak üzere üç dönem içerisinde üretilen bazı roman ve filmlerde Bizans'ın, temel olarak İstanbul'un ve "merkez"i'nin metaforu olarak kullanıldığı fikri üzerinde durulacaktır.

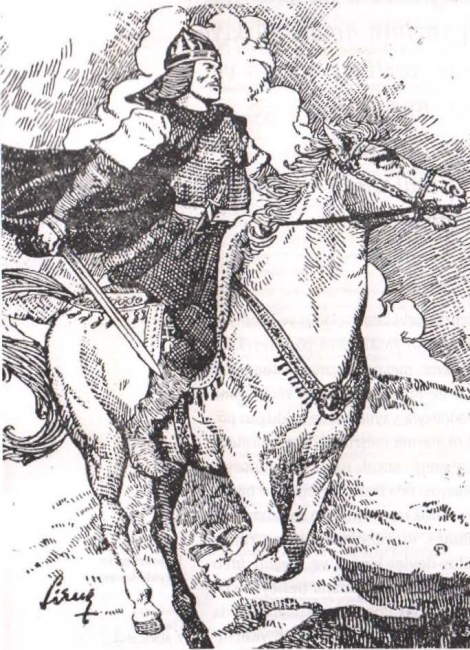
TÜRKİYE CUMHURİYETİ, 1923-50

1923-50 yılları arasında Bizans bazı popüler "tarihi romanların" konusu olmuştur. Bu dönemde Bizans'ı romanlarına konu eden Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun 1937 yılında yazdığı *Battal Gazi Destanı* en fazla okunan Bizans konulu romanlar arasındadır. 1970'lere kadar en az 11 baskı yapmış ve daha sonra 1970'li yıllarda sinemaya uyarlanmıştır.⁵ Battal Gazi araştırmacıların tarihi bir kişilik olarak 8. yüzyılda yaşamış Emevi kumandanı Ebu Hüseyin Abdullah El Battal olduğunu ileri sürdüğü, fakat *Sırat Del-hemmas* isimli Arap destanında bir "epik transfer" sonucu 9. yüzyılda yaşamış Abbasi kumandanına dönüştürülen El Battal'dır.⁶ El Battal hakkındaki hikâyeler sözlü olarak 12. yüzyıldan itibaren Anadolu'da dolaşımda ol-

makla birlikte elimizdeki en erken yazılı nüsha muhtemelen gazi çevrelerinin bânîliğinde 15. yüzyılda yazıya geçirilmiş olanıdır.⁷ Hikâyelerin çoğu Tarsus'tan Kilikya'ya, oradan da Malatya'ya uzanan eksen üzerinde cereyan eder. Battal Bizans imparatoru tarafından esir alınmış bir Müslüman askeri, Abdûs-Selâmî,⁸ kurtarmak için keşiş kılıgına girerek yalnızca bir kez Konstantinopolis'e gider.⁹

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Battal Gazi Destanı*'nda, 15. yüzyıl yazması *Battalname*'deki Abbasi komutanı El Battal bir kez daha "epik transfer"e maruz kalarak bir Türk kahramana dönüşür. Kozanoğlu *Battalname*'de Battal'ın Bizanslılara esir düşen ve Konstantinopolis'te hapsedilen Müslüman savaşçıyı kurtarma hikâyesini alır ve bu hikâyeden esinlenerek kendi destanını yazar. Kozanoğlu'nun Battal'ı Bizans İmparatoru Ermeni Leon (V. Leon 1813-820) döneminde İstanbul'da Bizanslılar tarafından hapsedilmiş "hemşerisi" Malatya Emiri'ni kurtarmak için İstanbul'a gelir. Burada bir halk ayaklanması öncülüğü eder, tahtın yasal vârisi, dilencilik kralı olarak tanınan Mişel Löbeg (II. Mikhael 1820-829)'in tahta geçmesini sağlar ve böylece mazlum ve fakir Bizans halkını zalim bir imparatorun elinden kurtarır. Bu romandaki Battal Gazi, Kozanoğlu'nun kurguladığı üzere 1071 öncesinde de Bizans topraklarında yaşamakta olan Anadolu'ya çekilmiş köylü Türk halkının temsilcisi, zalim monarşilere karşı mazlum halkı bilinçlendirip ayaklandıran bir kahramandır.

Bu kahraman yeni bir din anlayışı, yeni bir mezhep yaratma arzusunda. Battal yeni yaratılan mezhepte dinlerin birbirine düşman olmayacağı, Allah'ın kilisede papazların, cami-de hocaların malı olmaktan çıkarak, insanların kalbinde yaşayan bir iman olacağını söyler. Yahudiler'de olduğu gibi Havra'ya gitmek, İslam'da olduğu gibi oruç tutmak, namaz kılmak zorunlu değildir. Allah'ı anmak, var olduğunu bilmek, düşünmek, kalbinde duymak dine olan borçları ödemek için yeterlidir. Şarap içmek, sevmek ve sevilmek, "hakkından fazlasını al-

Battal Gazi.

A. Z. Kozanoğlu,
Battal Gazi Destanı
(İstanbul 1965),
sayfa 65.

yorum. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus kimliğinin oluşumunda iki önemli faktörden biri '93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı), diğeri ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş meşruiyetini sağlayan ve Yunan ordusuna karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı'dır. Yunan ordusunun Anadolu'daki varlık meşruiyeti ise *Megali İdea* fikriyle yakın bağlantılıdır. Bu iki devletin Bizans'a ve bununla bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'ne yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Bizans veya Bizanslı imajının en azından Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rusya/

mamak şartıyla" haram değildir. Bir çınar ağacı dikilecek ve bu namazgâh olacak, kilise, cami, tekke, mescit, manastır, papaz, imam, hoca, hacı olmayacaktır.⁹

Bu destanda "öteki," gerici, karanlık, dini sömüren, zalim, mutlak monarşiler ve bunların sembolü olan Bizans'tır. Battal ise kendisine Bizans tahtı teklif edildiğinde reddeder; zira o halkoyuyla seçilen bir yönetimden yanadır.¹⁰ Ancak Kozanoğlu'nun Bizans'a ilgisi dolaylıdır. Yaşadığı dönem Türkçülük, Turancılık ve ulus-devlet inşası ideolojilerinin etkisinde olan Kozanoğlu, Türk olan ve erdemlerinin Türklükleriyle mütakabil olduğunu düşündüğü Osmanlı hanedanı mensuplarının nasıl "hasta adam"a dönüştüğü sorusuna cevap vermeye çalışmaktadır. Aydınlanma düşünürlerinin etkisindeki Bizans'ı doğulu, karanlık ve hizipçi olarak tasvir eden A. Rambaud ve C. Diehl gibi Fransız Bizans tarihçilerinde ve gazı çevrelerinin muhalefetini dile getiren Âşikpaşazâde gibi Osmanlı vakanüvislerinde aradığı cevabı bulur.¹¹

Bizans konulu diğer romanlarına da baktığımızda, cevabı genel hatlarıyla şöyledir: Türk soyundan gelen Osmanlı hanedanı, I. Bayezid (Yıldırım Bayezid) dönemine kadar saf, adil ve erdemlidir. I. Bayezid Sırp karsı tarafından baştan çıkarıldıktan sonra onun soyundan gelen Osmanlı hanedanı mensupları, II. Mehmed hariç, iflah olmamıştır. İstanbul'un alınıp başkent yapılmasından sonra ise Bizans'ın tüm ahlaksızlığı, kâhpeliği ve soyubozukluğu Osmanlı'yı daha da bozmıştır. Kozanoğlu için Bizans İstanbul demektir. İstanbul mutlak monarşinin, ırkların ve sınıfların karışmasının ve dini sömürünün sembolü olan Bizans'ın ve daha sonra Osmanlı'nın payitahtıdır. 1453'ten sonra Osmanlı Bizans olmuştur. Kozanoğlu'nun romanlarında Bizans Osmanlı'yı baştan çıkaran bir anti-kahramandır. Kozanoğlu'nun *Battal Gazi Destanı*'ni yazdığı dönem Osmanlı geçmişinin ve imparatorluğun dağılma sürecindeki travmaların unutulmak istendiği, resmi ideoloji tarafından bastırıldığı ve Türk ulusunun kökenlerinin Os-

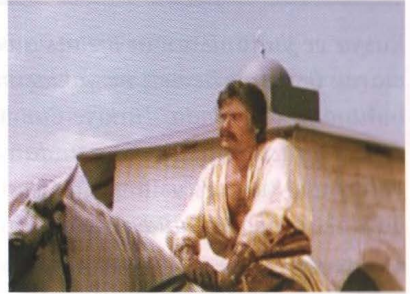
manlı öncesinde arandığı dönemdir.¹² Kozanoğlu'nun Battal'ı, yeni kurulmuş ulus-devletin, yeni oluşmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk, saf, ahlâklık, halkçı, devrimci, monarşikarşıtı ve yeni bir din anlayışına sahip kahramanıdır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ 1970-80

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun romanları bol diyaloglu, karakter ve yer tasvirlerinin detaylı yapıldığı, resimlerle renklendirilmiş, görselliği yüksek ve senaryolaştırılması oldukça kolay romanlardır. Bu nedenle olsa gerek, romanlarının bazıları 1950-80 yılları arasında sinema filmi yapılmıştır.¹³ Türkiye'nin önemli sinema yazarlarından Atilla Dorsay, Abdullah Ziya Kozanoğlu romanlarının düşkünü olduğunu ve 10 yaşlarında bu romanların çağrışımları olan Türk filmlerini yabancılık filmlere tercih ettiğini söyler.¹⁴ A. Z. Kozanoğlu, ünlü sinema yönetmeni Atif Yılmaz'ı da etkilemiş olsa gerek ki iki eseri, *Kozanoğlu* (1967) ve *Battal Gazi Destanı* (1971) Ayşe Şasa'nın senaristliğinde Yılmaz tarafından sinemaya aktarılmıştır. 1960 ve 1970'lerin sağ ve sol ideolojileri çerçevesinde, Kozanoğlu'nun Türkçü, Turancı duruşu ve yayıncısı Tahsin Demiray gibi sağ eğilimli yakın çevresini düşündüğünde, romanlarının Atif Yılmaz ve Ayşe Şasa gibi dönemin sol eğilimli sanatçıları tarafından sinemaya aktarılması ilginç gelebilir. Ancak Kozanoğlu'nun romanlarındaki halkçı, devrimci, köylücü, zalime karşı mazlumun müdafaasını içeren unsurlar sol görüşlü sinemacıların üzerinde etkili olmuş olsa gerek.

Kozanoğlu'nun eserleri sinemaya aktarılırken değişikliklere uğramıştır. Örneğin, Atif Yılmaz'ın Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun aynı adlı eserinden uyarladığı *Battal Gazi Destanı*, zalim Bizans imparatoru tarafından ezilen Türk köylüsü ve Bizans halkının Battal Gazi önderliğinde imparatoru devirmesinin hikâyesidir. Bu filmde, Osmanlı'ya romandaki gibi göndermeler yoktur. Tüm sahnelerin Rume- li Hisarı, Bizans sarıncıları, Arkeoloji Müzesi bahçesindeki Çinili Köşk, Boz-

doğan (Valens) Kemer, Bodrum Camii (Myrelaion Kilisesi) gibi İstanbul'un tarihsel ya da doğal mekânlarını çekilmiş olması Bizans'ı İstanbul ile bağdaştırır. Filmde tüm Türkler köylü, fakir, mazlum; Bizanslıların ise neredeyse hepsi şehirlî, zengin ve zalimdir. Battal Gazi bu filmde zenginden alıp fakire veren, zalim zenginelere

karşı mazlum fakiri koruyan bir nevi Robin Hood'dur.

Battal Gazi.

Battal Gazi Destanı
(Yönetmen: Atif
Yılmaz, 1971).

Türk Kadınları.

Battal Gazi'nin Çiğni
(Yönetmen: Nuri
Bayraktar, 1974).

1960 sonu ve 1970'lerde *Battal Gazi Destanı* dışında, Kozanoğlu romanları uyarlaması olmayan, Bizans konulu veya Bizans'ı fon olarak kullanan on beş film üretilmiştir.¹⁵ Bu filmler *Battal Gazi Destanı* gibi düşük bütçeli, Amerikan süper kahraman filmleri taklidi, bol dövüşlü, "tarihi" macera filmleridir. Özellikle 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllar Türkiye'de sinema endüstrisi için kriz dönemidir. Ancak bu nicelikte değil kalitede yaşanan bir krizdir. 1970-75 yılları arasında 100'e yakın film çevrilir.¹⁶ Bu filmlerin seyrircisi 1960'lardaki film izleyicisi gibi aileler değil erkek seyrircilerdir. Zira özellikle 1970'li yıllarda televizyonun tüm Türkiye geneline yayılması ile daha önce sinema seyrircisi olan kadınlar ve çocuklar eve kapanmıştır.

Bizans fonlu 15 filminden Battal Gazi konulu olanlar arasında tekniker-yönetmen Natuk Baytan'ın senaryosunu yazıp yönettiği *Battal Gazi'nin İnkıkanı* (1972) filmi ve yine Baytan'ın yönettiği, senaristliğini Duygu Sağıroğlu'nun yaptığı *Battal Gazi'nin Oğlu* (1974) filmlerini sayabiliriz. Bu filmlerde vatan, millet, şehit, bayrak

Haçlı ordusu veya dini-askeri tarikat mensubu olarak göstermek, Roma Kilisesi'nde gelişmiş "Kutsal Savaş" kavramının ve dini-askeri tarikatların Bizans kilisesinde ve Bizans'ta hiçbir zaman yerleşmediğini bilmekten ileri gelmektedir.¹⁷ Yunanlardan bahsedilmemesinin ve çok ufak ayrıntılarla geçiştirilmesinin sebebi

üretiminin yasaklanması (1971) gibi konular ve dünya konjonktüründe yaşanan gelişmelerle birlikte bir Batı-karşıtlığına dönüşür.¹⁹

1950-60 yılları arasında Türkiye nüfusu %2,8'lik bir artış göstermiştir. Demografik patlama, tüm kırsal yapıya eşit oranda dağılmayan tarımda modernleşme, toprakların mirasla bölünmesi ve fazla nüfus nedeniyle topraktan yeterince istifade edeme gibi etkenler, diğer yandan ise 1950'lerden sonra liberal ekonomi politikası ile sanayi kuruluşlarının İstanbul, İzmir gibi bazı büyük kentlere ve çevresine yerleşmesi ile birleşince, Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz kırsal veya kentel bölgelerinden Batı Anadolu kentleri ve İstanbul'a göç başlamıştır.

Rusya ve Yunanistan'ın Bizans'a ve bununla bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'ne yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Bizans veya Bizanslı imajının en azından Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rusya/Ruslar ya da Yunanistan/Yunanlar ile bağdaştırılacağını düşünmek mantıklı bir çıkarsama olur.

kelimeleri bolca telaffuz edilir. Battal Gazi ve oğlu kimi zaman tüm Türkleri Hristiyanlaştırma arzusundaki Bizanslı Kara Şövalyeler'le kimi zaman korsanlarla çarpışır. *Excalibur* efsanesinden, Musa'nın sepete konup nehre bırakılması hikâyesine kadar çeşitli anlatımlardan alıntılar film senaryolarına eklenmiştir. Ancak bu filmlerde de Türkler köylü, mazlum ve fakir, Bizanslılar zengin, zalim ve şehirdir. Filmlerin mekânları yine İstanbul'un tarihi ve doğal alanlarıdır. Hem *Battal Gazi Destanı*'nda hem de bu iki filmde Bizanslıların kıyafetlerinin üzerindeki, dua ettikleri mekânlardaki haçlardan Hristiyan oldukları anlaşılmaktadır. Her zaman Bizanslı olarak anılmakta, bazen kilisede dua ederlerken Yunanca harfler zar zor göze çarpmaktadır, ancak bunlardan Yunanlı veya Rum olduklarını çıkarsamak çok zordur.

Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Battal Gazi Destanı*'ndaki Bizans tarihi üzerine bilgiler kitabı, Rum yer adları ve Rumca kelimeler ise Kozanoğlu'nun muhtemelen İstanbul'da çevresinde bulunan Rumlardan öğrendikleri iken, bu filmlerin yapımcı ve senaristlerinin Bizans'la ilgili pek bir araştırma yaptıkları söylenemez. Kostümler ve mekânlardaki komik aykırılıklar belki düşük bütçeli prodüksiyona bağlanabilir, ama örneğin Bizans askerlerini

ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri yerleşmiş olan, Yunanların Batı'nın bir parçası ya da daha ziyade maşası olduğuna dair inanç olabilir.¹⁸ Diğer yandan izleyicinin mekânlara bakarak çıkaracağı sonuç Bizans'ın İstanbul olduğudur ve burada yaşayan Bizanslıların zengin ve zalim olduklarıdır.

Filmlerin hedef kitlesi olan erkek izleyici kitlesinin profilini tahmin etmeye çalışmak bu dönemde Bizans'ın neyi simgelediğini bulmak açısından yararlı olacaktır. Bunun için de 1950'lere uzanmak ve 1950'den 1980'e dönemin politikaları ve bunların sonucu ortaya çıkan toplumsal duruma çok kısaca göz atmakta yarar vardır. 1950'li yıllar Tek Parti rejiminden çıkılıp çok partili rejime geçilen ve Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllardır. 1950 ve 1960 arası sanayileşme çabaları artmış, kentleşme, köyden kente göç hızlanmış ve Batı'yla siyasi ve ekonomik bütünleşme yaşanmaya başlamıştır. Türkiye 1952 yılında NATO'ya kabul edilir. 1949 yılında Avrupa Konseyi üyesi olur ve 1957 yılında kurulan, daha sonra adı Avrupa Birliği olacak, Ortak Pazar'a 1959 yılında başvurur. Marshall Planı ile 1950 sonrası tarımda modernleşme yaşanır. Batı'yla bu yakınlaşma 1960'lı yıllar ve sonrası Küba füze krizi (1962), Kıbrıs sorunu (1963 sonrası ve özellikle 1974 ve sonrası), Batı'dan gelen baskılarla haşhaş

Göç olanca hızıyla devam ederken, 1970-80 yılları arası sanayide özel sektörün payının çok önemli derecede arttığı yıllardır. Bu yıllarda sermaye belirli ailelerin elinde yoğunlaşmış ve 1942-69 yılları arasında Türkiye'de 2 adet holding mevcut iken, 1972-79 yılları arasında bu sayı 142'ye çıkmıştır.²⁰ Bir yandan büyük kente göç, diğer yandan bir kesimdeki sermaye yoğunlaşması giderek artan toplumsal tepkilere yol açmaya başlamıştır.

Kendini ortanın solu olarak konumlandıran Ecevit, 1968 yılında yayımladığı *Bu Düzen Değişmelidir* adlı manifestoda özel sektör, devletten aldığı teşvikleri üretime değil, arsa alımı ve konut yapımına ayıran, köylüye tefecilik yapan, devleti soyan ve halkı sömüren yerli sanayi gibi tanımlar.²¹ Bu tepkiler yalnızca sol eğilimli partilerden değil, Milliyetçi Hareket Partisi gibi sağ eğilimli partilerden de gelir. Diğer sağ eğilimli bir parti, Milli Selamet Partisi başkanı Necmettin Erbakan da iktidar partilerini kredi ve devlet olanakları hep üç-beş kişiye pay ettikleri, fakiri ezip sömürüye izin verdikleri için eleştirir.²² Eleştirilen zengin yerli sanayi, kökenleri İzmir, Ankara, Bursa, Adana gibi Anadolu şehirleri olan ancak çoğunluğu İstanbul'a yerleşmiş ailelere aittir.

Bizans konulu filmlerin büyük şehirlerde mümkün olduğunca fazla sayıda erkek izleyiciye hırap etmek istediği düşünüldüğünde, seyircilerin çoğunun köylü (kırsal kökenli), şehre yeni gelmiş, fakir, işvereni veya genel olarak İstanbul halkı tarafından hor görülen, ezildiğini düşünen bir kesimden olduğunu söyleyebiliriz.

İstanbul'a ayak basar basmaz, "Allah'ın izniyle şaholacağız İstanbul'a şah";¹⁶ "Hey taşına toprağına kurban olduğum, ekmeği bol İstanbul, len kahpe şehir kuru kendini, Haybeci geliyor, sana kral olacak kral";¹⁷ gibi tiradlar İstanbul'un fethinin yalnızca tarihsel açıdan değil toplumsal açıdan da güçlü bir metafor olduğunu

olan *Fetih 1453* ile Bizans karşımıza çıktı. Türkiye için oldukça önemli bir sayı sayılabilecek altı kusura milyon izleyici filmi seyretti.

Bu filmde 1970'li yılların aksine mekânlar İstanbul'un tarihsel ve doğal mekânları olmayıp bazı Bizans yapılarının internete bulunabilecek

Kozanoğlu'nun Battal Gazi Destanı'nı yazdığı dönem Osmanlı geçmişinin ve imparatorluğun dağılma sürecindeki travmaların unutulmak istendiği, resmi ideoloji tarafından bastırıldığı ve Türk ulusunun kökenlerinin Osmanlı öncesinde arandığı dönemdir. Kozanoğlu'nun Battal'ı, yeni kurulmuş ulus-devletin, yeni oluşmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk. saş. ahlâklı, halkçı, devrimci, monarşi-karşıtı ve yeni bir din anlayışına sahip kahramanıdır.

1970-80 arası dönemde bu seyircilerin kendi sorunları ile özdeşleştireceği toplumsal içerikli filmlere sansür uygulanırken, macera, fotoroman, erotik/seks filmleri artan hızlarla çevrilmeye devam etmiştir. Toplumsal sorunları konu eden filmler ancak 1980'den sonra tekrar çekilmeye başlanmıştır.

Gülseren Güçhan, 1950 sonrası değişen Türk toplumunun ve özellikle kentleşmeden insanın profilini 1980 yapımı Türk filmlerinde izlediğinde¹⁸ köylü kentli ilişkisinde sömüren/sömürülen, ezen/ezilen tarafların vurgulandığını söylemektedir.¹⁹ Ayrıca aslında başka şehirlere de göç olmasına rağmen incelediği filmlerin hepsinde köyden/taşradan göç edilen yer İstanbul'dur. İstanbul hayallerde imrenilen ancak aynı zamanda yeni geleni kabul etmeyen, fakiri ezen, sömüren, insanı değerlerin kalmadığı "şehir" in sembolüdür. İstanbul, gelinen yerlere göre aynı zamanda "Batı'yı da simgelemektedir. Geleneksel ile Batılaşmış İstanbul arasındaki çelişki sıklıkla vurgulanır.²⁰ Buraya gelen köylüler/taşralı kendilerini kentin üst tabakası ile kıyaslar, huzursuz olur ve kimlik arayışına girer. İstanbul'a yerleşenler artık onun taşı ve toprağını altın olmaları anlamlar ama aynı zamanda "şehir" le bir rekabet içine girerler.

göstermektedir. İşin ilginç buradaki kullanılan "kahpe şehir" jargonunun Bizans fonlu filmlerin baş göndermesi "kahpe Bizans"tan alıntı yapılarak kullanılıyor olmasıdır. Bu tarihsel arka-plan çerçevesinde, 1970-80 yılları arasında çevrilen Bizans fonlu filmlerde, Bizans'ın zengin, "Batılı", aynı zamanda zalim ve fakiri ezen İstanbul'un, Bizanslıların ise burada yaşayan zenginlerin metaforu olduğunu iddia etmek isterim. Burada Bizans/İstanbul üzerinden hem hayal kırıklığı yaratmış "Batı" dünyasına, hem de ümitleri yıkılmış Batılı ve zalim, taşı toprağı altın olan, ama altınını paylaşmayan "şehir" e bir gönderme vardır. 1970'lerin Battal Gazisi bu zengin, zalim, "Batılı" "şehir" e ve şehirlilere karşı köylü/taşralı, mazlum göçmenlerin Robin Hood'vari kahramanıdır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ, 2000'Lİ YILLAR

2000'li yıllarda Battal Gazi ile ilgili filmlere rastlamıyoruz, ancak 1970'lerdeki Bizans fonlu filmlerin bir parodisi olan *Kahpe Bizans* filmi 2000'de çevrildi, 2012 yılında ise, 1970'lerdeki filmlerin aksine birçok değerli tarihinin uzmanlığına danışarak kurgulanan ve önceki dönemlerdeki filmlerle kıyaslanamayacak büyüklükte bir film prodüksiyonu

üçboyutlu rekonstrüksiyonlarıdır.²¹ Bu üçboyutlu rekonstrüksiyonlar arasında o dönemde Bizans imparatorlarının yaşadığı Blakhernai Sarayından ziyade Bizans İmparatorluğu'nun en kudretli olduğu dönemlerden 6. yüzyılda imparatorların oturduğu Büyük Saray'ın rekonstrüksiyonu kullanılmıştır. 1203'te yanan ve o tarihten sonra pek kullanılmayan Hipodrom, 6. yüzyıldaki ihtişamı ile karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'un tarihsel mekânları yerine bilgisayar rekonstrüksiyonlarının kullanımıyla, "Bizans İstanbulu" nun kimi Bizans uzmanları tarafından eleştirilen soyut bir tasavvur sunulmaktadır.²²

Büyük Saray ve Hipodrom görüntüleri çok güçlü bir devlet imajı verirken, Bizans kilisesinden çok az bahsedilmektedir. Birkaç papaz ve Gennadios dışında filmde hiçbir din adamı görülmemektedir. Bunun yanı sıra çok daha fazla Papalık mensubu ve Papa görüntüsü vardır. Bu da seyircilere, fethedilen Bizans'ın "Batı" ve Batı Kilisesi'nin insafına kalmış ancak her şeye rağmen zengin bir devlet olduğu izlenimini, Bizans kilisesinin ise ancak II. Mehmed'in hoşgörüsü sayesinde canlanacak bir kurum olduğu imajını vermektedir. Hâlbuki tarihsel bilgiler bunun aksini göstermektedir. 14. ve 15. yüzyıllarda Bizans kilisesi Bizans imparatorlarının siya-

seten etkili oldukları topraklardan çok daha geniş bir coğrafyada etkisi olan güçlü ve etkili bir kurumdur.³⁰ Konstantinopolis'in fethinden önce ve sonra hayatta kalmayı becerebilmiş olması Bizans kilisesinin gücü ve becerisi, Osmanlı'nın fetih yöntemleri³¹ ve Osmanlı'nın Bizans kilisesini imparatorluğun idaresinde kendi le-

tüm bu zenginliğe rağmen yine de kendilerini kurtarması için "Batı'ya muhtaçtırlar. 1970'lerin aksine artık zalim değillerdir. Türkler ise daha Müslüman, kimi zaman Hollywood filmlerindeki Ortaçağ şövalyesi gibi, kimi zaman yapılı vücutuyla bir Spartacus endamiyla dövüşen, şehirlili olup olmadıkları anlaşılmayan ama köylü

ideolojisi etkisinde çekilmiş dahı olsa eskiden Osmanlı tebaası olan bugünkü toplumların da geçmişi ve olayı nasıl yorumladıkları ve neler hissettikleri bilinmeden veya umursanmadan yapıldığı aşıkardır. Filmin yönetmeni ve yapımcısı Faruk Aksoy, daha önce her biri dörder milyon izleyiciyle buluşmuş olan *Recep İvedik* filmlerinin de yapımcısıdır. Yapımcısı olduğu filmlerin Türkiye standartlarına göre ulaştığı yüksek rakamlara bakılırsa kendisi Türkiye toplumunda farklı kesimlerin ilgisini çekecek hassasiyetleri iyi yoklayan bir işadamıdır.

Bu hassasiyetler Refah Partisi'nin 1994 yerel seçimlerindeki başarısından sonra ve özellikle 2000'li yıllarda AKP'nin iktidarda olduğu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Refah Partisi için İstanbul'un önemini, bu partinin adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın 1994 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkanı olmadan önceki seçim demeclerinde görebiliriz. R. T. Erdoğan, İstanbul'u yakalamanın Türkiye'yi yakalamak olduğunu; İstanbul'un bütün Türkiye'yi barındırdığını; ayrıca İstanbul'u yakalamanın dünyayı ve dünyaya nizam veren dinamizmi yakalamak olduğunu söyler. RP'liler 27 Mart 1994'teki yerel seçim konuşmalarında, İstanbul belediye seçimlerini "İstanbul'un ikinci fethi" olarak tanımlarlar. İstanbul'u alarak, onu yeniden "Bizanslaştırmak" isteyenlerin umutlarını boşa çıkarmak istediklerini beyan ederler.³²

Bizans/İstanbul ve "Şehrin" fethi Türkiye'de güçlü bir metafordur. Bu metafor hem Avrupa'nın (Batı'nın) çevresi olarak kabul edilebilecek Türkiye'nin merkezdeki Batı'yla, hem de "doğulu" taşra/çevre ile "batılı" şehir/merkez ilişkisine gönderme yapmaktadır. AKP iktidara geldikten sonra, Demokrat Parti döneminde olduğu gibi, bir yandan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi çalışmalarını hızlandırıp Türkiye'yi Avrupa'nın merkezine taşıma, diğer yandan ise Türkiye içinde genel olarak merkezdeki sistemin çevreye ittiği unsurları merkeze taşıma söylemleri geliştirmiştir. Türkiye içinde 2000'li yıllara

Osmanlı ordusunda lağuncılar.

Fetih 1453

II. Mehmed'in karısı Gülbahar Hatun.

Fetih 1453

hinde kullanmayı tercih eden pragmatik yaklaşımıyla alâkalıdır.

Bunun yanı sıra filmi eleştiren birçok kişinin de belirttiği gibi,³³ film Osmanlı ordusunda yalnızca Müslümanlar varmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır ki bunun böyle olmadığını biliyoruz.³⁴ Bunun yanı sıra A. Z. Kozanoğlu'nun romanlarında ve 1970'li yılların filmlerinde görülen Türk kahramanların aşık olduğu Rum kadınları artık ortada yoktur. Urban'ın Hristiyan olduğunu zannettiğimiz kızı bile esasen Müslüman'dır. Baki Tezcan'ın da vurguladığı gibi, bu filmde "bizden" olan hiç kimse gayrimüslim değildir. Bizanslılar 1970'li yılların filmlerindeki gibi yine zengin, zevk ve sefahat düşkünüdürler ancak

olmayan yakışıklı gençlerdir. Ancak en önemlisi, 1970'li yıllardaki Bizans fonlu filmlerden yansıyan Türklerle kıyasla bu filmdeki Türklerin mazlum değil, muktedit olmalarıdır.

Fetih 1453 filminin, bazı eleştirmenlerin de belirttiği gibi, Türkiye'de son dönemlerde politik yeni-Osmanlıcılık ideolojisinin toplumda benimsenmesinin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz.³⁵ Ancak başka bir eleştirmenin değindiği gibi filmi sadece bir Türk baştan sona izleyebilir. Zira dış dünyanın ilgisini çekmeyecek şekilde tasarlanmıştır ve seyircinin izleyebilmek için hikâyeyi zaten bilmesi gerekmektedir.³⁶ Filmin Yunanistan ve Lübnan'da karşılaştığı tepkilere bakacak olursak yeni-Osmanlıcılık

geliindiğinde çevreye itilmiş unsurlar bakacak olursak; 1960 ve 1970'li yıllarda büyük şehirler göç eden taşralı geleneksel yapıdan gelen ailelerin ikinci ve üçüncü kuşaklarını, taşradan şehre, görece yeni, göç etmiş Kürt kökenli vatandaşları, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Battal Gazi Destanı*'nda çok kabaca çerçevesini çizdiği Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşmaya başlayan inanç tarzına katılmayan çevreleri ve kimi çevrelerce "İstanbul Dükalığı" olarak da adlandırılan İstanbul sermayesi ile zenginliği ayrı oranda paylaşıldığını düşünen, 1970'li yıllardan itibaren yalnız Necmettin Erbakan tarafından değil, Turgut Özal¹⁷ tarafından da önemi vurgulanan, "Anadolu sermayesi"ni sayabiliriz.

2000'li yılların ilk yıllarında Avrupa Birliği ile ilişkiler hareket kazanmış, Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri yakın-

laşmıştır. Avrupa Birliği ile 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. Müzakerelerin başlaması Türkiye'de genellikle olumlu karşılanmış, fakat ilerleyen yıllarda kimi müzakere başlıklarının askıya alınması ile yavaşlayan süreç toplumda hayal kırıklığına yol açmıştır. Ancak 1960-70 yıllara nazaran, Avrupa Birliği sorunlu bir dönem geçirmektedir. Bir yandan birliğin kendi içinde yaşadığı kurumsal ve ekonomik kriz, diğer yandan Türkiye'nin ekonomik açıdan iyi seyreden parametreleri ve çevre ülkelerle nazaran daha istikrarlı politik seyri, daha önceki dönemler gibi Türkiye toplumunda "kudretli" "Hristiyan Batı" karşısında "mazlum" "Müslüman Türk" psikolojisine sebebiyet vermemiştir.

Diğer yandan 2000'li yıllarda daha geleneksel taşralı yapıdan gelen ikinci ve üçüncü kuşakların toplu-

sal hayatta karşılaştığı, türban gibi, bazı sorunlar tam olarak çözümlenmesi olmakla birlikte yumuşamıştır. Anadolu sermayesi artık 1960 ve 1970'lerde olduğu gibi taşra tüccarları değildir. Kürt sorunu çözülememekle birlikte çözüleceğine dair umut uyandıran girişimler ara sıra tezahür etmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de iktidar olmasa da muktedir olan bazı kurumların güçleri bu dönemde zayıflamıştır. Bir tarihçi için "şimdiki zamanın" değerlendirmesi, olaylara mesafe almak açısından, sorunlu olabilir ancak yukarıda gözlemlenen toplum ve siyaset hayatındaki unsurlar göz önüne alındığında, günümüz Türkiye'si'nde Bizans ve Bizans/İstanbul'un fethinin popüler kültürde yansımaları ve bunun toplumun bir kesimi tarafından algılanışının çevrenin merkezleşmesi zafetinin ve çevre merkez ilişkilerinin bir metaforu olduğu iddia edilebilir.

DİPNOTLAR

1. J. P. Grégoire, "Louis XIV et l'Orient: la mission capitale Gravier d'Orléans (1685-1689)", *Byzance en Europe*, ed. H. F. Auzep (Paris 2001), 3-4.
2. S. A. Ivanov, "Byzance revoie: la byzantologie et les communistes (1928-1948)", *Byzance en Europe*, 55-60.
3. M. Herfied, *Once Upon More: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece* (New York 1986).
4. F. Curta, *The Edinburg History of the Greeks*, c. 500-1050 (Ipsden 2010), 4-5.
5. A. Z. Kozanoğlu, *Battal Gazi Destanı*, Büyük Türk Romanı (İstanbul 1965), A. Z. Kozanoğlu'nun, Bizans konulu eserleri için bkz. "Bizans Tahayyülünün Şekillenmesinde Abdullah Ziya Kozanoğlu Etkisi, Büyük Türk Romanları ve Bizans", *Toplumsal Tarih*, 229 (Ocak 2013), 91-95.
6. Y. Dedes, *Byzantine Age: Introduction, English Translation, Turkish Transcription, Commentary and Facsimile*, c. 2 (Cambridge, MA 1996).
7. Z. Yurkeli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektaşlı Şiirine in the Classical Age* (Burlington 2012), 77-78.
8. Dedes, *Battalname*, 390-98.
9. Kozanoğlu, *Battal Gazi Destanı*, 80.
10. AŞK., 34.
11. Burada vurgulanması gereken bir husus 15 yüzyılda önemli gazı ailelerin bâniliğinde yazıya geçirilmiş olduğu düşüncesi Battalname'de Müslüman devletler otorite ile seni boylarında savaşan Battal'ın temsil ettiği grup arasındaki satır aralarında rastlanılabilecek, rekabetçi. Merkezî otoriteyi temsil eden Malatya Emir'nin Battal'ın yokluğunda Bizans ordusuna karşı çaresizliğine yapılan vurgu, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde I. Bayezid'e (1399-1402) bağlayan ve II. Mehmed'in (1444-46, 1451-81) Konstantinopolis' almasının ardından daha kanlısın merkezleşici politikaları karşı sınırlarda savaşan gazı çevrelerinin hassasiyetleri denek düşmektedir. II. Mehmed'in başlın merkezleşici otoritesine karşı gazı-dervis çevrelerinden gelen muhalefet dinleyip onları yavaşlatarak merkez ile muhalefet arasında bir denge arayışı içinde olan I. Bayezid (1481-1512)'in bâniliğinde yazılmış *Aşıkpaşazade Tarih* gibi Osmanlı hanedanı vakayinâmelerinde, tahtın yasal varislerinden olan ancak Bayezid'in bertaraf ettiği Cem Sultan'ın bâniliğinde yazılmış *Sözlükü'düme* diye bilinen, *Battalname*'nin devamı kabul edilen dervis ve savaşçı Sanı Saluk hikâyeleri derlemesinde, bu muhalefet vesiteleri daha açık biçimde görmek mümkündür. II. Mehmed'in Konstantinopolis'i almasının ardından gazı ve dervislerin nüfuzündeki toprak ve köyleri müsadere etmesi, başkenti gazilerin kuvvetli olduğu Edirne'den Konstantinopolis'e taşınması, devlet idaresine Osmanlı hanedanına sadakati daha yüksek olabilmek devşirme idareciler yerleştirilmesi, bu devşirme gazilerin muhalefet ettiği temel hususlardır. Bu eserlerdeki gazı muhalefet ile ilgili bkz. C. Kafadar, *İki Çıtan Arasında (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu)*, çev. C. Çikiri (İstanbul 2010).
12. Cumhuriyet dönemi romanlarını inceleyen Murat Belge, romanlardaki Türk kahramanların ve doğmaları, bunlar Bizanlı, İrili, İtalyan veya Arap olabilir, her zaman aynı tanımlandığını gözlemliyor. Türkler hep adaletili ve savaşçı, onların karışındıkları ise katil ve zalimdir. M. Belge, *Genişletilmiş Büyük Uluat Anlatı ve Türklerin Kökeni* (İstanbul 2008).
13. Bkz. Bayrı, "Bizans Tahayyülünün Şekillenmesinde Abdullah Ziya Kozanoğlu Etkisi", 93.
14. A. Dorsay, *Sinemamızın Umut Yılları*, 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar (İstanbul 1989) 8.
15. Bu filmlerin listesi için bkz. G. Scognamiglio, "Türk Sinemasında Bizans Oyuncuları", *Sanat Dünyamız*, Özel Bizans Sayısı (1998) 195-193.
16. Dorsay, *Sinemamızın Umut Yılları*, 15.
17. Bizans'ta Kutsal Savaş kavramı ile ilgili olarak bkz. V. Laurent, "L'idée de guerre sainte et la tradition byzantine", *Revue historique du Sud-est Européen* 23 (1946) 72-98, A. Laiou, "On Just War in Byzantium", *Studies in Honor of Spros Vryonias*, vol. 1 (New York 1993) 153-177; J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, 565-1204 (London 1999) 11-33.
18. T. Boza, "Resmî Meinlerinde 'Yunan Döşmanlığı' Neden Eksikti?" *Değer* 32 (1998) 35-42.
19. E. J. Zürcher, *Turkey, A Modern History* (London 1998) 231-276.
20. M. Altun, *Ortak Akli Ararken*, *Tüsüdün İlk On Yılı* 1970-1980 (İstanbul 2009) 31.
21. B. Ercit, *Bu Dözen Değişimdir* (İstanbul 1973) 107-129.
22. Altun, *Ortak Akli Ararken*, 40.
23. G. Güçhan, *Toplumsal Değişim ve Türk Sineması*, *Kente Göç Eden İnsanlar Türk Sinemasında Değişim Projesi* (Ankara 1992).
24. Alee, 128.
25. Alee, 112.
26. Alee, 113.
27. Alee, 114.
28. Örneğin bkz. www.byzantini1500.com.
29. Bu rekonsürüksiyonlarla ilgili olarak Bizans uzmanlarının ciddi eleştirileri vardır. Bkz. P. Magdalino, *Toplumsal Tarih* 229 (Ocak 2013) 55.
30. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453* (London 1971); J. Shepard, "The Byzantine Commonwealth (1000-1520)", *Cambridge History of Christianity*, ed. M. Angold, vol. 5 (Cambridge 2006) 1-52.
31. H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 4 (1952) 104-29.
32. Örneğin bkz. B. Tezcan, "Fethi 2012", *Bilanet* 3 Mart 2012.
33. H. İnalcık, "Tımarlılar chrétiens en Albanie au XVe siècle d'après un registre de timars ottoman", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 4 (1952) 118-118; idem, "Stefan Dusan dan Osmanlı İmparatorluğu'na, XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *İstikrar Devri Üzerinde Tetkikler ve Vakaatlar I* (Ankara 1954, 1b. 1995) 137-184.
34. "The turban-and-testosterone CGI retelling of sultan's conquest of Constantinople feeds on appetite for imperial Ottoman past", *Guardian* 12 Nisan 2012; Soner Çakırtay ve Sema Çakırtay, "Ottomanism in the rage in Turkey, Today's Zaman" 1 Nisan 2012.
35. A. Finkel, "Fethi, İlaç ve British Museum", *Tarık* 4 Mart 2012.
36. R. Çakar, *Ne Şeriat Ne Demokrasi*, *Rehah Partisinin Anınamak* (İstanbul 1994) 188-89.
37. Altun, *Ortak Akli Ararken*, 129.

İSTANBUL'UN YENİDEN FETHİ:

PANORAMA 1453 TARİH MÜZESİ'NİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

DENİZ ÜNSAL

Fetih 1990'lardan bu yana ideolojik olduğu kadar ticari, turistik olduğu kadar politik bir "gösteri" olmaya devam ediyor. Kentin yeni sahipleri kent coğrafyasını sadece sembolik olarak değil, kentsel dönüşüm adı altında fiilen fethediyorlar. İstanbul'un yeni anıtları imparatorluk hatırasına öykünürken bu süreçte yeni vatandaşlığın icra edileceği törensel mekân işlevi görüyorlar. İşte Panorama 1453 Tarih Müzesi bunları düşündürüyor...

Son yıllarda kamusal alanda Osmanlı tarihine yönelik artan bir ilgi gözlemliyoruz. Bir yanda siyasi erkin ve kamu kurumları sözcülerinin Osmanlı yöneticilerine, şair, düşünür ve mirasına yönelik atıfları, diğer yanda mimariden medyaya, modadan sanata bazı özel girişimlerin Osmanlı yaşam tarzı ve ihtişamına yönelik tahayyül-

leri, gündelik yaşamda kimi zaman ticari düzeyde kalan, kimi zaman daha derinlere inen bir imparatorluk nostaljisini besliyor. Bunlar arasında İstanbul'un fethi özellikle sıkça söz edilen ve görselleştirilen bir konu olmaya devam ediyor; birçok yayında, filmde, dizide, sergide, kutlamada karşımıza çıkıyor. İstanbul'u, bir ku-

ruluş mitinin merkezine alan bu yeni söylem hem popüler kültürde hem devlet politikasında yerini bulmuşa benziyor.

Fethin son yıllarda en etkili ele alınış biçimlerinden biri İstanbul'un 2010'daki Avrupa Kültür Başkentiği arifesinde Zeytinburnu'nda Topkapı

Panorama 1453 Tarih Müzesi eski Topkapı Otobüs Garajı'nın bulunduğu yerde, kaza surlarının dışına kuruldu.

Kültür Parkı'nda açılan Panorama 1453 Tarih Müzesi'dir. Kentin surlarının hemen dışına, 29 Mayıs 1453'te Osmanlı Padişahı II. Mehmed'in şehre girdiği söylenen noktaya inşa edilen müze, fetih sabahını 360 derece bir panorama içinde yeniden canlandırarak ziyaretçilere bir deneyim yaşatmayı amaçlar. 354 bin metre-kare alana yerleşen Kültür Park'ta, Panorama Müzesi'yle beraber 1.500 kişi kapasiteli bir açık hava tiyatrosu, 3 adet tarihi cami ve Türk Dünyası Kültür Mahallesi yer alır. Bir zamanların otobüs şirketlerinin giriştiği ve kentin en yoğun bölgelerinden biri olan Topkapı Garajı'nın bulunduğu bu bölge bugün bir rekreasyon alanına dönüşürmüştür. Burada fetih şenliklerinden Ramazan kutlamalarına, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Tanıtım Günleri'nden Nevruz kutlamalarına çeşitli etkinlikler düzenlenir.¹ İstanbul'da gerçekleşen birçok dönüşüm projesinden biri sayılabilecek Topkapı Kültür Parkı, kentin değişen yüzünü fetih teması merkez olarak temsil etmesi açısından da önemlidir.

Son 20 yılda İstanbul'da yerel yönetimlerce açılan semt konakları, kültür merkezleri, müzeler, Osmanlı mirasına dokunan sanat ve kültür etkinlikleri, şenlikler, atölye, sempozyum ve eğitimlerle daha önce yerel yönetimlerin gündemine girmemiş konuları ve konukları kamusal alana taşırlar. Bu açıdan bakıldığında büyükşehir belediyesi tarafından inşa edilen ve belediyenin bünyesinde kurulmuş bir anonim şirket tarafından yönetilen Panorama 1453 Tarih Müzesi de yerel kültür politikasının bir ürünü olarak görülebilir.

BİLGİ REJİMİ OLARAK PANORAMA

Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin bilgi panolarıyla düzenlenmiş ilk katını gezerek II. Mehmed öncesi fetih girişimleri ve II. Mehmed'in fetih öncesi hazırlıkları hakkında bilgilendirilirler. Buradan ikinci kata yönlendirildiklerinde 360 derece bir panorama içinde fetih anına tanık olurlar. Bu bölümde ses efektleri görüntüyü destekler. Ziyaretçi, top ateşine tu-

tulmuş yıkık surların önünde çarpışan, cephane dolduran, siper kazan, at binen askerleri ve meydanın bir ucundan askerleri ve danışmanlarıyla beyaz atının üzerinde savaşçı yöneten II. Mehmed'i izleyebilir. Yıkılan surların ardından yeşil bir şehir görünür. Burçlardan dumanlar yükselir; bir burçta yanan yırtılan Bizans flamları ve Osmanlı bayrağını burca dikmek üzere olan asker tasvir edilir. Bu bölümün ziyareti, rehberin gökyüzünde bulutların arasında gizlenmiş bir Fatih portresine işaret etmesiyle son bulur. Tekrar alt kata inildiğinde fetih sonrası kentte yapılan çalışmalar, Fatih'in kent halkına, ibadet mekânlarına gösterdiği hoşgörü yine bilgi panoları ve görsellerle anlatılır. Müze çıkışındaki dükkânda fetih üzerine yazılmış kitaplardan. DVD ve CD'lere, Osmanlı motifli dekoratif eşyalardan takılara geniş bir yelpazede hediyelik eşya satışı yer alır.

Topkapı Kültür Parkı'ndaki Panorama Müzesi 18. yüzyıl sonlarında popülerite kazanarak özel bir mimari forma yerleşen ve döneminde önerdiği yeni görme biçimiyle bir devrim yaratan bir görsel kültür teknolojisinin mirasını yaşatmaktadır. İrlanda asıllı girişimci Robert Barker 1787 yılında 360 derece görmeyi sağlayacak ve izleyeni "orada hissettirecek" bir resmetme yöntemi icat ettiğinde aslında hareketli resim ve sinemanın gelişiminde ilk adımları atmıştır. Panoramalar (ve dioramalar) 19. yüzyıl başlarında büyük kentlerde halkın eğitim ve eğlence ihtiyacını bir arada karşılayan mekânlardı. Richard Daniel Altick *The Shows of London* adlı kitabında 19. yüzyılda Londra'da sayıları artan bu mekânların ücret karşılığı kent manzaraları sunarak bir bakıma uzun yolculuklara çıkmayan ancak uzak ülkelere ilgi duyan Londralılara hitap ettiğini; hatta savaş sahnelerini yeniden canlandığında da bir çeşit belgesel/haber özelliği göstererek kısa süre önce kazanılmış zaferleri temsil etme güçleriyle halkın bilgileneşine katkıda bulunduklarını yazar.² Ancak panoramalar sadece bilgi vermek veya eğitmek amacıyla inşa edilmemişlerdi. Altick, bu mekânların yoğunlaşan

kent yaşamı ve kentte biriken kalabalıkları hoş tutmak için gelişen eğlence kültürü içinde önemli bir rolü olduğunu ve panoramaların sınıf fark etmeksizin herkes tarafından ziyaret edildiğini anlatmaktadır. Panorama ressamlığının gelişimi, gerçeği yeniden yaratma ve her şeyi görünür kılma arzusuyla yola çıkan diğer kardeş alanların gelişimiyle paralellik taşır: Bu dönemde karşımıza çıkan dioramalar (bir olayın eşya, ışık ve sesle sahnelenmesi), tiyatro dekoralarının ve sahne mekanizmasının karmaşılaşması gibi... Aynı yıllarda Bentham aklın akıl üzerinde o zamana kadar görülmemiş ölçüde iktidar kuracağı yeni bir görsel kontrol mekanizması üzerinde çalışmaktadı. Panoptikon adı verilen bu düzenek panoramaya benzer mimarisiyle insan doğasını ve davranışını gözlem altına alarak disiplini emeyi hedeflemekteydi. Biri doğayı gözlemlerken, diğeri insan doğasına gözlemlerle hükmetmekteydi. Her ikisi de bir çeşit sahneleme mekanizmasıyla gerçekte olmayan bir mekânsal kurgu yaratmakta ve iktidarını bu kurgu üzerinden oluşturmaktadır.

Panoramalar 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın kent meydanlarında, parklarında, sonra sanat, sanayi ve teknoloji ürünlerinin sergilendiği evrensel sergilerde ve sonlara doğru kent çeperlerinde, halka, aydınlanmacı bir bakış açısından hareketle "akılcı eğlence" sunmaya, yeni bilgi rejimleri oluşturmaya devam ettiler. Ta ki yeni bir iletişim aracı olarak gazetenin çıkması ve görselliğin gazetelere girmesine kadar. Bu dönemde gazete haberlerinin gravürlerle desteklenmesi panoramaların belgesel niteliğini sarstı. Başka yeni bir icat olan fotoğrafa gerçeklik iddiasını sarsacaktı. Panorama ressamları ne fotoğrafın ne de gazetenin hızını yakalayabilecek, son darbeyi de 19. yüzyıl sonu itibarıyla açılan müzeler vuracaktı. Bu müzeler evrensellik iddiaları ve bilimsel otoriteleriyle temsil ettikleri dünyanın "gerçekleri"ni ziyaretçilerine sundular. Öyleyse, ilk kamu müzelerine kadar ziyaretçinin bir görsel eğitimden geçmiş olduğunu ve müzelerin mimarileri, nesneleri

Ziyaretçi, top ateşine tutulmuş yıkık surların önünde çarpışan, cephaneye dolduran, siper kazan, at binen askerleri izleyebilir.

ve yarattıkları küçük evrenlerle onları karşılayan ilk temsiliyet mekânı olmadıklarını söyleyebiliriz. Bu durumda panorama sergileri müzelerin öncüllerini oluşturmaktadır. Gözün iktidarının yükseldiği 19. yüzyıl toplumunda, panorama sergilerinden müzeye uzanan biçimler uzak kentlerdeki yaşamların, savaş meydanlarındaki kahramanlıkların anlatımıyla görme üzerinden bilgi rejimlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu panoramalarda kentler ve savaşlar resim olarak bilgiye dönüşür ve kavranılır. "Modern çağın temel hadisesi dünyanın resim olarak fethedilmesidir".³

Mimari olarak özel bir forma sahip, 19. yüzyıl başlarında icat edilmiş bir teknolojiyi 21. yüzyıl başında yeniden canlandırmak bir çeşit nostaljik deneyim yaşama arzusu olarak yorumlanabilir. Günümüz teknolojileri düşünüldüğünde "oradaymışız gibi" etkisini yaratabilecek birçok gelişmiş dijital uygulamadan bahsedebiliriz. Panorama sergisi ziyaretçilerine sinema veya dijital teknolojilere rağmen yeni olan bir deneyim sunmaya devam eder. İçinde yaşadığımız "deneyim ekonomisi"nin ilkesi ürünün veya hizmetin tüketicinin hafızasında iz bırakmasıysa, ister bir kent

manzarası olsun ister bir savaş sahnesi, panorama müzesinin başarısı yeni bir mekânsal deneyim önermesi ve vaat ettiği sanal gerçeklik hissini de yatar.

Kent ve manzara panoramaları mekânın tarihini temsil ederken savaş panoramaları bir anı ölüm-süzleştirirler. Savaş panoramalarına dünyanın çeşitli kentlerinde rastlıyoruz: Belçika'da Waterloo Savaşını gösteren 1912 yapımı panorama, Innsbruck'ta 2010 yılında yeni bir binaya taşınan 1896 yapımı Işel Dağı Savaşı, ABD'de 1887 yapımı Atlanta Savaşı veya Rusya'da 1912 yapımı Borodino Savaşı gibi tarihi panoramalar gibi. Panoramalar bugün de popülerliğini korumaya devam ediyor. 1990 ve 2000'lerde Çin'in farklı kentlerinde inşa edilen ve ülke tarihindeki önemli devrim ve savaşları gösteren panoramalar, Mısır'da 1973 Arap-İsrail Ekim Savaşı'nı ve Hindistan'da Bağımsızlık Savaşı'ndan sahneleri resmeden yeni panoramalar bunlara örnek gösterilebilir. Seçilen sahneler ve görselleştirme biçimleri geçmiş belgelemek kadar bugüne ve geleceğe ait önermelerde de bulunur. Çoğu savaş sahnesi bir yaradılış mitini temsil eder: Ulusal birliğin sağlanması, bağımsızlık

ilanı, egemenlik, hâkimiyet kurulması, ulusal kahramanların ortaya çıkışı gibi. Türkiye'deki ilk panoramalar 1990'larda Ankara Anıtkabir Müzesi'nde inşa edilen Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı panoramalarıdır. Bunlar ulusal tarihin yapılmasında önemli bir başlangıç olan sahneleri yeniden canlandırır.

2009'da İstanbul Kültür Park'ta açılan Panorama 1453 Fetih Müzesi bu açıdan ele alındığında geçmişe, bugüne ve geleceğe dair ne söylemektedir?

İMPARATORLUĞU HATIRLAMAK

İstanbul'un müzeler haritasında hızla yerini alan Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin 2010 yılında 1 milyona yakın yerli ve yabancı turistin gezdiği duyuruldu.⁴ Ziyaretçilerin arasında müzeye gelen okul grupları en büyük bölümü oluşturuyordu. Bunun yanında, İstanbul içinden ve dışından belediyelerin kültürel gezileriyle ziyarete gelen gruplar da mevcuttu.

Büyükşehir belediye başkanı, İstanbul ilçe belediye başkanları, İstanbul milletvekilleri, Kültür ve Turizm Bakanı, Ulaştırma Bakanı ve bürokratların katıldığı Panorama

1453 Tarih Müzesi açılış töreninde Başbakan Tayyip Erdoğan "büyük bir çihan imparatorluğunun mirası olan İstanbul'un Bursa, Van, Diyarbakır, Trabzon, Sivas, Konya, Edirne ikadarkı Sakarya'yı, Saraybosna, Gümülcine, Üsküp ve Priştine'yi de temsil ettiğini belirterek İskeçe'nin, Girne'nin, Gazi Magosa'nın, Kerkük'ün, Kırım'ın, Hicaz'ın, Şam'ın, Bağdat'ın, Yemen'in, Trablus'un emanetini, hatırasını yüreğinde hissederek. Bakü'nün kardeşliği ve Karadağ'ın acısı da burada yüreklerde hissedilir. İstanbul'da herkes kendi çapında, anlayışına, felsefesine uygun, kendine yakışan şehirler inşa eder. Biz belediyeçilik icraatlarımızda şehirlerdeki İstanbul'u canlandıırıyoruz. Biz şarkılardaki, türkülerimizdeki İstanbul'u canlandıırıyoruz. Biz edebiyatımızdaki, tarihimizdeki İstanbul'u canlandıırıyoruz. Bugün burada açılışını gerçekleştirdiğimiz Panorama 1453 Tarih Müzesi, Topkapı Kültür Parkı ve Sosyal Tesisleri de bu anlayışımızın bir yansıması" diye konuştu.⁵ Başbakan "Yavrularımız, geleceğe o tarihin mehabetle bakacaklar ve 'Ben neymişim' diyecekler, bunu görecekler. Bir aşağılık kompleks içinde yetişen gençlik istemiyoruz, tam aksine kendine özgüveniyle yetişen bir gençlik istiyoruz. İşte bununla olacak bu" dedi.⁶

Yukarıda müzenin açılış töreninde başbakanın çizdiği imparatorluk çerçevesi müzeye olan ilginin resmi boyutta bir kültür politikası özelliği kazandığını göstermekle kalmıyor, söylemin tarihle ve mekânla kurduğu ilişki yeni bir aidiyet de çiziyor. 1980 sonrası siyasi ortamında imparatorluk hatırası yeni bir uzlaşının düğüm noktasını temsil ediyordu. İç ve dış politikada kabul gören yeni Osmanlıcılık, yeni ekonomik politikalarla dönüşüme giren Türkiye'de Kemalist söylemin meşruluğunu saracak, taşları yerinden oynatacağı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra şiddetini kaybederek 1980'lere kadar ulus devleti öne çıkaran, kaynağına Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal'e ve İslam öncesi Anadolu medeniyetlerine dayandırılan tarih tezlerini, 1990'lardan bu yana resmi söylemde ifade biçimleri giderek çeşitlenen,

İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmed'i kaynak alan bir imparatorluk özlemine bıraktı. Türkiye uluslararası alanda Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu'daki yeni bağımsız ülkelerde, ekonomik, kültürel ve diplomatik rolü olduğu iddiasını Pantürkizm ve Panislamizm tonları içeren yeni Osmanlıcılık üzerinden yapılandırdı.⁷ Bugün, farklı siyasi görüşlere göre imparatorluk, zaman zaman çöküşü, felaketi, yozlaşmayı, zaman zaman da ihtişamı, çok kültürlülüğü, hoşgörüyü anımsatıyor. Siyasi elitler iktidar mücadelelerinde yeni bir tarih ve yeni bir yurttaş hayal ederken yeni Osmanlıcılık da bu hayali destekleyen zaman ve mekân bağlamlarını sağlıyor. Cumhuriyet'in sunduğu kısıtlı coğrafi sınırlar, kurguladığı homojen ulusal kültür ve tarih, ekonomisiyle dünyaya eklemelenmiş bir Türkiye'nin küreselleşme yolundaki aidiyet hayallerini tatmin etmekte yeterli olmadı. Bu açıdan imparatorluk hatırası, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını aşan, fetih fikrini içselleştirmiş bir kimlik ve iktidar arzusunu besledi.

Mevcut iktidarının ve iktidar talebinin meşruluğunu Osmanlı tarihini farklı dönemlerini seçici olarak hatırlayarak pekiştiren, etnisite ve dini kimlikler üzerinden köklendiren siyasi elitler, kamusal alanda yeni yurttaş kimliklerinin canlandırılacağı yeni kurumlar ve ritüeller ürettirler. Louvre'un Fransa'da 1789 sonrası yeni yurttaşlık ritüelleri için bir arka plan oluşturulduğunu iddia eden

Carol Duncan 19. yüzyıldaki müze mekânını dönüştürücü bir ritüel alanı olarak tanımlar ve müzede toplumun tarihi, inançları, kimliği olarak sunulanların, toplumun içindeki belli güç odaklarının kendilerine dair imgelerini temsil ettiğini söyler. İstanbul, gerek Panorama Müzesi'nde gerekse her 29 Mayıs'ta yapılan Fetih Şenlikleri'nde yeniden fethedilirken seyircisi de bu törenlere katılarak, kurgulanarı hikâyeyi takip ederek bir nevi yurttaşlığını icra eder. Bu açıdan fetih ritüelleri yeni aidiyetin pekişmesinde aracı rolü oynarlar.

Öte yandan, imparatorluk nostaljisi çok kültürlü, toplumların beraber hoşgörü içinde yaşadığı bir tabloya zıttır. Buna rağmen Türk ve Müslüman olmayan kimliklerin ortak bellek oluşumu nasıl dahil edileceği konusunda yeni kimlik önermeleri kendi içinde çatışmalar ve belirsizlikler de yaşayacaktır. Panorama Müzesi ve Fetih Şenlikleri bu ikileme iyi bir örnek olabilir. 1453'te çoğunluğu gayrimüslim olan bir kentten fethini bugünün toplumuna çok kültürlülük ve hoşgörü çerçevesinden anlatmak nasıl mümkün olacaktır?

İSTANBUL'UN YENİDEN İNŞASI

Panorama Müzesi'ndeki 360 derece resim genç ve idealist bir hükümdarın öncülüğünde bir zamanların en zengin ve güçlü kentini ele geçirmek, ona sahip olmak ve hükmetmek için saldırıya geçmiş orduları ve yıkılan yakılan kentlerini savunan Bizanslı-

ların son çabalarını göstermektedir. Burada kutlanan kentin yeni sahiplerinin onu elde etmek için gösterdikleri kahramanlık ve genç hükümdarın askeri zekâsıdır. Fetih kent için yeni bir dönem açacaktır. Yeni sahipleri onu kendi bildikleri gibi yeniden inşa edecekler, Panorama Müzesi'nin açılışında başbakanın söylediği gibi

leneksel toplulukları yurtsuzlaştırır ve semtlerin hafızasını siler, diğer yandan yeni "yaşam alanları" yaratarak yeni yaşam şekilleri hayal ettirir. Kimi semtler kaybolurken, kimileri cıltanarak parlatılır.

Türkiye son 20-30 yılda küresel ekonomik ilişkilerin ördüğü bir ağı

şümle gerçekleşmektedir.⁸ Böylece bulunduğumuz tarihi dönemin ideolojisi İstanbul'u bir bakıma fethetmektedir. Küresel, marka bir kent olmak, bir devri kapatıp yeni bir devir açmak, mimari ve kentsel dokuyu dönüştürmekten geçer. Böylece kent iktidar sahiplerinin ve ona talip olanların sembolik çatışma alanına dönüşür. İstanbul'da 21. yüzyılın anıtları hızla büyüyün inşaat sektörü ve gayrimenkul piyasası tarafından inşa edilir. Bu anıtlar bir dönemin damgasını kente vururken, kent tarihinde yeni bir sayfa açar. Taksim Meydanı'nda Topçu Kışlası'nı yeniden inşa etme girişimleri, Sulukule'deki tartışmalı kentsel dönüşüm ve ardından inşa edilen Osmanlı Konutları, birçok semtte gerçekleştirilen, uzmanlarca kimi zaman yerinde kimi zaman uygunsuz bulunan yeniden ayağa kaldırma ve restorasyon projeleri ve işyeri, rezidans ve AVİM işlevlerini bir araya toplayan Maslak 1453 gibi gösterişli "yeni yaşam" alanları, mimari projeleri, konseptleri, isimleriyle İstanbul'u ve İstanbulluları yeni bir arka planda, sahnede kurgular.

Fetih 1990'lardan bu yana ideolojik olduğu kadar ticari, turistik olduğu kadar politik bir "gösteri" olmaya devam ediyor. Kentin yeni sahipleri kent coğrafyasını sadece sembolik olarak değil, kentsel dönüşüm adı altında fiilen fethediyorlar. İstanbul'un yeni anıtları imparatorluk hatırasına öykünürken, bu süreçte yeni vatandaşlığın icra edileceği törensel mekân işlevi görüyorlar. İşte Panorama 1453 Tarih Müzesi bunları düşündürüyor...

DR. DENİZ ÜNSAL
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

Panorama 1453 Tarih Müzesi 31 Ocak 2009 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla açıldı.

dönemin "anlayışına ve felsefesine uygun, kendine yakın" şekilde canlandırarak, üreteceklerdir.

Yaşadığımız çağ kentlerin küresel ekonomi içinde rekabet ettiği, tarihi, kültürel değerleri ve hikâyeleriyle birbirlerinden ayırma çabasına girdikleri bir dönemdir. Kent yöneticileri bu rekabet ortamı içinde kentin fiziksel ve ekonomik planlamasını yaparken bir yandan da kentliğin gündelik yaşamlarını ve kentsel tahayyüllerini doğrudan etkileyebilecek kararlar alır, politikalar uygularlar. Dev gayrimenkul yatırımları, kentsel dönüşüm projeleri bir yandan kentte içi göçü tetikler, ge-

oyuncuları arasında girerken, kültürel olarak bir yeniden kurgulanma sürecine de girmiştir. Bu kurguda İstanbul bir sembol, kimilerine göre bir marka olarak karşımıza çıkar. Ulus devlet kavramı sorgulanır, ancak vazgeçilemezken, İstanbul, yeni aidiyet tanımının ilham kaynağını oluşturmaktadır. "Eski İstanbul" nostaljisi, kimin hangi dönemi hatırladığına bağlı olarak yeni kimliklerin hayaline fırsatlar sunar. Bu hayali somutlaştıranın bir yolu müzelerde geçmişin yeniden canlandırılmak ya da baştan icat etmekse, bir başka yolu da kamusal alanı mekânsal olarak yeniden inşa etmektir. Bu ikincisi İstanbul'da 2000'lerden itibaren kentsel dönü-

DİPNOTLAR

- 1 1953 yılından sonra Fetih Şenlikleri her 29 Mayıs'ta düzenli olarak küçük çapta da olsa kullanılmış, 1994 yılında Recep Tayyip Erdoğan Refah Partisi'nden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildikten sonra kapsamlı genişletilerek kullanmaya devam etmiştir. Fetih Şenlikleri ile ilgili bakınız: Burcu Yassın Şeyben "Açıklava Etkinlikleri: Fetih Şenlikleri, Cumhuriyet Kurulumları ve Hiddetleri" İstanbul'un Festivali, İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri 2000, Serhan Adalarlıyevan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- 2 Richard Daniel Altick, *The Shows of London*, Belknap Press of Harvard University, 1978.
- 3 Heidegger, *The Age of the World Picture* s. 133.

- 4 Ali Artun Sanat Müzeleri 1. Mitze ve Modernlik içinde s.148.
- 5 <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=19017> (2 Şubat 2009 İstanbul Büyükşehir Belediyesi) 13 Şubat 2013'te erişildi.
- 6 <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=7004> (2 Şubat 2009 İstanbul Büyükşehir Belediyesi) 13 Şubat 2013'te erişildi.
- 7 <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=7004> (2 Şubat 2009 İstanbul Büyükşehir Belediyesi) 13 Şubat 2013'te erişildi.
- 8 Nora Fisher Önarar "Echoes of a Universalism Lost: Rival Representations of the Ottomans in Today's Turkey" *Middle Eastern Studies* 7 (2009) 229-242, 230.

Alev Çınar "National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamism

- 9 *Negotiations of the Nation". Comparative Studies in Society and History*, Vol. 43 No. 2 (Nisan 2001)s. 364-391.
- 10 Yılmaz Çolak "Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey" *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 4 (Temmuz 2006) s.587-602.
- 11 Atı Aksoy "İstanbul's Third Text" *Vol. 22, Issue 1* (Orak 2008), 71-83 İdris Dincer "The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in Istanbul", *International Planning Studies*, 16, 1, 2011, 43-60, Binnur Ökten, "İstanbul'da neoliberal kentleşme modelinin sosyo-mekânsal izdüşümleri" *J.O. Sosyal Bilimler Felsefesi Dergisi* No.44, (Mart 2011), s.23-40.

Kayseri 3. mobilya fuari

24- 28 Nisan 2013

www.kayserimobilyafuari.com

Destekleyici
Kurum

Kayseri Ticaret Odası
KAYSERİ TİCARET ODASI

Kayseri Ticaret Odası
KAYSERİ TİCARET ODASI

İTFED
İzmir Ticaret Odası

Hilton
Kayseri

KAYSERİ TİCARET ODASI
13 EN ISO 9001:2008

FUAR ALANI: KAYSERİ DÜNYA TİCARET MERKEZİ

TUYAP

Kayseri

GÜNÜMÜZ LİSE TARİH KİTAPLARINDA BİZANS KÜLTÜRÜNÜN TEMSİLİ

BİZANS'IN ADI YOK

KORAY DURAK

Lise düzeyindeki tarih dersi kitaplarında Bizans dünyasının nasıl sunulduğuna dair bir analiz, Türkiye'de hâkim ideolojinin tarihsel perspektifte kendini ve ötekini nasıl tanımladığının bir dökümünü verir. Toplumsal Tarih dergisinin Ocak 2013 sayısındaki makalemden Konstantinopolis'in ve kentin Osmanlılar tarafından alınışının lise ders kitaplarında temsiline bakarken, halihazırdaki çalışmada amacım aynı araçlarda genel olarak Bizans dünyasının nasıl sunulduğunu araştırmaktır.

Türkiye'de Bizans tarihi ile ilgili popüler algının oluşmasına ve sürdürülmesine katkısı bulunan ana araçlardan biri ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki ders müfredatıdır. Akademik olan ile popüler olanın bulunduğu yerde duran ders kitaplarında hâkim söylem tarafından kurgulanan bilgi herkes tarafından kabul edilen veya edilmesi gereken bir bilgi olarak öğrencilere verilir. Michael Apple'in iddia ettiği gibi, tamamen siyasi bir yapı ve süreç olan eğitim sistemi, toplumdaki iktidar ve kültür savaşlarında ve bu savaşta sürekli savunma halinde olan hâkim güç ve kültürün kamuyu kontrolünde kilit bir rol oynar. Türkiye'de de ders kitapları, diğer amaçlara hizmet etmenin yanında, milli kültürün yaratılmasında ciddi katkısı olduğu için, Cumhuriyet tarihi boyunca hükümetler eğitim sisteminin resmi ideoloji çerçevesinde oluşturulmasına özel bir önem göstermişlerdir.¹

Türkiye'de ilk ve ortaöğretimin doğuşu ile ilgili çalışmalar 1990'larla birlikte bir ivme kazanır. Bu çalışmalarda, milli eğitimin ortaya çıkışı, tarih eğitiminin geliştirilmesi üzerine öneriler, ders kitaplarında insan hakları ve öteki gibi konular özellikle

öne çıkar.² Bu dönemde erken İslam tarihinin, Anadolu'nun antik uygarlıklarının ve erken Cumhuriyet dönemi tarihinin ders kitaplarında temsili üzerine araştırmalar bulmak mümkün, ama Bizans kültürünün temsili hakkında bir inceleme yok.³ Etienne Copeaux'nun Türkiye'de tarih ders kitapları hakkındaki çalışmasının içinde geçen Bizans üzerine olan kısa bölüm bugün hâlâ bu konudaki tek araştırmadır.⁴

Bu satırların yazarının, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in, özellikle de kentin 1453 yılında Osmanlılar tarafından alınışının lise ders kitaplarında sunumu üzerine *Toplumsal Tarih* dergisinin Ocak 2013 sayısında çıkan makalesinin gösterdiği gibi, 1920'lerden günümüze kadar lise tarih dersi kitaplarında Konstantinopolis imgesi hakkında bazı değişmezler ve zaman içinde ideolojik ihtiyaçlara göre şekillenmiş bazı değişiklikler vardır. 1920'lerden beri kent için Konstantinopolis/Konstantinoupolis yerine birkaç istisna dışında sürekli Bizans ve İstanbul adları kullanılır ve Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından alınış sırasında yapılan tatlardan asla söz edilmez. Öte yandan,

1920'lerde Bizans'ın başkentinin hayatında Türklerin rolü vurgulanırken, son on yılların kitaplarında İslam peygamberinin Konstantinopolis'in alınışı ile ilgili hadisleri üzerinden kentin tarihine İslami bir bakış açısı katılır.⁵ Söz konusu makalede Bizans tarihinin ders kitaplarında kurgulanmasının daha geniş bir konu olduğunu ve ayrı bir makale olarak irdelenmesi gerektiğini belirtmiştim. Elinizdeki çalışma bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır.

Şu anda liselerde okutulmakta olan tarih ders kitaplarındaki konu dağılımının ve genel yaklaşımın kökleri 1980'lerin başından itibaren kullanılmaya başlayan kitaplarda aranmalıdır. 1970'lerin sonunda yayımlanan İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın lise tarih kitabında ilk örneği görülen ve 1980 darbesinden sonra norm haline alan yaklaşıma göre, öğrencilere ağırlıklı olarak Türk tarihi ve aslında Türk kültüründen üstün olan ama Türklerin Ortaçağ'daki katkıları olmadan da gelişemeyecek olan İslam'ın tarihi öğretilir. Millet ve din kavramlarının kutsalılığı öne çıkarılan bu bakış açısında Türk-İslam tarihi çok ayrıntılı bir şekilde sunulur ve bunun

Gündoğdu ve Bulduk 176 Miryokefalon Savaşı hakkında şöyle yazar: "Miryokefalon zaferinden sonra İse Türklerle karşı Bizans, savunma yapmak zorunda kalacaktır. Bu savaş sonuçları bakımından Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile benzerlik gösterir. Miryokefalon Geçidi'nde Türklerin baskını.

Gustave Doré'nin çizimi.

neticesinde 1980 öncesindeki lise kitaplarında göreceli olarak ayrıntılı bir şekilde anlatılan Yunan ve Roma klasik dünyası ve Bizans kültürü artık minimum düzeye ele alınır. Örneğin, Yasemin Okur'un (ilk yazar) 2011 basımı ve 202 sayfalık 9. sınıf tarih kitabında Türk ve İslam tarihi dışındaki dönem ve alanlara ayrılan sayfa sayısı 24'tür. Bu 24 sayfanın dört sayfası Klasik dönem kültürüne, bir sayfası da Bizans kültürüne ayrılmıştır. Zaten, içindekiler kısmında konu başlıkları arasında Bizans'ın adı yoktur; Bizans "Roma Uygarlığı" başlığı altında değerlendirilir. Bizans tarihi ile ilgili tek sayfanın yarısı Ayasofya üzerine bir çerçeve yazısı ayrılmıştır. "İlir zevk ve gösteriş ürünü" ve "hayati önemde hataları" olan bir yapı olarak tanımlanan Ayasofya iddia göre "her devirde hazineler dolusu para harcanarak ayakta tutulabilmiştir." Bu çok olumsuz Ayasofya tanımı yanında, sayfanın diğer yarısı ise aşağıdaki metinden oluşur:

"Doğu Roma İmparatorluğu Döneminde İstanbul, kültür ve sanat merkezi haline getirilmiştir. Bunun yanında İskenderiye, Efes, Antakya, Atina da birer kültür merkezi olmuştur. Doğu Roma Sanatının en önemli eseri Ayasofya'dır. Bunun yanında Aya İrini, Hora (Kariye Camii), Sergios ve Bakus, Efes'teki Meryem Ana kiliseleri ile Binbirdirek ve Yerebatan Sarnıçları Doğu Roma Döneminin en önemli sanat ve kültür değerleridir.

Doğu Roma İmparatorluğu, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu olarak da bilinmektedir. Bu devletin en parlak dönemi Justinianus (Justin-yen) Dönemidir (527-565). Bizans Büyük Selçuklu Devleti'yle Malazgirt Savaşı'nı, Türkiye Selçuklu Devleti'yle de Miryokefalon Savaşı'nı yapmıştır. Her iki savaşta da aldıkları yenilgilerle Anadolu'da Türk hakimiyetine engel olamamışlardır. Doğu Roma, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle yıkılmıştır.

Bizans'ta Batı Roma'dan farklı olarak ülke 'thema' adı verilen eyaletlere bölünmüştür. Bu eyaletlerde bulunan kalelerde ise *tekfur* adı verilen

valiler görevlendirilmiştir. Latin kültürü yerine Helen kültürünü benimseyen Doğu Roma, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin ve resmi dil olarak da Grekçeyi benimsemiştir".⁷

Geç Antik Çağ Bizans mimarisi, kısa bir siyasi tarih ve ondan da kısa bir idari ve kültürel tarih hakkında olan üç paragraftan oluşan metin, eski ders kitaplarındaki metinlerin çok kısaltılmış ve anlamından koparılmış bir bütündür. Örneğin, 1950'den 1980'lere kadar okutulan Emin Oktay'ın *Lise II* tarih kitabındaki beş sayfalık ayrıntılı Bizans

sanatı ve mimarisi bölümü, Okur'da Bizans mimarisi ile ilgili ilk paragrafta indirgenmiştir. Oktay'ın metninde bağlamına oturtulan ve hikâyesi verilen yapılar, Okur'un sadece isimleri verdiği bir yapılar listesine dönüşür. Kısalığıyla dikkati çekmesi dışında, yukarıdaki paragraflar Bizans kültürü hakkında pek çok önemli bilgiyi yok sayar, belli yerlere aşırı vurgu yapar ve bazı bilgileri gizler. Roma'dan Bizans'a geçiş, Bizans'ta toplumsal ve ekonomik yaşam ve bin yılı aşan tarihi boyunca yaşadığı değişiklikler hiç anlatılmaz. Okur'un genel geçer bir askeri organizasyon

Aleksios Komnenos (1056-1118)'ün bir Yunan elyazmasında yer alan portresi. Hükümdarlık yılları 1081-1088.

metoduymuş gibi bulunduğu *thema* sistemi Bizans İmparatorluğu'nda sadece 7. ile 11. yüzyıllar arasında uygulanmıştır. Türk tarihine yapılan aşırı vurgu ikinci paragrafta karşımıza çıkar. Bizans Devleti'nin siyasi ve askeri tarihi, sadece Selçuklu ve Osmanlı Türkleri ile yaptıkları savaşlar üzerinden sunulur. Altının çizilmesi istenmeyen bazı bilgiler de ustaca gizlenir. Yunan kelimesi yerine Helen, Ortaçağ Yunancası yerine Grekçe denilerek anlamı pek açık olmayan Helen ve Grekçe terimleri üzerinden Bizans İmparatorluğu ile Ortaçağ Yunan tarihi arasındaki bağ öğrencilerin dikkatinden gizlenir. Oktay'ın *Lise II* tarih kitabında ise Bizans kültürünün Yunan, dilinin ise "Rumca (Eski Helen dili)" olduğu açıkça söylenir.⁸ Son olarak, Okan'ın metninde ciddi bir hata vardır: *Thema* adı verilen askeri vilayetlerdeki kalelerin başında *teğkur*'lar değil, en tepede general diye çevirebileceğimiz *strategos*'lar, *thema*'lardaki kalelerde de *strategos*'ların atadığı askerler ve ilerleyen dönemlerde de *kastrophylakos*'lar vardı.

Okur'un 9. sınıf tarih kitabı bir istisnayı değil, son 30 yılın lise tarih ki-

taplarının ortalamasını temsil eder. Kemal Kara, Erdoğan Merçil (ilk yazar), Kazım Yaşar Koprıman (ilk yazar), Abdullah Gündoğdu ve Orhan Bulduk, Mehmet Maden (ilk yazar) ve Vıcdan Cazgır (ilk yazar) tarafından yazılan ve Milli Eğitim Bakanlığı'na tavsiye edilip 1980'lerden itibaren yaygın bir şekilde kullanılan lise tarih kitaplarının tamamında Bizans tarihine ayrılan bölüm birkaç paragrafı geçmez ve genelde Roma İmparatorluğu başlığı altında ele alınır. Bizans tarihi Ortaçağ Türk tarihi sunumunda kendi başına bir ünite olarak değil, Türk tarihiyle alakalı olduğu kadarıyla, siyasi ve askeri tarihe dair bilgi kıvrıntıları olarak verilir.

Günümüz ders kitaplarındaki Bizans tarihi ile ilgili bilgilerde ciddi hatalar vardır. Gündoğdu ve Bulduk'un Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölündükten sonra "Doğu Roma İmparatorluğu da Bizans adını almıştır" iddiası yanlıştır çünkü bugün Bizans dediğimiz devlet 1453 yılında yıkılana kadar *Romalıların İmparatorluğu/Roma İmparatorluğu (Basileia Rhōmaïōn)* adıyla anılmıştır. Bizans terimi 16. yüzyılda İtalya merkezli imparatorluk ile Konstantinopolis merkezli imparatorluğu birbirinden ayırmak için icat edilmiştir. Gündoğdu ve Bulduk'un ifadelerinin hemen yanındaki bir fotoğrafta MS 6. yüzyılda inşa edilen Yerebatan Sarnıcı'nın 4. yüzyılda yapıldığı yazılıdır. Kara'nın Geç Antik Çağ'da Mısır halkının Hristiyanlığın Ariuşçu mezhebine ait oldukları iddiası da yanlıştır; Mısırlı Hristiyanlar İsa'nın tanrısal yönünü vurgulayan Monofizit mezhebini benimsemişlerdi.⁹ 4. yüzyıldan 1453'e kadar geçen süre içinde Bizans İmparatorluğu'nun 12 sülale tarafından yönetildiği bilgisi ders kitaplarında karşımıza sıkça çıkan bir bilgidir, fakat zaten çok az yer ayrılan Bizans kültürü anlatısı içinde karşımıza çıkan bu gereksiz deneyecek bilginin doğruluğu da teyit edilemez, çünkü sülale tanımına göre bu rakam 10 ile 15 arasında değişebilir.¹⁰ İmparator isimlerinin nasıl yazılacağı konusunda ciddi bir kafa karışıklığının olduğu barizdir. Orijinal Yunanca isme sadık kalına-

rak yapılacak transliterasyona göre, Aleksios Komnenos olması gereken 12. yüzyıl Bizans imparatorunun ismi Gündoğdu ve Bulduk'un ders kitabında Aleksis Komnen, Okur'un kitabında da Aleksis Komnenos olarak geçmektedir. Benzer şekilde Cazgır'ın 2009 basımı 10. sınıf ders kitabında da Bizanslı yöneticilerin isimlerini çevirirken yazarlar Latince, Yunanca ve Türkçe temelli metotlar arasında gidip gelirler.¹¹

Okur'un 9. sınıf tarih kitabında olduğu gibi, diğer ders kitaplarında da Bizans tarihine dair çok önemli noktalar eksik bırakılır. Konstantinopolis'in kuruluşu. Geç Antik Çağ'da Hristiyanlığa geçiş ve Roma Devleti'nin transformasyonu ile gelen büyük değişim, Bizans İmparatorluğu'nun 7. ve 8. yüzyıllarda içinden geçtiği buhran ve sonrasında ikinci bir altın çağ yaşayışı, Türk ve Müslüman bir kitle tarafından yönetilen Ortaçağ Anadolu'sunda Bizans dünyası ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki din değiştirmelerle ve ortak evliliklerle dolu ilişkilerin tarihi yok sayılır. 9. ve 10. yüzyılda Abbasi döneminde Bağdat'ta ortaya çıkan bilimsel ve kültürel gelişmelere Bizans'ın katkısı 1980 öncesi kitaplarda hatırlatılırken, Kemal Kara'nın 1980'lerde okutulan lise kitabının sayfalarından çıkar. Ders kitaplarında Bizans tarihi ve sanatının görsel temsili ayrı bir araştırma konusu olacak kadar önemliler, ama şu noktada Bizans kültürü ile ilgili resim, fotoğraf ve haritaların ders kitaplarında sürekli olarak azaldığını hatırlatmak yeterlidir.

Türk ve İslam tarihi hakkındaki ayrıntılı anlatıda kısa cümleler içinde karışmazdı çıkan Bizans imgesi çok olumsuzdur. Türk ve Müslüman olmanın karşısı bu imgeye göre Bizans İmparatorluğu, ne Geç Antik Çağ sonunda Yakındoğu'da tebaasını, ne 11. yüzyılda Ermeni ve Süryanî tebaasını, ne de 14. ve 15. yüzyıl Anadolu'sunda Yunanca konuşan tebaayı mutlu edebilen bir devlettir.¹² 7. yüzyılda İslam yayılması öncesinde Bizans yönetimi altında "Mısır halkı olan bitenle pek alakalanmıyordu, Bir kurtarıcı

bekliyordu." Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu dönemde "Tekfurlar merkezi dinlemiyor, halka ağır vergiler yükleyerek kendi başlarına hareket ediyorlardı."⁹ Sürekli taht kavgaları içinde olduğu vurgulanan Bizanslı yöneticiler¹⁴ karşımıza Türklerle vergi ya da haraç ödeyen, yaptıkları anlaşmaları bozan ve Türklerin düşmanlarını Türklerle karşı kıskırtan karakterler olarak çıkarlar.¹⁵ Örneğin, Gündoğdu ve Bulduk'un 2002 basımı *İlze I Tarih* kitabına göre, "Atilla, 453 yılında Bizanslı bir prensesle evlendiği gün aniden ölmüştür." Trakya ve Makedonya'da Avar akınlarını Bizans, ancak yıllık vergiler ödemek koşuluyla engelleyebiliyordu." Çaka Bey karşısında Bizanslılar "Türkleri birbirine düşürme politikası uygulayarak bu durumdan kurtulmak istedikler." Ve Moğol istilası sırasında, "Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki bu kargaşadan yararlanan Trabzon Rum İmparatorluğu, Sinop'u işgal etti."¹⁶ Yukarıda görüldüğü üzere, Bizanslı yöneticiler zalimlik ve yeteneksizlikle suçlanırken, Türk yöneticiler barış savaşa tercih eden, Müslüman olmayan halka karşı gösterdikleri "adil yönetim anlayışı ve hoşgörüsü" ile öne çıkan, Bizanslılarla yaptıkları anlaşmalara sadık karakterler olarak çizilirler.¹⁷

Ortaçağ Anadolu'su ile ilgili iddiaların temelinde öğrencileri Anadolu'nun Türk ve Müslüman kimliğini sorgulamaları önleme kaygısı yatar. Günümüz ders kitapları yazarların neredeyse tamamına göre,

Malazgirt öncesi Bizans Anadolu'su "harap olmuş bir halde" idi, Türklerin yayılması ile yerli halk kaçtı ve boşalan bölgelere "kitleler halinde" "akın akın" Türkler yerleşti ve Selçuklu yönetimi altında Anadolu halkının çoğunluğu Müslüman'dı.¹⁸ Tarihsel bilgi ile bağdaşmayan bu iddialara göre, Anadolu'nun Türkleşmesi hızlı ve de olması gereken bir süreçtir.

Ders kitaplarındaki Bizans anlatısının tarafsız ve bilimsel bir anlatı olmadığının bir başka kanıtı aralarında bağ olmayan iki olay arasında ilişki kurup anakronik referanslarla bu olaylara yeni anlamlar yüklemektir. Bizans-Türk askeri karşılaşmalarına yüklenen yeni anlamlar öğrencide Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşın hâlâ devam ettiği hissiyatını uyandırmaya yöneliktir. Gündoğdu ve Bulduk 1176 Miryokefalon Savaşı hakkında şöyle yazar: "Miryokefalon zaferinden sonra ise Türklerle karşı Bizans, savunma yapmak zorunda kalacaktır. Bu savaş sonuçları bakımından Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile benzerlik gösterir. Anadolu topraklarına göz dikenler, iki savaşta da bozguna uğrayarak isteklerine ulaşamamışlardır." Kara da Malazgirt ve Miryokefalon savaşları ile Anadolu'nun "Türk yurdu" haline geldiğini yazdıktan sonra, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'nın da Anadolu'nun "Türk yurdu" olduğunu kanıtladığını iddia eder. Maden'in

Ortaçağ Anadolu'sunun önemli savaşları ile ilgili slogana benzer tanımları, nasıl bir ideolojik indoktrinasyon ile karşı karşıya olduğumuzun açık bir örneğidir. Yazarlara göre, "Malazgirt Zaferi 'yurt açan', Miryokefalon Zaferi 'yurt tutan', Büyük Taarruz ise 'yurt kurtarın' zafere olarak isimlendirilir."¹⁹

Kısacası, lise kitaplarında Bizans tarihine ayrılan sayfa sayısı özellikle 1980 darbesi sonrasındaki yaklaşık son 30 yıllık dönemde gittikçe azalmakta; Bizans tarihi yok sayma, gizleme, vurgu yapma ve yeni anlamlar yükleme gibi yöntemlerle olumsuz bir açıdan ve hatalarla dolu olarak sunulmaktadır. Yeşilçam Türk sinemasında Bizans imgesi, kötlü ile iyinin savaşında kötüyü temsil etmek üzere kurgulanmış bir imgedir. Amaç Türk'ün askeri, ahlaki ve cinsel gücünü göstermektir ve Bizans bunun için bir araçtır. Lise ders kitaplarındaki Bizans temsiliinin de benzer bir sorundan muzdarip olduğunu söyleyebiliriz. Bizans ile ilgili sunulan bilgi, Bizans kültürü hakkında derli toplu bir giriş olmaktan çok, Türklük ile ilgili bazı değişmezleri öğrenciye aktarmayı amaçlar: 11. yüzyılda kurtarıcıların bekleyen bir Anadolu, onu yönetmeyi hak etmeyen zalim Bizanslı yöneticiler; ve sadece 11. yüzyılda değil, 20. yüzyılda da bugünün Bizanslılarından korunması gereken bir yurt.

YED. DOÇ. DR. KORAY DURAK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. M. W. Apple, *The State and the Politics of Knowledge* (New York 2003) 1. M. Çepner, *Türkiye de Eğitim ve "Öteki Türkler"*, (Ankara 2006) 475-481.
2. *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları I*, yay. haz. B. Çoşkun, A. Erzan ve O. Siller (İstanbul 2009) ve II, yay. haz. G. Türkin (İstanbul 2009). *Tarih Eğitimi ve Tarihçe "Öteki" Sorunu* (İstanbul 1998).
3. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, yay. haz. S. Özbaran, (İzmir 1998). I. H. Demircioğlu, "Türkiye'de tarih eğitiminin tarihi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/1 (2008) 410-440.
4. E. Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezi: Tarih Ders Kitaplarında, 1931-1993* (İstanbul 2000) 284-289.
5. K. Durak, "Türkiye'de Bizans ve Bizantologların algılanışı," *Toplumsal Tarih* 229 Ocağ (2011) 78-83.

6. Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezi*, 56-72. B. Güvenc ve diğeri, *Türk İslam Sentezi Dosyası*, (İstanbul 1994). Y. Kabapınar, "Bir ideolojik mücadele alanı olarak lise tarih kitapları-II," *Tarih ve Toplum* 107 (Kasım 1992) 28. I. Kafesoğlu ve A. Deltorman, *Tarih II* (Ankara 1976).
7. Y. Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özkan, Mevlüt Yurtbay ve Akın Sever, *Tarih 9* (İstanbul 2008 ve 2011) 67.
8. E. Oktay, *Tarih II* (İstanbul, 1989) 32-38, 27.
9. A. Gündoğdu ve O. D. Bulduk, *Tarih I* (İstanbul 2002) 33. K. Kara, *Tarih I* (İstanbul 2002) 21.
10. Age., 49. M. Maden, M. Kaban, A. Sever, *Tarih I* (İstanbul 2007) 27.
11. Gündoğdu ve Bulduk, *Tarih I*, 217. Okur, *Tarih 9* (2008) 171. Y. Çağır, I. Genç, M. Celik, C. Genç, S. Turedi, *Tarih 10* (İstanbul, 2009) 10, 19.
12. E. Mercil, T. Tarhan, Z. Ginal, *Tarih I* (İstanbul 1989) 189. K. Y. Kopraman, B. Yediyıldız, I. Alpaslan, Y. Erçan, Ö. Ergenc, R. Genç, Ö. İlgü, H.

- Metin, R. Önsör, R. Turgut, *Tarih I* (Ankara 1993) 162-163. Gündoğdu ve Bulduk, *Tarih I*, 208. Maden, *Tarih I*, 162. Çağır, *Tarih 10*, 7.
13. Kaçpıran, *Tarih I*, 65. Kara, *Tarih II*, 15.
14. Kopraman, *Tarih I*, 162. Maden, *Tarih I*, 27. Okur, *Tarih 9*, 190.
15. Maden, *Tarih I*, 47. Okur, *Tarih 9*, 81-82. Çağır, *Tarih 10*, 13, 39.
16. Gündoğdu ve Bulduk, *Tarih I*, 58, 68, 216, 230. Okur, *Tarih 9*, 169, 171.
17. Gündoğdu ve Bulduk, *Tarih I*, 209, 217. Kopraman, *Tarih I*, 182-183. Maden, *Tarih I*, 162. Okur, *Tarih 9*, 151. Çağır, *Tarih 10*, B.
18. Kara, *Tarih I*, 230-231, 279-280. Gündoğdu ve Bulduk, *Tarih I*, 217, 248. Kopraman, *Tarih I*, 162, 165. Maden, *Tarih I*, 163, 190. Okur, *Tarih 9*, 181.
19. Gündoğdu ve Bulduk, *Tarih I*, 222. Kara, *Tarih I*, 248. Maden, *Tarih I*, 165.

SALOME'NİN DANSI, VAFTİZCİ YAHYA'NIN BAŞININ KESİLMESİ, HİRODES'İN ZİYAFETİ

İncil sahneleri arasında çokça betimlenen bu sahne, Salome'nin Dansı, Hirodes'in Ziyafeti ya da Vaftizci Yahya'nın Kafasının Kesilmesi gibi değişik isimlerle adlandırılır. Hristiyan ikonografisi içinde kesik bir baş ile anlatılan bir başka sahne de Yehudit ve Holoernes sahnesidir. Bu iki olayın karıştırılmaması için Vaftizci Yahya'nın öldürülmesi genellikle Salome dans ederken ve kalabalık bir yemek / eğlence ortamında betimlenir.

Benozzo Gozzoli
(1420-1497)

Salome'nin Dansı,
Vaftizci Yahya'nın
Başını Kesilmesi,
Hirodes'in Ziyafeti.
1470-72. Panel
üzerine yağlıboya,
21,8 x 14,1 cm,
National Gallery of
Art, Washington.

Hristiyan inananlar için İsa ve Meryem'den sonra belki de en önemli figür Vaftizci Yahya'dır. Doğumu, Luka İncil'inde anlatıldığı gibi mucizevidir. Annesi Elizabet, babası ise o dönemde Yahudi cemaati için de kâhin olarak bilinen Zekeriya'dır.

Luka, Yahya'nın doğumunu kitabın ilk bölümünde şöyle anlatır:

"Yahudiye Kralı Hirodes zamanında, Aviya bölüğünden Zekeriya adında bir kâhin vardı. Harun soyundan gelen karısının adı ise Elizabet'ti. Her

ikisi de Tanrı'nın gözünde doğru kişilerdi, Rab'bin bütün buyruk ve kural-larına eksiksizce uyarlardı. Elizabet kısır olduğu için çocukları olmuyordu. İkisinin de yaşı ilerlemişti. Zekeriya, hizmet sırasının kendi bölümünde olduğu bir gün, Tanrı'nın önünde

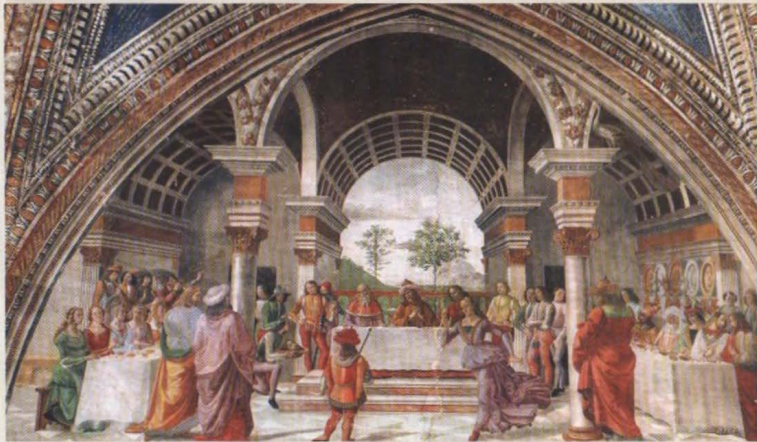
kâhinlik görevini yerine getiriyordu. Kâhinlik geleneği uyarınca Rab'in Tapınağı'na girip buhur yakma görevi kurayla ona verilmişti. Buhur yakma saatinde bütün halk topluluğu dışarıda dua ediyordu. Bu sırada, Rab'in bir meleği buhur sunağının sağına durup Zekeriya'ya görünürdü. Zekeriya onu görünce şaşırır, korkuya kapılır. Melek, "Korkma, Zekeriya" dedi, "Duan kabul edildi. Karın Elizabet sana bir oğul doğuracak, adını Yahya koyacaksın. Sevinip coşacaksın. Birçokları da onun doğumuna sevinecek. O, Rab'in gözünde büyük olacak. Hiç şarap ve içki içmeyecek; daha annesinin rahmindeyken Kutsal Ruh'la dolacak. İsrailoğulları'ndan birçoğunu, Tanrıları Rab'be döndürecek. Babaların yüreklerini çocuklarına döndürmek, söz dinlemeyenleri doğru kişilerin anlayışına yöneltmek ve Rab için hazırlanmış bir halk yetiştirmek üzere, İlyas'ın ruhu ve gücüyle Rab'in önünden gidecektir." Zekeriya meleğe, "Bundan nasıl emin olabilirsiniz?" dedi. "Çünkü ben yaşlandım, karımın da yaşı ilerledi." Melek ona şöyle karşılık verdi: "Ben Tanrı'nın huzurunda duran Cebra'il'im. Seninle konuşmak ve bu müjdeyi sana bildirmek için gönderildim. İşte, belirlenen zamanda yerine gelecek olan sözlerime inanmadığın için dilin tutulacak, bunların gerçekleşeceği güne dek konuşamayacaksın." Zekeriya'yı bekleyen halk, onun tapınakta bu kadar uzun süre kalmasına şaşır, Zekeriya ise dışarı çıktığında onlarla konuşmadı. O zaman tapınakta bir görünüm gördüğünü anladılar. Kendisi onlara işaretler yapıyor, ama konuşmıyordu. Görev süresi bitince Zekeriya evine döndü. Bir süre sonra karısı Elizabet gebe kaldı ve beş ay evine kapandı. "Bunu benim için yapan Rab'dir" dedi. "Bugünlerde benimle ilgilenerek insanlar arasında utancım giderdi." (Luka:1:5-25).

Yahya'nın doğumundan sadece Luka bahseder. Diğer İncil yazarları Matta, Markos ve Yuhanna ise Yahya'nın ortaya çıkışından, İsa ile karşılaşmalarından, ahalisi vafit edişinden, bir mesihin geleceğini tekrarlamasından ve vaazlarından söz ederler. Ölü-

Lucas Cranach
(Yaşlı)

Hirodes'in Zaynolus'u.
Ahşap üzerine
tempera ve yağlıboya,
80 x 111 cm.
Städtisches
Kunsthistorisches
Museum, Frankfurt, Almanya.

Domenico
Ghirlandaio

Hirodes'in Zaynolus'u.
1486-90.
Fresk, 450 x 250 cm
Cappella Tornabuoni,
Santa Maria Novella,
Firenze, İtalya.

münden ise sadece Matta (14: 1-12), Markos (6:14-29) ve Luka (9: 7-9) söz etmektedir. Olayı en detaylı şekilde anlatan ise Markos'tur:

"Yahya'nın Öldürülmesi

Kral Hirodes de olup bitenleri duydu. Çünkü İsa'nın ünü her tarafa yayılmıştı. Bazıları, "Bu adam, ölümden dirilen Vafitci Yahya'dır. Olağanüstü güçlerin onda etkin olmasının nedeni budur" diyordu.

Başkaları, "O İlyas'tır" diyor, yine başkaları, "Eski peygamberlerden biri gibi bir peygamberdir" diyordu. Hirodes bunları duyunca, "Başını kestirdiğim Yahya dirildi!" dedi. Hirodes'in kendisi, kardeşi Filipus'un karısı Hirodiya'nın yüzünden adam gönderip Yahya'yı tutuklatmış, zindana

atırıp zincire vurdurmuştu. Çünkü Hirodes bu kadınla evlenince Yahya ona, "Kardeşinin karısıyla evlenmen Kutsal Yasa'ya aykırıdır" demişti, Hirodiya bu yüzden Yahya'ya kin bağlamıştı; onu öldürtmek istiyor, ama başaramıyordu. Çünkü Yahya'nın doğru ve kutsal bir adam olduğunu bilen Hirodes ondan korkuyor ve onu koruyordu. Yahya'yı dinlediği zaman büyük bir şaşkınlık içinde kalıyor, yine de onu dinlemekten zevk alıyordu. Ne var ki, Hirodes'in kendi doğum gününde saray büyükleri, komutanlar ve Celile'nin ileri gelenleri için verdiği şölenle beklenen fırsat doğdu. Hirodiya'nın kızı içeri girip dans etti. Bu, Hirodes'le konuklarının hoşuna gitti. Kral genç kıza, "Dile benden, ne dersen, veririm" dedi. Ant içerek, "Benden ne dersen, krallığımın yarısı da olsa, veririm" dedi.

Quentin Massys

Vaftizci Yahya'nın Başını Kesilmesi, 1507-08, Ahşap üzerine yağlıboya, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerp, Hollanda.

Kız dışarı çıkıp annesine, 'Ne isteye-yim?' diye sordu. 'Vaftizci Yahya'nın başını iste' dedi annesi. Kız hemen koşup kralın yanına girdi, 'Vaftizci Yahya'nın başını bir tepsi üzerinde hemen bana vermeni istiyorum' di-yerek dileğini açıkladı. Kral buna çok üzüldüysen de, konuklarının önünde içtiği anttan ötürü kızı reddetmek istemedi. Hemen bir cellât gönderip Yahya'nın başını getirmesini buyur-du. Cellât zindana giderek Yahya'nın başını kesti. Kesik başı bir tepsi üze-rinde getirip genç kıza verdi, kız da annesine götürdü. Yahya'nın öğren-cileri bunu duyunca gelip cesedi al-dılar ve mezara koydular.' (Markos 6:14-29)

İncil sahneleri arasında çokça be-timlenen bu sahne, Salome'nin Dan-sı, Hiroses'in Ziyafeti ya da Vaftizci Yahya'nın Kafasının Kesilmesi gibi değişik isimlerle adlandırılır. Hiris-tiyan ikonografisi içinde kesik bir baş ile anlatılan bir başka sahne de Yehudit ve Holofernes sahnesidir. Bu iki olayın karıştırılmaması için Vaf-tizci Yahya'nın öldürülmesi genellik-le Salome dans ederken ve kalabalık bir yemek / eğlence ortamında be-timlenir.

1420'de Floransa yakınlarında bir ka-sabada doğan ve 15. yüzyılın önemli ustalarından olan Gozzoli'nin hangi atölyeden yetiştiğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte çağdaşları Veneziano, Boccati ve Bonfigli'den etkilendiği sanılmaktadır. Bazı er-ken dönem fresklerinde ise Fra Angelico'nun etkileri görülür. 1445'te Lorenzo ve Vittorio Ghiberti ile birli-kte Floransa Kilisesi Vaftizhanesi'nin Cennetin Kapıları olarak bilinen bronz kapılarında üç yıl boyunca ça-lıştığına dair kayıtlar vardır. 1448'de ise Roma'da Papalık sarayında ve

Orvietto'da Fra Angelico'nun asista-nı olarak çalışmıştır.

Sanatçı 1461 tarihinde Floransa'da San Marco Dominiken manastırı ya-kınında bulunan Compagnia di Santa Maria della Purificazione e di San Za-nobi (Aziz Zanobi ve Azize Meryem'in saflığı) kardeşlik derneği için bir panel yapma siparişi alır.¹ Panelin predella'sının yukarıdaki sahnenin yer aldığı bölümü Washington Na-tional Gallery'de bulunmaktadır ve kayıtlara Salome'nin Dansı olarak geçmiştir. Panelin geneli ile karşıla-şıldığında Gozzoli'nin predella bölü-mündeki sahneleri betimlenirken özgün üslubunu daha özgürce gösterdiğini söylemek mümkündür.

Gozzoli, burada özellikle Matta İncili'nde anlatılan hikâyeyi temel almış ve üç ayrı zaman dilimindeki

olayları tek bir düzlemde birleş-tirmiştir. Olaylar dizisi iç mekânda betimlenmiştir. Sağ tarafta beyaz örtülü, üzerinde çok az sayıda ikra-mın bulunduğu (sadece şarap ve ek-me) görülmektedir masa üzerinde) bir masa arkasında Kral Hiroses ve konukları ayakta durmaktadır. Hi-roses ve konuklarının giysileri tipik 15. yüzyıl Floransa giyim modasını gösterir. Aralarından sadece birisi-nin mavi türbanı sahneye bir miktar doğulu bir hava katar. Sahnenin tam ortasında ise Salome dans ederken gösterilmiştir. Salome'nin dansından etkilmiş olduğu Hiroses'in duru-şunda ve yüz ifadesinde açıkça göste-rilmiştir. Bu grubun gerisinde duran benzer giysili hizmetliler ve bir kadın konuk Salome ile hiç ilgilenmezler. Resmin sol tarafında, yuvarlak bir kemer içinden görebildiğimiz oda-da ise koyun postundan giyisi ile diz çökmüş olarak betimlenmiş olan Yahya'nın başı kesilmek üzeredir. Resmin sol üst tarafında, Salome'nin dans ettiği salonun gerisinde, daha derin olduğu özellikle tavan kapla-malarındaki kasetlerin perspektif kuruluşu ve farklı desenlerinden ve girintili belgeleyen duvar yapısı ile belli olan bölümde Hiroses'in karısı, Salome'nin annesi Hirodiya oturmaktadır. Önünde diz çökmüş olan Salo-me ise üzerinde Yahya'nın kesik başı olan tepsiyi annesine sunmaktadır. Bu an olayın son anıdır. Hirodiya'nın yüzündeki soğukkanlı ama muzaffer ifade son derece açıktır. Resimdeki kurgu, birbirini takip eden üç olayı birden aynı düzlem üzerinde anlat-tığı için, olayların gidişatını yani bir anlamda öyküyü bilmek resmi doğru okuyabilmek için sanki bir önko-şuldur. Gozzoli'nin kurgusu, olayın zaten olağan düzeni içinde biline-ceği varsayımından kaynaklanmış olmalıdır.²

DİPNOTLAR

1. Panelin orta bölümünde Meryem, Vaftizci Yahya ve diğer beş aziz ile birlikte gösterilecektir ve sağ mekân olarak sipariş sahibi tarafından tanımlanmış, azizlerin olağan semboller-i ile gösterilmeleri gerekliliği konumları ye-r almıştır. Bu yüzden sahnede azizleri tanımak gerektirici de çok kalıplar ancak herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için azizlerin başları arkasındaki hâlelerde isimleri de açıkça yazılmaktadır. Sahnede sol tarafta Vaftizci Yahya ve Aziz Zenobius (Floransa piskoposu ve kentin

koruyucu azizi) ayakta durur ve önlerinde Aziz Jerome (İncil) Latinceye tercüme eden, kilisenin dört büyük teorisinden birisi) ciz çökmüştür. Sağ uarta ise Aziz Petrus (oniki havariden birisi) ve Aziz Dominic (Dominiken Tarikatı kurucusu) bulunur. Bu ikilinin önünde diz çökmüş figür ise Aziz Fransis'ur (Fransiskan Tarikatı kurucusu). Pano bugün Londra'da National Gallery'de bulunur. Panonun predella bölümü ise parçalar halinde. Londra'da Royal Collection, Milano'da Brera, Berlin'de Gemäldegalerie, Washington National Gallery'de

Kress koleksiyonunda ve Philadelphia'da J.G. Johnson koleksiyonunda bulunmaktadır.

2. Sanat tarihinde örnekler ve laikleşiminde bir kadın vekesiz kılıbının olduğu ilk ayrı sahne vardır. Bunlardan birisinde Vaftizci Yahya'nın başını taşıyan Salome, diğerinde ise Holofernes'in başını kesmiş olan Yehudit gösterilir. Bu iki sahne bazen birbirine karıştırılır. Belki de bu karışıklığı önlemek için çoğunlukla Salome'nin sahnesi, dans, Yahya'nın başını kesmesi ve Salome'nin kesik başı tepsi içinde annesine sunuşu aynı kompozisyonu içinde gösterilir.

60 Yıldır

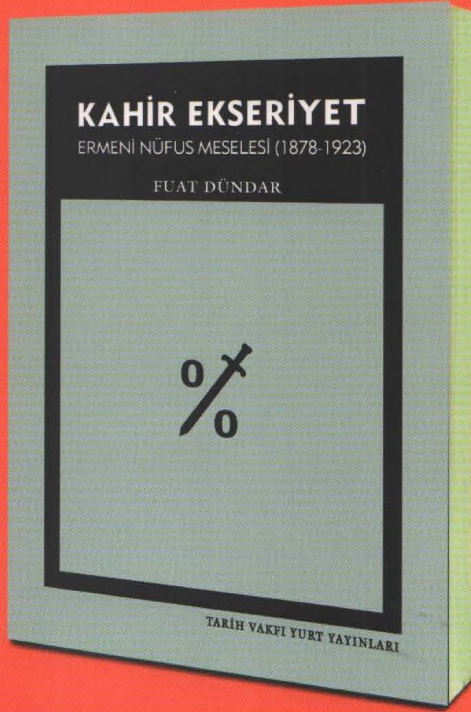
Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

KAHİR EKSERİYET

ERMENİ NÜFUS MESELESİ (1878-1923)

Bu çalışma, 93' Harbi ve Ayastefanos/Berlin konferanslarıyla doğan Ermeni (nüfus) meselesinin 1920 Moskova ve 1923 Lozan Anlaşmalarıyla 'hall'inin tarihini incelemektedir. Kuşkusuz bu tarihin 'hayati' dönüm noktasını Ermeni meselesinin bir iç mesele olarak halli anlamına gelen 1915 tehcir kanunu ve yaşanan katliamlar oluşturmaktadır. Meselenin anılan anlaşmalarla hallinde uluslararası 'zımnı' mutabakat da önemli rol oynadı. 1878'den 1923'e kadar sınırlar neredeyse değişmeden kalırken, Anadolu Ermeni nüfustan arındırılır.

Fuat Dündar bu kitabında küresel, bölgesel ve etnik düzlemlerde yaşanan savaş ve diplomasi ekseninde Osmanlı-Türk hükümetlerinin Ermeni nüfus politikalarını ele alıyor. Farklı meşruiyet temellerinde farklı siyasi ve ideolojik gerekçelerle hareket eden Abdülhamid rejiminin, İttihat&Terakki yönetiminin ve Kemalist hükümetlerin üç önemli tarihsel kırılma ânında Ermeni toplumuna yönelik bakışlarını ayrıntılarıyla ortaya koyuyor. Dündar'ın çalışması tarihyazımının önemini ancak son yıllarda farkettiği kritik bir olgu, nüfus üzerinden siyaset yapma ve sınır çizme olgusu üzerine yapılan en özgün araştırmalardan biri olarak Ermeni meselesini bu bağlama oturtuyor. Kahir Ekseriyet, Osmanlı ve Ankara hükümetlerinin bu çerçevede geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu her türlü nüfus ve iskân politikasını en geniş kapsamı (tehcir, sevk, iskân, mübadele, kovma, tehcir-iskân-yeniden tehcir-yeniden iskân) ve en uzun kronolojisi (1878-1923) içinde anlamlandırmaya çalışan ilk çalışma olma özelliğini taşıyor.